

Huumausainetestien käyttöä
selvittäneen työryhmän muistio

KUVAILULEHTI

Julkaisija Sosiaali- ja terveysministeriö		Julkaisun päivämäärä 27.3.2002	
Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Huumausaineiden käyttöä selvittänyt työryhmä Puheenjohtaja: Matti Lamberg, STM Sihteerit: Mervi Kattelus, STM Maarit Mikkonen, STM Kristiina Mukala, Työterveyslaitos Heidi Peltonen, Opetushallitus		Julkaisun laji Työryhmämuistio	
		Toimeksiantaja Sosiaali- ja terveysministeriö	
		Toimielimen asettamispäivä 20.12.2000	
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen) Huumausainetestien käyttöä selvittäneen työryhmän muistio (Promemoria av arbetsgruppen med uppgift att utreda användningen av narkotikatestning)			
Julkaisun osat			
Tiivistelmä Työryhmän tehtävänä oli selvittää huumetestauksen käytön tarpeellisuutta. Työryhmän tuli myös selvittää testaukseen liittyvät oikeudelliset kysymykset, sekä arvioida testien luotettavuutta ja käyttökelpoisuutta samoin kuin arvioida huumetestauksen vaikutuksia. Työryhmän tehtäväksi annettiin myös laatia tarvittaessa ehdotukset huumausainetestien käytön ohjeistamiseksi oikeusturvanäkökohdat huomioon ottaen. Työryhmä laati väliraportin, joka julkaistiin 30.6.2001. Työryhmälle annettiin jatkoaikaa 31.1.2002 saakka. Työryhmä toteaa, että yhteiskunnan eri tahojen toimintaedellytyksiä päihteiden käytön ennaltaehkäisemiseksi ja seuraamusten hoitamiseksi tulee tukea. Päihdehaitoista suurimman osan aiheuttaa kuitenkin alkoholi. Tämän vuoksi alkoholin käytön testaaminen on sisällytetty työryhmän lakiehdotukseen. Työryhmä on käsitellyt huumausainetestaukseen liittyviä kysymyksiä työelämässä sekä opiskeluun liittyvän työharjoittelun osalta. Koulutuksen yhteydessä tapahtuva mahdollinen huumetestaus edellyttää jatkovalmistelua. Työryhmä katsoo, että testaaminen on suoritettavissa teknisesti luotettavasti ja on päihteiden osoittajana käyttökelpoinen, mutta se antaa tiedon vain testin aikaisesta tilanteesta. On syytä kiinnittää huomiota päihdetestien hyvän käytännön mukaiseen toteuttamiseen ja niiden oikeaan tulkintaan. Työryhmän loppuraportin liitteenä on huumetestien käytännön toteuttamista koskeva ohje. Työryhmän mielestä päihdetestien tulisi olla suunnattuja eikä yleisiä seulontoja. Oikein suunnattuna ja ajoitettuna testeillä voidaan puuttua varhaisessa vaiheessa päihteiden käyttöön ja ryhtyä tarvittaviin hoito- ym. toimenpiteisiin sekä mahdollisesti jarruttaa päihteiden käytön yleistymistä. Päihteiden työyhteisö parantaa työturvallisuutta ja työviihtyvyyttä. Työryhmä on valmistellut jatkotoimeksiantonsa mukaisen lakiehdotuksen päihteiden testaamisesta työelämässä. Laissa säädettäisiin muun muassa työntekijöiden, työnantajien ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden oikeuksista ja velvollisuuksista suhteessa suoritettavaan päihdetestiin sekä tietojen käsittelystä. Työryhmän käsittelyssä ovat painottuneet terveydenhuollolliset tavoitteet ja ne painottuvat myös työryhmän esittämässä lakiehdotuksessa. Ehdotuksen mukaan testaamisen perusteena olisivat työtehtävistä ja työturvallisuudesta johtuvat sekä päihteettömään työyhteisöön sidoksissa olevat testaamistarpeet. Velvoittavissa testeissä perusteena tulisi olla työstä hengelle tai terveydelle aiheutuvan vaaran arviointiin perustuva tarve. Näin suunnattuina testit toimisivat samansuuntaisesti työturvallisuuslain ja työterveyshuoltolain toimintaperiaatteiden kanssa.			
Avainsanat: (asiasanat) Huumausaineet, päihteet, perusoikeudet, testaaminen, työelämä, koulut ja oppilaitokset			
Muut tiedot Internet: www.stm.fi			
Sarjan nimi ja numero Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2002:2		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1131-5
Kokonaissivumäärä 92	Kieli Suomi	Hinta 14,80 €	Luottamuksellisuus Julkinen
Jakaja Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisumyynti, PL 536, 33101 Tampere Puh. (03) 260 8158 ja 260 8535, fax (03) 260 8150 s-posti: julkaisumyynti@stm.vn.fi		Kustantaja Sosiaali- ja terveysministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet		Utgivningsdatum 27.3.2002	
Författare (uppgifter om organet: namn, ordförande, sekreterare) Arbetsgruppen med uppgift att utreda användningen av narkotikatestning Ordförande: Matti Lamberg, SHM Sekreterare Mervi Kattelus, SHM Maarit Mikkonen, SHM Kristiina Mukala, Institutet för arbetshygien Heidi Peltonen, Undervisningsstyrelsen		Typ av publikation Promemoria	
		Uppdragsgivare Social- och hälsovårdsministeriet	
		Datum för tillsättande av organet 20.12.2000	
Publikation (även den finska titeln) Promemoria av arbetsgruppen med uppgift att utreda användningen av narkotikatestning (Huumausainetestien käyttöä selvittäneen työryhmän muistio)			
Referat Arbetsgruppen hade till uppgift att utreda behovet av narkotikatestning. Arbetsgruppen skulle också klargöra de rättsliga frågor som är förknippade med testning, utvärdera testens tillförlitlighet och användbarhet samt bedöma testningens verkningar. Därutöver skulle arbetsgruppen vid behov utarbeta förslag till anvisningar om användning av narkotikatest med beaktande av rättskyddsfrågorna. Arbetsgruppen gav en mellanrapport som publicerades 30.6.2001. Arbetsgruppens frist förlängdes till 31.1.2002. Arbetsgruppen konstaterar att verksamhetsförutsättningarna för olika instanser i samhället då det gäller att förebygga rusmedelsbruk och behandla följderna av det skall stödjas. Av alla rusmedel är det dock alkoholen som förorsakar största delen av olägenheterna. Därför har testning av alkoholbruk tagits med i arbetsgruppens lagförslag. Arbetsgruppen har behandlat frågor i anslutning till narkotikatestning i arbetslivet och beträffande arbetspraktik i anslutning till studier. Eventuell narkotikatestning i samband med utbildning förutsätter en fortsatt beredning. Arbetsgruppen anser att testningen kan utföras på ett tekniskt tillförlitligt sätt och är användbar då det gäller att påvisa rusmedelsbruk, men den informerar bara om situationen vid tidpunkten för testningen. Det är skäl att fästa uppmärksamhet vid att testerna genomförs i enlighet med god praxis samt vid att testerna tolkas rätt. En anvisning om hur narkotikatest skall genomföras i praktiken finns som bilaga till arbetsgruppens slutrapport. Arbetsgruppen anser att rusmedelstesterna skall vara riktade och inte i form av allmän screening. Med rätt riktad och vid rätt tidpunkt utförd testning kan man i ett tidigt skede ingripa i rusmedelsbruket och vidta nödvändiga åtgärder, såsom vård mm., samt eventuellt bromsa upp det ökade rusmedelsbruket. En arbetsgemenskap fri från rusmedel förbättrar både arbetssäkerheten och trivseln. Arbetsgruppen har i enlighet med sitt fortsatta uppdrag berett ett förslag till lag om testning av rusmedelsbruk i arbetslivet. I lagen skall enligt förslaget bland annat ingå bestämmelser om vilka rättigheter och skyldigheter arbetstagare, arbetsgivare och de yrkesutbildade personerna inom företagshälsovården har i förhållande till rusmedelstestning samt om behandling av uppgifter. I arbetsgruppen har de hälsovårdsmässiga målen betonats och de betonats även i det lagförslag som arbetsgruppen utarbetat. Enligt förslaget skall testningen basera sig på de testningsbehov som arbetsuppgifterna och arbetssäkerheten föranleder samt som har anknytning till en arbetsgemenskap fri från rusmedel. Obligatoriska test skall basera sig på ett behov av att bedöma den fara för liv eller hälsa som arbetet medför. En på detta sätt riktad testning är i linje med verksamhetsprinciperna i lagen om skydd i arbete och lagen om företagshälsovård.			
Nyckelord Narkotika, rusmedel, grundläggande fri- och rättigheter, testning, arbetslivet, skolor och läroanstalter			
Övriga uppgifter Internet: www.stm.fi			
Seriens namn och nummer Social- och hälsovårdsministeriets promemorior 2002:2		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1131-5
Sidoantal 92	Språk Finska	Pris 14,80 €	Sekretessgrad Offentlig
Distribution/Försäljning Social- och hälsovårdsministeriets publikationsförsäljning, PB 536, 33101 Tammerfors, tfn (03) 260 8158 och (03) 260 8535, fax (03) 8150 e-post: julkaisumyynti@stm.vn.fi		Förlag Social- och hälsovårdsministeriet	

DOCUMENTATION PAGE

Publisher Ministry of Social Affairs and Health (MSAH)		Date 27 March 2002	
Authors Working group assigned to define the use of drug tests Chairman: Matti Lamberg, MSAH Secretaries: Mervi Kattelus, MSAH Maarit Mikkonen, MSAH Kristiina Mukala, Institute of Occupational Health Heidi Peltonen, National Board of Education		Type of publication Working Group Memorandum	
		Commissioned by Ministry of Social Affairs and Health	
		Date of appointing the organ 10 December 2000	
Title of publication Memorandum of the working group assigned to define the use of drug tests			
Summary			
<p>The working group was assigned to survey the need for drug testing. The working group was also to survey legal questions associated with testing, to evaluate the reliability and feasibility of the tests and to assess the effects of drug testing. The working group was also given the task of, if necessary, drawing up proposals for setting rules for drug testing taking into account aspects of legal protection.</p> <p>The working group prepared an interim evaluation report which was published June 30, 2001. The working group was given an extension until January 31, 2002. The working group states that it is necessary to support the operational preconditions of the different sectors of society to prevent the use of intoxicants and treat consequences. It is alcohol, however, that causes the largest amount of harm caused by intoxicants. For this reason testing for the use of alcohol is included in the draft bill of the working group.</p> <p>The working group has considered questions related to drug testing in the work life and for the part of practical training in relation to studies. Possible drug testing in connection with education requires further preparation. The working group considers it possible for the testing to be carried out technically reliably and is feasible as an intoxicant indicator, but it provides information only on the situation at the time of the testing. There is reason to draw attention to the implementation of intoxicant testing according to good practices and their correct interpretation. Guidelines concerning the practical implementation of drug testing are appended to the final report of the working group.</p> <p>According to the working group intoxicant tests should be directed and not general screenings. Properly directed and timed, the tests can be used to intervene in the use of intoxicants at an early stage and to take measures involving care etc. as well as to possibly slow down the use of intoxicants becoming more common. An intoxicant-free working environment improves occupational safety and job satisfaction.</p> <p>The working group has, in accordance with its assignment, prepared a draft bill on testing for intoxicants in the work life. In the act the rights and obligations of employees, employers and health care professionals would be prescribed in relation to the intoxicant test to be carried out and the processing of the data. In the work of the working group aims related to health care were emphasised and are also emphasised in the draft bill proposed by the working group. According to the proposal the basis for the testing would be the needs for testing arising from work tasks and occupational safety as well as those related to an intoxicant-free working community. In obligatory tests the basis should be the need to evaluate the danger to life or health caused by the work. Directed in this way, the tests would function in the same direction as the operational principles of the Labour Protection Act and the Occupational Health Care Act.</p>			
Key words Narcotics, intoxicants, fundamental rights, testing, work life, schools and educational institutions			
Other information Internet: www.stm.fi			
Title and number of series Working Group Memorandums of the Ministry of Social Affairs and Health 2002:2		ISSN 1237-0606	ISBN 952-00-1131-5
Number of pages 92	Language Finnish	Price 14,80 €	Publicity Public
Distributor/Orders Ministry of Social Affairs and Health, Publications Sale, P.O.Box 536, FIN-33101 Tampere, Finland, tel. +358-3-260 8158, +358-3-260 8535, fax +358-3-260 8150, e-mail: julkaisumyynti@stm.vn.fi		Financier Ministry of Social Affairs and Health	

Sosiaali- ja terveysministeriölle

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 20.12.2000 työryhmän, jonka tehtäväksi annettiin selvittää huumausainetestaukseen liittyviä kysymyksiä. Toimeksiannon mukaan työryhmän tuli:

- 1) selvittää huumausainetestauksen käytön tarpeellisuutta kouluterveydenhuollossa, opiskelijaterveydenhuollossa sekä työterveyshuollossa;
- 2) selvittää kouluterveydenhuollossa, opiskelijaterveydenhuollossa ja työterveyshuollossa suoritettavaan huumausainetestaukseen liittyvät oikeudelliset kysymykset;
- 3) arvioida huumausainetestien luotettavuutta ja käyttökelpoisuutta eri tahoilla;
- 4) arvioida huumausainetestauksen vaikutuksia sekä yksilöiden että yhteisöjen kannalta;
- 5) laatia tarvittaessa ehdotukset mahdollisen huumausainetestien käytön ohjeistamiseksi oikeusturvapäätökohdat huomioon ottaen.

Työryhmän tuli alun perin saada työnsä valmiiksi 30.6.2001 mennessä. Työryhmä jätti tuolloin väli-raporttinsa (sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioista 2002:18). Työryhmälle myönnettiin jatkoaikaa ensin vuoden 2001 loppuun ja sitten tammikuun loppuun 2002.

Jatkotyössään työryhmän tuli ottaa erityisesti huomioon laki yksityisyyden suojasta työelämässä sekä sen hyväksymisen yhteydessä eduskunnan antama lausuma, jonka mukaan hallituksen tulee välittömästi yhteistyössä työmarkkinajärjestöjen kanssa valmistella ehdotukset lainsäädännöksi, joka koskee alkoholi- ja huumetestiä käyttöä työpaikoilla. Lausuman mukaan lakiehdotusten tulee sisältää selkeät säännökset siitä, millaisia huumetestejä ja missä tilanteissa työpaikoilla voidaan järjestää ja millaisilla edellytyksillä työntekijä on velvollinen niihin osallistumaan.

Työryhmän puheenjohtajana toimi lääkintöneuvos Matti **Lamberg** sosiaali- ja terveysministeriöstä. Työryhmän jäseninä olivat hallitussihteeri Kaija **Suorsa-Aarnio** opetusministeriöstä, hallitusneuvos Raila **Kangasperko** työministeriöstä, lainsäädäntöneuvos Eero J. **Aarnio** oikeusministeriöstä, ylikonstaapeli Outi **Petersohn** Helsingin kihlakunnan poliisilaitokselta, laboratorionjohtaja Pirjo **Lillsunde** Kansanterveyslaitokselta, professori, osastonjohtaja Helena **Taskinen** Työterveyslaitokselta ja professori Veli-Pekka **Viljanen** Turun yliopistosta. Työryhmän pysyvinä asiantuntijoina 30.6.2001 saakka ja sen jälkeen varsinaisina jäseninä olivat lakimies Timo **Koskinen** Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK ry:stä, asiantuntijalääkäri, lääketieteen lisensiaatti Kari **Kaukinen** Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitosta, jonka tilalle tuli 29.8.2001 lähtien varatuomari Mikko **Nyyssölä**, asiamies Jari **Forss**, Palvelutyönantajat ry:stä, jonka tilalle tuli 17.1.2002 lähtien asiamies Antti **Mähönen**, asiantuntijalääkäri Riitta **Työläjäjärvi** Toimihenkilökeskusjärjestö STTK ry:stä 8.6.2001 saakka, minkä jälkeen STTK:n edustajaksi tuli varatuomari, sosiaali- ja terveyspoliittinen asiamies Irma **Pahlman**, työmarkkinalakimies Marja-Leena **Kiivanen** Kunnallisesta Työmarkkinalaitoksesta sekä apulaistoiminnanjohtaja Santero **Kujala** AKAVA ry:stä. Työryhmän sihteerinä toimivat hallitussihteeri Mervi **Kattelus** sosiaali- ja terveysministeriöstä, erikoislääkäri Kristiina **Mukala** Työterveyslaitokselta ja ylitarkastaja Heidi **Peltonen** Opetushallituksesta. Lisäksi sihteerinä oli työryhmälle myönnettyä jatkoaikana ylitarkastaja Maarit **Mikkonen** sosiaali- ja terveysministeriöstä.

Työryhmän kuultavina olivat seuraavat asiantuntijat: Kimmo Kuoppasalmi Kansanterveyslaitokselta, apulaisoikeusasiamies Riitta-Leena Paunio, työterveysjohtaja Seppo Lappi Helsingin kaupungin työterveyskeskuksesta, johtava lääkäri Juha Teirilä SOK:sta, ylilääkäri Pertti Kaitaniemi Fortumista, tutkimusprofessori Matti Rimpelä Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksesta Stakesista, lääkintöneuvos Asko Aalto sosiaali- ja terveysministeriön työsuojeluosastolta, ylitarkastaja Heidi Peltonen opetushallituksesta, kouluterveydenhoitaja Hilikka Kulmala Helsingin tekniikan alan oppilaitoksen Vallilan osastosta, Niilo Mustonen Suomen lukiolaisten liitosta, Mika Nieminen Suomen terveydenhuoltoalan ja sosiaalialan oppilaiden liitosta Terholista, turvallisuusjohtaja Jouko Varjonen Meritasta, ylilääkäri Antti Holopainen Järvenpään sosiaalisairaalasta, neuvotteleva virkamies Tapani Sarvanti sosiaali- ja terveysministeriön ehkäisevän sosiaali- ja terveyspolitiikan osastolta, Kauko Aromaa Euroopan kriminaalipoliittisesta instituutista (HEUNI), apulaisosastopäällikkö Markku Poutala Opetusalan ammattijärjestöstä (OAJ), rehtori Rauno Hoikkala Keski-Uudenmaan ammatillisen koulutuksen kuntaryhmästä, ylitarkastaja Marja-Liisa Niemi opetusministeriöstä, alue-rehtori Helena Erjanti Laurea ammattikorkeakoulusta, Tuula Lapila Helsingin palvelualojen oppilaitoksesta sekä Kari Poikolainen Alkoholitutkimussäätiöstä.

Työryhmä kokoontui yhteensä 35 kertaa.

Työryhmän muistioon sisältyy eriävä mielipide, eriävä lausuma sekä täydentävä lausuma.

Saatuaan muistionsa valmiiksi työryhmä jättää sen kunnioittavasti sosiaali- ja terveysministeriölle.

Helsingissä 31 päivänä tammikuuta 2002

Matti Lamberg

Kaija Suorsa-Aarnio

Raila Kangasperko

Eero J. Aarnio

Outi Petersohn

Pirjo Lillsunde

Helena Taskinen

Veli-Pekka Viljanen

Timo Koskinen

Mikko Nyyssölä

Antti Mähönen

Irma Pahlman

Marja-Leena Kiiwanen

Santero Kujala

Mervi Kattelus

Kristiina Mukala

Heidi Peltonen

Maarit Mikkonen

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	15
2. Aikaisempia selvityksiä	16
2.1 Huumausainepoliittinen toimikunta	16
2.2 Huumausaineiden ongelmakäyttäjien hoitoa kehittänyt työryhmä	16
2.3 Yksityisyyden suoja työelämässä	17
2.4 Kouluja koskeva ohjeistus	17
2.5 Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunnan mietintö.....	18
3. Huumeongelman laajuus Suomessa	19
4. Voimassaoleva lainsäädäntö ja kansainväliset sopimukset	21
4.1 Kansallinen lainsäädäntö	21
4.1.1 Suomen perustuslaki	21
4.1.2 Henkilötietolaki	22
4.1.3 Laki yksityisyyden suojasta työelämässä	23
4.1.4 Laki potilaan asemasta ja oikeuksista	24
4.1.5 Pakkokeinolaki.....	26
4.1.6 Lastensuojelulaki	26
4.1.7 Työturvallisuuslaki	27
4.1.8 Työterveyshuoltolaki.....	27
4.1.9 Työsopimuslaki ja valtion virkamieslaki	29
4.1.10 Muut lait	29
4.2 Salassapitosäännökset.....	30
4.2.1 Poikkeukset salassapitoon	32
4.3 Kansainväliset sopimukset ja suositukset.....	34
4.3.1 Ihmisoikeussopimukset	34
4.3.2 Euroopan neuvoston biolääketiedesopimus	35
4.3.3 Kansainvälinen työjärjestö (ILO).....	35
4.3.4 Euroopan unioni	36
4.4 Huumetestaus muissa maissa.....	37
5. Testaaminen käytännössä	41
5.1 Käytössä olevat testit	41
5.1.1 Seulontatestit	41
5.1.2 Varmistustestit	42
5.2 Testaaminen työelämässä	42
5.2.1 Huumausainetestauksen kustannukset työelämässä	43
5.3 Testaaminen kouluissa ja oppilaitoksissa	45
5.3.1 Oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön	45
5.3.2 Oppilaiden ja opiskelijoiden testaaminen	34
5.3.3 Huumetestejä koskevien tietojen käyttö kurinpitotoimenpiteenä.....	35
5.3.4 Yhteistyö kodin, viranomaisten ja muiden yhteistyötahojen kanssa.....	35
6. Testien luotettavuus.....	48

7. Huumetestauksen tarpeellisuus.....	49
7.1 Työelämä	49
7.2 Koulut ja oppilaitokset	52
8. Huumetestauksen vaikutukset	54
9. Työryhmän ehdotukset	55

1. Johdanto

Päihteiden käyttö aiheuttaa ongelmia ja vaaratilanteita kouluissa ja oppilaitoksissa sekä työpaikoilla. Alkoholi on perinteisesti ollut ja on edelleen eniten käytetty päihde. Huumeiden käyttäjien määrä on lisääntynyt Suomessa viime vuosina merkittävästi erityisesti nuorten keskuudessa. Huumeiden käytön lisääntymisestä kertovat mm. lisääntyneet huumeiden takavarikot sekä hoitolaitosten ja nuorisotyötä tekevien kokemukset. Tutkimustietoa huumausaineiden käytöstä ja vaikutuksista työpaikoilla ei juuri ole.

Lapsiin ja nuoriin kohdistuvassa päihteiden vastaisessa työssä ovat tärkeitä sekä ehkäisevät että hoitavat toimenpiteet. Huumeet aiheuttavat riippuvuuden ja terveysriskien lisäksi syrjäytymisen uhkaa. Lasten ja nuorten huumeiden käytön ehkäisemiseksi on keskusteltu myös oppilaille ja opiskelijoille tehtävien huumetestien tarpeellisuudesta.

Keskustelu työnhakijoille ja työntekijöille tehtävistä huumetesteistä käynnistyi uudelleen sen jälkeen kun hallituksen esitys laiksi yksityisyyden suojasta työelämässä ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi annettiin eduskunnalle keväällä 2000. Lakiehdotuksen hyväksymisen yhteydessä eduskunta edellytti, että hallitus valmistelee välittömästi yhteistyössä työmarkkinajärjestöjen kanssa ehdotukset lainsäädännöksi, joka koskee alkoholi- ja huumetestien käyttöä työpaikoilla. Lausuman mukaan lakiehdotusten tulee sisältää selkeät säännökset siitä, millaisia huumetestejä ja missä tilanteissa työpaikoilla voidaan järjestää ja millaisilla edellytyksillä työntekijä on velvollinen niihin osallistumaan.

Vaatimukset työntekijän soveltuvuudesta työtehtäviin ja siihen liittyen vaatimukset hyvästä terveydentilasta ovat kasvaneet. Ne ovat yksi keskeinen osa työntekijöitä valittaessa.

Terveydenhuollon toimintana huumeongelman ehkäisy- ja hallintakeinot on nähtävä laajempaan kuin huumeiden käytön testaamisena. Työpaikoilla laadittuja päihteiden vastaisia ohjelmia voidaan pitää osana huumeongelman ehkäisy- ja hallintakeinoja. Huumetesteihin liittyvien luotettavuusongelmien ja positiivisten testitulosten varalta tulisi olla ohjeet testeissä noudatettavasta menettelystä ja hoitonohjaukseen liittyvistä käytännöistä.

Työryhmän toimeksianto koski alun perin vain huumausaineiden testausta. Tämän vuoksi työryhmän muistiossa on pääosin keskitytty huumausaineita koskeviin kotimaisiin ja kansainvälisiin selvityksiin ja alkoholia on käsitelty vain satunnaisesti. Työryhmän jatkotoimeksianto säädösehdotusten osalta koski yleisesti päihdetestausta, joten lakiehdotuksiin sisältyy myös alkoholin testaus.

2. Aikaisempia selvityksiä

2.1 Huumausainepoliittinen toimikunta

Suomen huumestrategia ilmenee huumausainepoliittisen toimikunnan mietinnöstä (sosiaali- ja terveysministeriön komiteamietintö 1997:10) ja siihen perustuneesta valtioneuvoston periaatepäätöksestä joulukuussa 1998.

Huumeainepoliittinen toimikunta kuvaa Suomen huumausainepoliitiikan peruslinjaa näin:

”Suomen huumausainepoliittiset linjaukset ovat olleet sidoksissa yhteiskunnallisiin perusratkaisuihimme. Sosiaalisia ja muita yhteiskunnallisia ongelmia säädetään Suomessa yleisillä yhteiskunta-, sosiaali- ja terveyspoliittisilla toimilla. Sosiaalisia ja terveydellisiä haittoja, kuten huumeiden ja muiden päihteiden käyttöä, ehkäistään elinolosuhteisiin ja elintapoihin vaikuttamalla. Huumeongelman ehkäisy ja hoito edellyttävät sosiaalisesti integroivia toimia, joilla ehkäistään pitkäaikaistyöttömien, köyhien ja moniongelmaisten alaluokan syntyminen.”

Valtioneuvoston periaatepäätös huumausainepoliitikasta vuodelta 1999 vahvistaa huumausainepoliittisen toimikunnan linjaukset: ”Huumausaineiden leviämistä ja käyttöä ehkäistään ensisijaisesti vaikuttamalla väestön elinolosuhteisiin ja yhdenvertaisuuteen ja perusoikeuksien pohjalta toteuttaen pohjoismaista hyvinvointipoliittikkaa. Näin vähennetään niitä syitä, jotka altistavat päihteiden käytölle ja päihdeongelmille. Kasvatuksen ja tiedotuksen keinoin vaikutetaan asenneilmastoon ja tuetaan erityisesti nuorille huumeetonta elämäntapaa.”

Kysymys testeistä ei ollut ajankohtainen huumausainepoliittisen toimikunnan työn aikana. Toimikunta korostaa kuitenkin suomalaisen huumehoidon keskeistä periaatetta: ”Suomalainen huumehoito on perinteisesti nojannut asiakkaan vapaaehtoiseen osallistumiseen. Tästä vapaaehtoisuuden periaatteesta ei tulevaisuudessakaan ole syytä luopua.”

2.2 Huumausaineiden ongelmakäyttäjien hoitoa kehittänyt työryhmä

Huumausaineiden ongelmakäyttäjien hoitoa kehittänyt työryhmä jätti muistionsa toukuussa 2001 (sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2001:8). Työryhmän tehtävänä oli tehdä ehdotukset sosiaali- ja terveydenhuollon palvelu- ja rahoitusjärjestelmän sekä eri osapuolten yhteistyön ja työnjaon kehittämiseksi sekä arvioida lainsäädännön kehittämistarpeet.

Työryhmä totesi, että hoidon järjestämistä vaikeuttaa erityisesti palvelujärjestelmän hajanaisuus sekä osaamiseen, asenteisiin ja voimavaroihin liittyvät puutteet. Vaikeasteisen huumeriippuvuuden hoidossa ensisijainen tavoite ei ole päihdeettömyys, vaan päihteiden käytön vähentäminen ja siihen liittyvien terveydellisten, sosiaalisten ja muiden haittojen ehkäisy, vähentäminen ja hoito. Onnistunut huumeriippuvaisen hoito edellyttää yksilöllistä, pitkäjänteistä, monipuolista ja systemaattista hoitokokonaisuutta, johon sekä hoidettava että palvelujärjestelmä sitoutuvat. Tämän saavuttamiseksi tarvitaan

vielä merkittäviä toimintatapoihin, osaamiseen, asenteisiin, voimavaroihin sekä lainsäädäntöön liittyviä muutoksia.

Työryhmä suositti kunnille erityisen huumausaineiden ongelmakäyttäjien hoitostrategian laatimista ja vaikeasti huumeriippuvaisille palveluohjaajan nimeämistä. Kiireellisimpiä toimenpiteitä ovat opioidiriippuvaisten lääkkeellisten ja muiden hoitojen tarjonnan laajentaminen kysyntää vastaavaksi lisäämällä hoitojen aloituksia ja ohjaamalla hoitoja toteutettavaksi kuntien perusterveydenhuollon ja päihdehuollon erityispalvelujen pisteisiin. Haittojen vähentämistoimintaa on myös lisättävä selvästi ja aloitettava opioidiriippuvaisten ylläpitohoitoja. Työryhmä ehdotti, että perustetaan yhteistyöelin, jonka tehtävänä olisi seurata ja kehittää huumeiden ongelmakäyttäjien ja erityisesti opioidiriippuvaisten hoitoja sekä koordinoita huumeriippuvuutta koskevaa koulutusta. Työryhmä esitti tarpeenmukaisen hoidon järjestämiseen osoitettavaksi valtion lisärahoitusta 50 miljoonaa markkaa (8,41 miljoonaa euroa) vuodessa seuraavien 5 – 10 vuoden ajan. Tämä edellyttää kunnilta 150 miljoonan markan (25,23 miljoonan euron) vuotuisia lisävoimavaroja.

Työryhmä ehdotti päihdehuoltolakia muutettavaksi siten, että kunnat veloitetaan huolehtimaan siitä, että päihdehuollon palveluista ja toimenpiteistä muodostuu toiminnallinen kokonaisuus. Terveysvaaran perusteella annettavan tahdosta riippumattoman hoidon kestoa ehdotettiin pidennettäväksi nykyisestä viidestä enintään kahteenkymmeneen vuorokauteen. Samalla ehdotettiin, että lääkäri olisi velvollinen arvioimaan onko kyseisen hoidon tarvetta olemassa. Väkivaltaisuuden perusteella annettavan tahdosta riippumattoman hoidon enimmäispituutta ehdotettiin lyhennettäväksi nykyisestä kolmestakymmenestä kahteenkymmeneen vuorokauteen.

Työryhmän ehdotusten perusteella vuodeksi 2002 on myönnetty noin 7,5 miljoonan euron valtion avustus tarpeenmukaisen hoidon järjestämiseen.

2.3 Yksityisyyden suoja työelämässä

Yksityisyyden suojasta työelämässä annettua lakia (477/2001, jäljempänä työelämän tietosuojalaki) valmisteltaessa nousi esiin kysymys huume- ja alkoholitestauksesta työelämässä. Laissa säädetään ainoastaan työnantajan velvollisuudesta käyttää terveydenhuollon palveluja työntekijän terveydentilaa koskevien tarkastusten ja testien suorittamiseen sekä näytteiden ottamiseen. Laissa ei ole otettu kantaa siihen, missä tilanteissa huumeetestejä voidaan tehdä.

2.4 Kouluja koskeva ohjeistus

Opetushallitus laati vuonna 1997 menettelytapaohjeet huumeiden vastaiseen työhön koulujen ja oppilaitoksien tueksi (Menettelytapaohjeet lukioille ja ammatillisille oppilaitoksille huumeiden vastaiseen työhön, opetushallitus 1997). Ohjeilla pyrittiin tukemaan koulujen ja oppilaitosten työtä huumeiden käytön ehkäisyyn, huumeiden käytön testaamiseen, testauksen sallittavuuteen, tietojen luovuttamiseen eri hallinnonalojen välillä ja opiskelijoiden oikeusturvaan liittyvissä kysymyksissä. Tavoitteena oli lisäksi korostaa oppilaitoksen ja mahdollisen huumeiden käyttäjän välistä luottamuksellista suhdetta asioita käsiteltäessä. Menettelytapaohjeiden mukaan koulujen ja oppilaitosten tulisi

pyrkii siihen, että huumeiden kokeilija ja käyttäjä voisi keskustella ongelmasta luottamuksellisesti, suostuisi tarvittaviin toimenpiteisiin ja että huumeikierre saataisiin ensisijaisesti katkaistua hoidollisin keinoin, jolloin myös huumeetestausta perustuisi asianomaisen suostumukseen.

Menettelytapaohjeissa korostettiin sitä, että koko koulun toimintastrategiaan tulee sisältyä päihteiden käytön ehkäisyä koskeva osuus, jossa koulun tavoitteet ja menettelytavat on selvitetty sekä ennaltaehkäisyyn että varhaisen tunnistamisen ja puuttumisen osalta. Opiskelijoiden ja kotien on tunnettava koulun toimintaperiaatteet. Tarkoituksenmukaisten yhteistyöverkostojen kehittäminen tukee koulun omien tavoitteiden toteutumista.

Salassapitoon sekä tietojen antamiseen ja saamiseen liittyvät kysymykset ja ongelmat ovat keskeisiä eri viranomaisten tai muiden toimijatahojen yhteistyössä. Yleinen keskustelu sekä kouluista ja oppilaitoksista saatu palaute huumeetiestien tekemiseen liittyvistä ongelmista ja epätietoisuudesta lisääntyivät aiemmasta ohjeistuksesta huolimatta. Tästä syystä opetushallitus lähetti lokakuussa 2000 huumeetiestien tekemistä koskevan tiedotteen ja muistion kaikkiin kouluihin ja oppilaitoksiin (opetushallituksen tiedote 81/2000). Tiedote oli tarkoitettu tukemaan oppilaitoksia huumeepikatestien käyttöön liittyvissä kysymyksissä sekä koulujen ja oppilaitosten työtä huumeiden vastaisessa työssä tilanteessa, jossa asiasta ei ole lainsäädäntöä. Tiedotetta laadittaessa opetushallitus oli yhteistyössä opetusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön, sisäasiainministeriön, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesin ja Kansanterveyslaitoksen huumeelaboratorion asiantuntijoiden kanssa. Tiedotteessa käsiteltiin lainsäädännön lisäksi apulaisoikeusasiamiehen antamia päätöksiä ja perusteluja eräisiin koulujen ja oppilaitosten huumeetiestien tekemistä koskeviin kanteluihin.

Päihteiden käytön ehkäisyyn liittyvää muuta opastusta lisättiin laatimalla opetushallituksen, Stakesin ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen yhteistyönä opas koulujen sidosryhmien yhteistyöhön. Vuonna 2001 Stakes laati oppaan ”Julkisuus ja salassapito moniammatillisessa työssä”.

Opetushallitukseen tiedotteen lähettämisen jälkeen tulleiden kyselyjen ja tämän työryhmän kuulemien asiantuntijoiden mukaan huumeetiesteihin liittyvät lainsäädännön tulokset koetaan kuitenkin joissakin kouluissa ja oppilaitoksissa ongelmallisiksi ja huumeetestaukseen liittyvää keskustelua käydään edelleen.

2.5 Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunnan mietintö

Nuorten huumeiden käytön ehkäisytoimikunta jätti muistionsa lokakuussa 2000 (Komi-teamietintö 2000:3; sosiaali- ja terveysministeriö). Toimikunnan tehtävänä oli kartoittaa nuorten huumeiden käytön lisääntymisen syitä sekä tehdä ehdotukset ehkäisevän työn ja tutkimustoiminnan tehostamiseksi. Toimikunnan työ keskittyi erityisesti nuorten laittomien huumeiden käyttöön erotuksena muiden päihteiden käytöstä. Toimikunnan työtä ohjasi pyrkimys ymmärtää paitsi nuorten huumeiden käytön, myös nuoruuden ja nuorisokulttuurin monimuotoisuutta ja nopeaa muuntuvuutta.

Toimikunnan mukaan ehkäiseviä toimintastrategioita on syytä monipuolistaa. Toimikunta totesi, että huumeetilanne on niin monimuotoinen, että yleisiä ja kaikille kohde-ryhmille sopivia standardiratkaisuja ei ole mahdollista kehittää. Nuoria tukeva toiminta

edellyttää tilanneherkkyyttä ja jatkuvaa tilannekohtaista arviointia. Toiminta on mielekäästä eriyttää kohderyhmän riskitason mukaan primaari-, sekundaari-, ja tertiäriehkäisyksi. Riskitason noustessa toimikunnan mukaan huumespesifisyys heikkenee ja kontrollin merkitys huumeiden käytön ehkäisijänä vähenee. Vakavimmat haasteet toimikunnan mielestä liittyvät ongelmakäytön ennaltaehkäisyyn, mutta ehkäisevässä työssä tulee yleisesti pyrkiä tukemaan lasten ja nuorten omaehtoista vertaistoimintaa ja omien voimavarojen hyödyntämistä, sosiaalisia taitoja, itsekontrollia ja mielihalujen hallintaa. Huumeongelmaisen nuoren kanssa tulee toimia arvostavin ja kannustavin tavoin pyrkimyksenä ymmärtää hänen elämäntilannettaan kokonaisuudessaan. Ongelmaiseksi leimautuminen oli toimikunnan mukaan omiaan edistämään nuoren syrjäytymiskehitystä.

Toimikunnan periaatekannanotoissa todettiin, että viranomais- ja järjestötoimijoiden ehkäisevän päihdetyön ammatillisuutta ja muun osaamisen tasoa on voimakkaasti kehitettävä ehkäisyn kaikilla tasoilla. Ehkäisyn, päihdehaittojen vähentämisen, hoidon ja kuntoutuksen keskeisenä tavoitteena tulee olla nuorten tukeminen itsenäisyyteen, oma-toimisuuteen ja aktiivisuuteen. Riittävien hoitopalvelujen ylläpito ja kehittäminen sekä syrjäytyneiden ja huumeongelmien takia hoitoon hakeutuvien nuorten kuntoutus takaisin työelämään tai opiskeluun on ensiarvoista päihde-ehkäisyä.

Toimikunta totesi, että salassapitosäännökset ovat osoittautuneet monin osin ongelmallisiksi moniammatillisen yhteistyön yleistyessä ja työtä ohjaavat säädökset ovat sekavia. Toimikunnan mukaan ongelmakohdat tulisi selvittää ja laatia toimintasuositukset ongelmatilanteista sekä ehdotukset tarvittavista lainsäätömuutoksista.

Toimikunta otti kantaa huumeetestaukseen toteamalla, että huumeetestauksesta tarvitaan säädöspohja. Huumeetestaukseen liittyvä lainsäädäntö, tietosuoja, testien luotettavuus, käyttömahdollisuudet ja mahdollisista testauksista aiheutuvat seuraukset niin yksilön kuin palvelujärjestelmänkin kannalta tulee selvittää. Toimikunta ei suositellut sen hetkisen tiedon pohjalta joukkoseulontoja ja totesi, että huumeetestejä voidaan käyttää lähinnä vain hoitoa ja kuntoutusta tukevana toimenpiteenä kouluterveydenhuollon toimesta ja vain testattavan suostumuksella.

3. Huumeongelman laajuus Suomessa

Huumeaineiden käyttö ja siihen liittyvät terveys- ja sosiaaliset ongelmat sekä rikollisuus ovat lisääntyneet viime vuosina. Päihtymistarkoitukseen kaikista päihteistä käytetään yleisimmin alkoholia, keskushermostoon vaikuttavia lääkeaineita, kannabista ja amfetamiinia. Kannabista joskus kokeilleiden määrä aikuisväestössä vuonna 1998 oli noin 10 %, ja viimeisen vuoden aikana huumeita kokeilleita oli noin 3 %. Vuoden 1998 tietojen mukaan ns. kovien huumeaineiden, amfetamiinien ja opioidien (esim. heroini), käyttäjien määrä oli Suomessa noin 11 000 - 16 000.

Nuorten päihteidenkäyttö on varhaistunut ja lisääntynyt. Suomalaisten nuorten yleisin päihde on edelleen alkoholi, mutta huumeaineiden, etenkin kannabiksen ja ekstaasin käyttö on lisääntynyt. Peruskoulun 9. luokkien 15 - 16 -vuotiaista 10 % ilmoitti maaliskuussa 1999 kokeilleensa elämänsä aikana jotain laitonta päihdettä. Kokeilijoiden osuus on kaksinkertainen vuoteen 1994 verrattuna.

Nuorten pähteiden käyttöä voidaan tarkastella pähteisiin liittyvien asenteiden, sosiaalisen altistumisen tai huumeiden kokeilun ja käytön näkökulmasta. Kouluterveyskyselyjen vuosien 1998 ja 1999 yhdistetyssä aineistossa kuvataan nuorten huumeetilannetta koko maassa ja 30 suurimmassa kunnassa. Huumeetilanteen muutoksia kuvattiin vuosina 1996–2000. Marihuanan polton hyväksyvien osuus kasvoi neljässä vuodessa. Vuonna 1996 yläasteen oppilaista 10 % piti marihuanan polttoa silloin tällöin hyväksyttävänä ja neljän vuoden kuluttua 15 %. Säännöllisen marihuanan polton hyväksyi vastaavasti 4 % ja 6 %. Vastaajista 11 %:n mielestä vuonna 1996 marihuanan ja hasiksen kokeileminen ei ollut muutaman olutpullon juomista vaarallisempaa. Vuonna 1998 osuus nousi 17 %:iin, vuonna 2000 osuus oli 18 %. Vuonna 1996 vastaajista 42 % ilmoitti tuntevansa huumeita kokeilleita tuttavapiirissään. Neljässä vuodessa osuus nousi 51 %:iin. Myös huumeetarjonnan kohteeksi joutui yhä useampi. Sosiaalisesti huumeille altistuneita oli ensimmäisessä kyselyssä 44 % ja viimeisimmässä 53 %, suuresti altistuneita vastaavasti 11 % ja 15 %. Noin 42 % vastaajista oli vuonna 1996 sitä mieltä, että huumeiden hankkiminen omalla paikkakunnalla oli melko tai erittäin helppoa. Vuonna 1998 osuus pysyi samana, mutta vuonna 2000 huumeiden hankkimista piti helppona 49 % vastaajista.

Jotain kysyttyä huumaavaa ainetta ilmoitti kokeilleensa 20 % yläasteen oppilaista vuonna 1996, 19 % vuonna 1998 ja 23 % vuonna 2000. Lääkkeiden päihdekäyttöä kertoi kokeilleensa 3 % vuonna 1996 ja 6 % vuonna 2000 ja imppaamista vastaavasti 5 % ja 7 %. Alkoholia ja pillereitä yhdessä oli vuonna 1996 kokeillut 14 %. Vuonna 1998 tämä osuus laski 12 %:iin, mutta nousi vuonna 2000 takaisin 14 %:iin. Hasista tai marihuanaa kertoi vuonna 1996 kokeilleensa 7 % ja neljän vuoden kuluttua 10 % vastaajista. Muiden laittomien huumeiden (esim. heroini, kokaiini ja amfetamiini) kokeiluja ilmoitti kyselyvuosina 1,6 %, 2,0 % ja 2,4 % vastaajista.

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen nuorisorikollisuutta vuosina 1995–2001 kuvaavan tutkimuksen ennakkotietojen mukaan nuorten rikoskäyttäytymisen kehityksessä voidaan todeta marihuanan ja hasiksen käytön lisääntyneen koko jaksolla. Vuonna 1995 4,4 %, 1996 7,8 %, 1998 5,8 % ja vuonna 2001 7,7 % nuorista kertoi käyttäneensä ainakin kerran marihuanaa tai hasista kyselyvuoden aikana. Muita huumeita kuvaava kysely on tehty ensimmäisen kerran vuonna 2001, jolloin 1,6 % nuorista kertoi ainakin kerran käyttäneensä muita huumeita kuin kannabistuotteita.

Huumausainehaittojen huolestuttavimpia kehityssuuntia ovat heroiniin liittyvien myrkytyskuolemien sekä suonensisäisten huumeiden käytöstä aiheutuneiden HIV-tapausten nopea lisääntyminen. Viimeisimpien (2001) tilastojen mukaan näissä on tosin nähtävissä laantumisen merkkejä. Laillisuusvalvontatilastojen mukaan vuoden 2000 alkupuolella huumausainerikosten määrä on kasvanut noin 15 % edellisvuoden vastaavasta ajanjaksosta.

Huumausainesten ongelmakäyttäjistä suurin osa on alle 30-vuotiaita. Alueellisesti huumeiden käyttö ja kokeilut sekä huumehaitat ovat yleisempiä Etelä-Suomessa ja suurimmissa kaupungeissa.

4. Voimassaoleva lainsäädäntö ja kansainväliset sopimukset

4.1 Kansallinen lainsäädäntö

4.1.1 Suomen perustuslaki

Yksityisyyden suoja voidaan liittää perustuslain 7 §:ään, jonka mukaan jokaisella on oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, joihin ei saa puuttua mielihyvällisesti tai ilman laissa säädettyä perustetta. Henkilökohtainen vapaus on luonteeltaan eräänlainen yleisperusoikeus, koska sen katsotaan kattavan ihmisen fyysisen vapauden lisäksi myös hänen tahdonvapautensa ja itsemääräämisoikeutensa. Itsemääräämisoikeudella tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä itsestään ja toimistaan. Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen taas suojaa sekä ruumiilliseen että henkiseen koskemattomuuteen puuttuvaa toimintaa vastaan myös yksityisten välisissä suhteissa. Näin se suojaa muun muassa henkilöön kohdistuvilta tarkastuksilta sekä pakolla toteutettavilta lääketieteellisiltä ja muilta vastaavilta toimenpiteiltä.

Yksityisyyden suoja voidaan liittää myös perustuslain 10 §:ssä säädettyyn yksityiselämän suojaan. Yksityiselämällä tarkoitetaan henkilön yksityistä piiriä yleisenä käsitteenä ja siihen katsotaan kuuluvan ainakin yksilön oikeus solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. Oikeus yksityiselämään tarkoittaa, että yksilöllä on oikeus elää yksityiselämänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista. Tämä säännös vaatii valtiota pidättäytymään kansalaisten yksityiselämää loukkaavista toimista, mutta myös ryhtymään aktiivisiin toimenpiteisiin yksityiselämän suojaamiseksi toisten yksilöiden loukkauksia vastaan.

Yksityisyyden suojaan katsotaan kuuluvan sen olennaisena osana yksilön tietosuojaa. Perustuslain 10 §:n mukaan henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla, mikä tarkoittaa, että yksilön oikeusturva ja yksityisyyden suoja henkilötietojen käsittelyssä on tarpeen turvata lain tasoisella säännöksellä. Perustuslain säännös tarkoittaa myös, että henkilötietojen suojan yksityiskohdista voidaan säätää lailla, joka voi myös sisältää rajoituksia siihen. Kansallisen lainsäädännön kaksi yleislakia henkilötietojen käsittelyä koskien ovat henkilötietolaki (HetiL 523/1999) ja viranomaistoiminnan julkisuutta koskeva julkisuuslaki (JulkL 621/1999). Näiden yleislakien lisäksi henkilön terveydentilaa koskevien tietojen kannalta merkitystä on erityisesti terveydenhuoltoa koskevalla lainsäädännöllä, jossa säädetään terveydentilatietoja koskevista salassapitovelvollisuuksista ja tietojen luovuttamisen edellytyksistä. Lisäksi yksityisyyden suojasta työelämässä säädetään laissa yksityisyyden suojasta työelämässä.

Perusoikeudet eivät ole täysin ehdottomia, sillä niiden rajoittaminen on tietyissä tilanteissa mahdollista. Tosin oikeuksien perustuslaintasoisuus asettaa merkittäviä ehtoja rajoitustavoille ja rajoitusten laajuudelle. Perusoikeusrajoitusten sallittavuus määräytyy oikeustieteessä ja lainsäädäntökäytännössä kehittyneiden yleisten ja lakitekstiin kirjattujen erityisten rajoitusedellytysten perusteella. Perustuslain yksityiselämän suoja koskevaan kohtaan ei sisälly erityisiä rajoitusperusteita, kun taas henkilökohtaiseen koskemattomuuteen puuttuminen ei saa sitä koskevan erityisen säännöksen perusteella tapahtua mielihyvällisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta (PL 7§:n 3 momentti).

Yleisten perusoikeuksien rajoittamista koskevien vaatimusten mukaan perusoikeuksien rajoituksista on säädettävä riittävän tarkkarajaisella ja täsmällisellä lailla (*täsmällisyyden ja lailla säätämisen vaatimus*). Tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä säädetyllä lailla ei voida kuitenkaan säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta (*ydinalueen koskemattomuuden vaatimus*). Ydinalueen koskemattomuuden taustalla on ajatus, ettei perusoikeuteen voida puuttua niin laajasti, että se kovertaa tyhjäksi perusoikeuden sisällön. Lääketieteellisestä testaamisesta, mukaan lukien huumetestaus, silloin kun se rajoittaa yksilön perusoikeutena turvattua yksityisyyttä, tulisi säätää lailla, jossa on riittävän täsmällisesti ja tarkkarajaisesti määritelty testaamiseen liittyvät seikat. Perusoikeutta rajoitettaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelyistä (*oikeusturvavaatimus*) eikä rajoitus saa olla ristiriidassa kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa (*ihmisoikeusvaatimus*).

Perusoikeuksien rajoitusperusteiden on lisäksi oltava perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttäviä ja painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia (*hyväksyttävyyden vaatimus*). Rajoitusten tulee niin ikään olla välttämättömiä tavoitteen saavuttamiseksi sekä laajuudeltaan oikeassa suhteessa perusoikeuksien suojaamaan oikeushyvään ja rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painoarvoon (*suhteellisuuden vaatimus*). Huumetestauksen hyväksyttävyyden osalta huumeiden käytön torjuntaa ja muiden henkilöiden tai yleisen turvallisuuden takaamista voidaan pitää painavina yhteiskunnallisina ja perusoikeusjärjestelmän mukaisina tarpeina perusoikeuden rajoittamiselle. Sen sijaan huumetestauksen osalta perusoikeusrajoituksen suhteellisuusvaatimus ei välttämättä täyty sallimalla esimerkiksi kaikkien työntekijöiden testaaminen, sillä rajoitusten on oltava välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi. Tämä tarkoittaa, että tavoite ei ole saavutettavissa lainkaan tai ainakaan yhtä tehokkaasti perusoikeuteen vähemmän puuttuvilla keinoilla. Perusoikeusrajoituksen suhteellisuusarvioinnissa on vertailtava perusoikeuden takaamaa ja rajoittamisen taustalla olevaa intressiä keskenään, minä perusteella vastakkain asetettaisiin testattavan yksityisyyden suoja ja huumetestien taustalla olevat tavoitteet. Muiden ihmisten turvallisuutta voitaneen pitää sinänsä hyväksyttävänä perusteena perusoikeuden rajoittamiselle, mikäli huumetestaus on välttämättömä turvallisuuksien takaamiseksi. Velvoittavien huumetestien salliminen voisi siten olla mahdollista ainakin niissä tilanteissa, joissa huumeiden käytöstä aiheutuu välittömästi vaaraa muiden hengelle tai terveydelle.

4.1.2 Henkilötietolaki

Henkilötietojen käsittelyyn sovelletaan henkilötietolakia, jollei muualla laissa tosin säädetä (ks. työelämän tietosuojalaki 4.1.3). Henkilötietolaissa säädetään muun muassa henkilötietojen käsittelyn edellytyksistä. Henkilön terveydentilatietoja, kuten huumeiden käyttöön liittyviä tietoja, koskevat lisäksi laissa säädetyt arkaluonteisten tietojen käsittelyn erityiset edellytykset.

Tiedot, jotka kuvaavat tai on tarkoitettu kuvaamaan henkilön terveydentilaa, sairautta, vammaisuutta tai häneen kohdistettuja hoitotoimenpiteitä tai niihin verrattavia toimia ovat henkilötietolain mukaisia arkaluonteisia tietoja (11 § 4 kohta). Arkaluonteisia ovat myös sairauden laatua, sen johdosta annettuja hoitoja ja niihin verrattavia toimia koskevat sekä lääkärindostusten sisältämät tiedot. Arkaluonteisten tietojen osalta on voimassa pääsääntöinen käsittelykielto. Rekisteröidyn nimenomaisen suostumuksen nojalla

käsittely on kuitenkin mahdollista. Henkilötietolain 11 §:ssä säädetyn käsittelykiellon tavoitteena on minimoida arkaluonteisten henkilötietojen käsittelyä niiden poikkeuksellisen luonteen johdosta. Henkilötietolaissa säädetty käsittelykielto ei kuitenkaan estä terveydenhuollon toimintayksikköä tai terveydenhuollon ammattihenkilöä käsittelemästä toiminnassaan saamia tietoja, jotka koskevat rekisteröidyn terveydentilaa, sairautta, vammaisuutta, hoitotoimenpiteitä tai muita hoidon kannalta välttämättömiä tietoja (12 § 10 kohta). Sen sijaan pääsääntöinen käsittelykielto estää esimerkiksi koulutuksen järjestäjiä ja ylläpitäjiä ja muita vastaavia tahoja käsittelemästä arkaluonteisia tietoja, ellei tähän ole lainmukaisia perusteita. Työnantajan oikeudesta käsitellä työntekijän terveydentilaa koskevia tietoja säädetään työelämän tietosuojalaissa (ks. 4.1.3).

Henkilötietojen käsittelyä koskevia yleisiä periaatteita on noudatettava myös henkilön huumeiden käyttöä koskevia tietoja käsiteltäessä. Henkilötietolain 5-10 §:ssä säädetty velvollisuudet koskevat nimittäin jokaista itsenäistä rekisterinpitäjää kaikkien tunnistettavien henkilötietojen käsittelyn osalta. Yleisen huolellisuusvelvollisuuden mukaan on henkilötietoja käsiteltävä laillisesti, huolellisesti ja hyvän tietojenkäsittelytavan mukaisesti siten, ettei yksityisyyden suojan turvaavia perusoikeuksia rajoiteta ilman laissa säädettyä perustetta (*huolellisuusvelvoite 5 §*). Henkilötietojen laillinen käsittely edellyttää henkilötietolain lisäksi myös muiden mahdollisten asiaa koskevien normien mukaista toimintaa. Suoranaisen lainvastaisen toiminnan lisäksi myös laiton käyttötarkoitus on henkilötietolain mukaan kiellettyä ja rangaistavaa. Huolellisuusvelvollisuus edellyttää yksityisyyden suojaa turvaavien periaatteiden oma-aloitteista huomioimista.

Käsittelyn on lisäksi oltava asiallisesti perusteltua rekisterinpitäjän toiminnan kannalta, ja jo ennen tietojen keräämistä on määriteltävä käsittelyn tarkoitus, säännönmukaiset hankintalähteet ja luovutuskohteet (*henkilötietojen käsittelyn suunnittelu 6 §*). Suunnittelovelvollisuus on laaja käsittäen kaiken mahdollisen henkilötietolain soveltamisalaan kuuluvan tunnistettavien henkilötietojen käsittelyn. Henkilötietoja saa käyttää vain alkuperäisen suunnitellun käsittelytarkoituksen kanssa yhteensopivalla tavalla (*käyttötarkoitussidonnaisuus 7 §*). Henkilötietolaissa säädettyjä tietojen laatua koskevia periaatteita ovat käsiteltävien tietojen virheettömyys- ja tarpeellisuusvaatimus (9 §). *Tarpeellisuusvaatimus* edellyttää, että käsiteltävät henkilötiedot ovat tarpeellisia määritellyn käsittelytarkoituksen kannalta. *Virheettömyysvaatimus* taas edellyttää, etteivät käsiteltävät henkilötiedot ole virheellisiä, epätäydellisiä tai vanhentuneita.

4.1.3 Laki yksityisyyden suojasta työelämässä

Työelämän tietosuojalain tarkoituksena on yksityisyyden suojan toteuttamisen lisäksi hyvän tietojenkäsittelytavan edistäminen työelämässä. Laki ei koske työterveyshuollon ja työnantajan tai työterveyshuollon ja työntekijän välisiä oikeuksia ja velvollisuuksia terveydentilan tutkimisessa, vaan ainoastaan työnhakijan ja työntekijän tai virkamiehen yksityisyyden suojaa suhteessa työnantajaan. Lailla pyritään lisäämään työntekijöiden oikeusturvaa ja takaamaan se, että terveydentilaa koskevia tarkastuksia, tutkimuksia ja testejä tekevät vain siihen oikeutetut ammattihenkilöt. Samoin tavoitteena on saatujen tietojen ja tulosten oikeellisuus ja niitä käsittelevien henkilöiden tietoisuus velvollisuuksistaan.

Työntekijöiden terveydentilaa koskevien tarkastusten ja testien suorittamisesta säädetään lain 6 §:ssä. Sen mukaan työnantaja saa käyttää työntekijöiden terveydentilaa koskevien tarkastusten tai testien suorittamiseen taikka näytteiden ottamiseen vain terveydenhuollon ammattihenkilöitä, asianomaisen laboratoriokoulutuksen saaneita henkilöitä ja terveydenhuollon palveluja siten, kuin terveydenhuollon lainsäädännössä säädetään. Tämä koskee myös alkoholi- ja huumetestejä.

Lakia on tulkittava perustuslakivaliokunnan lausunnon mukaan siten, että tarkastusten ja testien suorittamiseen on löydettävä oikeuttamisperuste muusta lainsäädännöstä. Näin ollen laki ei valiokunnan lausunnon mukaan luo yleistä pohjaa työntekijöiden terveydentilan tarkastamiseen ja testaamiseen. Ensi sijassa laissa korostetaan terveydenhuollon ammattihenkilöiden käyttämistä terveydentilan tarkastusten ja testien tekemiseen sekä näytteiden ottamiseen. Kyseisellä lainkohdalla ei ole ollut tarkoitus muuttaa sitä, että terveydentilan testaamiseen liittyvät seikat kuuluvat yhä terveydenhuollon ammattihenkilöiden päätösvaltaan. Työelämän tietosuojalailla ei siten säädetä huumetestauksen perusteista eikä testauksessa noudatettavasta menettelystä, eikä se näin ollen ratkaissut huumetestaukseen liittyviä oikeudellisia ongelmia, kuten testattavan oikeusturvaan ja testimenetelmien luotettavuuteen liittyviä kysymyksiä.

Työelämän tietosuojalaissa säädetään henkilötietolakia täydentäen työntekijää koskevien terveydentilatietojen käsittelystä työelämässä. Työntekijän yksityisyyden suojaaminen ja työelämän erityiset tarpeet edellyttivät työelämää koskevan erityislain säätämistä, koska henkilötietolain säännökset ovat liian yleisluontoisia työelämän tilanteisiin. Työelämän tietosuojalaissa säädetään tarpeellisuusvaatimuksesta siten, että työnantaja saa käsitellä vain työntekijän työsuhteen kannalta välittömästi tarpeellisia henkilötietoja (3 §). Lain 8 §:ssä säädetään niistä nimenomaisista tilanteista, jolloin työnantajalla on oikeus kerätä työntekijää koskevia terveydentilatietoja. Ensinnäkin tämä on mahdollista, jos tietojen käsittely on tarpeen sairausajan palkan tai siihen rinnastettavien terveydentilaan liittyvien etuuksien suorittamiseksi. Lisäksi työnantaja saa käsitellä näitä tietoja työntekijän poissaolossuun selvittämiseksi. Jos työntekijä haluaa nimenomaisesti selvittää työkykyisyytään terveydentilaa koskevien tietojen perusteella, voi työnantaja myös silloin käsitellä näitä tietoja. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi sellaista tilannetta, että työntekijä on käyttänyt työterveyshuollon ulkopuolista lääkäriä. Työelämän tietosuojalain mukaan terveydentilatietojen käsittely on sallittua myös muualla laissa säädetyissä tilanteissa ja laajuudessa. Muissa kuin lain nimenomaisesti mainitsemisissa tilanteissa terveydentilatietojen käsittely on kiellettyä.

4.1.4 Laki potilaan asemasta ja oikeuksista

Lakia potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992, jäljempänä potilaslaki) sovelletaan potilaan asemaan ja oikeuksiin terveyden- ja sairaanhoitoa järjestettäessä (1 §). Terveyden- ja sairaanhoidolla tarkoitetaan terveydentilan määrittämiseksi taikka terveyden palauttamiseksi tai ylläpitämiseksi tehtäviä toimenpiteitä, joita terveydenhuollon ammattihenkilöt suorittavat tai joita suoritetaan terveydenhuollon toimintayksiköissä (2 §). Terveyden- ja sairaanhoitona pidetään muun muassa terveystarkastuksia, joihin sovelletaan siten potilaslakia. Potilaslakiin sisältyvä itsemääräämisoikeus, suostumusperiaate ja potilasasiakirjojen salassapitovelvollisuus on otettava huomioon myös työ-, koulu- ja

opiskelijaterveydenhuollossa tehtävissä terveyden- tai sairaanhoidollisissa toimenpiteissä, kuten terveystarkastuksissa ja huumetesteissä.

Potilaslain 6 §:ään sisältyvän potilaan itsemääräämisoikeuden mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Tämä tarkoittaa, että potilaan suostumus on hoidon luvallisuuden edellytys ja että potilaalla on oikeus kieltäytyä suunnitellusta tai jo aloitetusta hoidosta. Potilaslain mukainen suostumusperiaate voidaan täsmentää tietoon perustuvan suostumuksen periaatteeksi (informed consent - periaate). Tämän periaatteen mukaan pätevä suostumus on vapaaehtoinen ja perustuu riittävään tietoon, jonka suostumuksen antaja on kykenevä ymmärtämään ja todellisuudessa myös ymmärtää. Kaikenlaisten tutkimusten on perustuttava potilaan antamaan suostumukseen, ellei laissa nimenomaisesti toisin säädetä. Koska testaamisen tulee olla vapaaehtoista, ei minkään testaamisen tulisi tapahtua henkilön tietämättä.

Potilasta voidaan hoitaa hänen tahdostaan riippumatta vain laissa erikseen säädettyissä tapauksissa. Tahdosta riippumattomasta hoidosta on säädetty mielenterveyslain (1116/1990) 2 luvussa.

Potilaslain mukaan vapaaehtoisuus merkitsee myös oikeutta kieltäytyä esimerkiksi huumetestistä. Vapaaehtoisuus tarkoittaa myös sitä, että testistä kieltäytymisestä ei saa lähtökohtaisesti olla negatiivisia seuraamuksia eikä testeistä kieltäytyvää tulisi arvioida huumeiden käyttäjänä. Huumetestin lähtökohtaisen vapaaehtoisuuden perusteella esimerkiksi työnantajalla ei ole voimassaolevan lainsäädännön mukaan oikeutta pakottaa työntekijää veri- tai virtsakokeeseen huumeiden määrittämiseksi. Yleisistä työoikeudellisista seuraamuksista on säädetty erikseen.

Potilaslain 5 §:n nimenomainen tiedonsaantioikeutta koskeva säännös, mutta osaltaan myös informed consent – periaate, edellyttävät riittävän tiedon antamista potilaalle ennen tämän suostumista ehdotettuun toimenpiteeseen. Tiedonsaantioikeutta pidetään itsemääräämisoikeuden toteutumisen kannalta keskeisenä, sillä itsemääräämisoikeuden mukaisen pätevän suostumuksen on perustuttava riittävään tietoon. Potilaan tiedonsaantioikeus koskee kaikkea päätöksentekoon tarpeellista, adekvaattia informaatiota. Potilaalle on siten annettava selvitys hänen terveydentilansa lisäksi hoidon merkityksestä, hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoidostaan. Tällaisia muita tietoja ovat esimerkiksi riskitekijät, epäonnistumisen mahdollisuudet, komplikaatiot, kustannukset sekä seuraukset toimenpiteestä kieltäytymisestä.

Potilaslain informointivelvollisuus merkitsee, että henkilön on ensinnäkin tiedettävä suostuvansa nimenomaan kysymyksessä olevaan testiin, minkä lisäksi hänen on oltava tietoinen suostumuksensa merkityksestä. Ennen testin suorittamista on henkilölle annettava riittävät tiedot suoritettavasta testistä. Testin kohde ja tarkoitus, testaamisen syyt ja seuraukset, testillä saatavat tulokset ja niiden tulkinnat sekä testillä saatavan tiedon merkitys ja myöhempi käyttö on selvitettävä ennen testin suorittamista. Testauksen kannalta voitaisiin pitää tärkeänä henkilön informoimista myös testin tarpeellisuudesta, vapaaehtoisuudesta ja oikeudesta kieltäytyä siitä.

4.1.5 Pakkokeinolaki

Henkilön testaaminen mahdollisen huumeiden käytön osalta fyysisesti pakottamalla on mahdollista ainoastaan pakkokeinolain (450/1987) mukaisessa tilanteessa. Henkilökatsastuksesta on säädetty pakkokeinolain 5 luvun 9-12 §:ssä. Henkilökatsastuksella tarkoitetaan katsastettavan ruumiin tarkastusta, verinäytteen ottamista, tai muuta ruumiiseen kohdistuvaa tutkimusta. Henkilökatsastuksesta päättää pidättämiseen oikeutettu virkamies.

Tahdosta riippumattomat toimet ovat mahdollisia pakkokeinolain mukaisessa tilanteessa silloin, kun henkilöä todennäköisin syin epäillään rikoksesta, josta säädetty ankarin rangaistus on enemmän kuin kuusi kuukautta vankeutta taikka rattijuopumuksesta tai huumausaineen käyttörikoksesta. Tällöin henkilön on alistuttava henkilökatsastukseen. Esimerkiksi työelämän huumetestausta koskevissa muissa ns. pakollisen testauksen tilanteissa ei testaamisen katsota olevan mahdollista fyysisesti pakottamalla.

4.1.6 Lastensuojelulaki

Lastensuojelulaissa (683/1983) säädetään lapsen oikeudesta turvalliseen ja virikkeitä antavaan ympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä siitä, että lapsella on etusija erityiseen suojeluun (1 §). Lastensuojelulaissa tarkoitetaan lapsella alle 18-vuotiaasta ja nuorella alle 21-vuotiaasta (3 §). Lain 6 §:n mukaan sosiaalilautakunnan ja kunnan muiden viranomaisten on seurattava ja kehitettävä lasten ja nuorten kasvuoloja sekä poistettava kasvuolojen epäkohtia ja ehkäistävä niiden syntymistä. Sosiaalilautakunnan on välitettävä tietoa lasten ja nuorten kasvuoloista ja sosiaalisista ongelmista sekä annettava asiantuntija-apua muille viranomaisille samoin kuin kunnan asukkaille ja kunnassa toimiville yhteisöille.

Kunnan on lain 7 §:n mukaan sosiaali- ja terveydenhuoltoa, koulutointa sekä muita lapsille, nuorille ja lapsiperheille tarkoitettuja palveluja kehittäessään pidettävä huolta myös siitä että näiden palvelujen avulla tuetaan huoltajia lasten kasvatuksessa ja kyetään saamaan selville lasten, nuorten ja lapsiperheiden erityisen tuen tarve. Palveluja kehitettäessä on kiinnitettävä erityistä huomiota lasten ja nuorten tarpeisiin ja toivomuksiin. Kun aikuiselle annetaan sosiaali- ja terveydenhuollon, kuten päihdehuolto- ja mielenterveyspalveluja, on otettava huomioon myös hänen huollossaan olevan lapsen hoidon ja tuen tarve.

Lastensuojelulain 12 §:n mukaan sosiaalilautakunnan on ryhdyttävä avohuollon tukitoimiin viipymättä, jos lapsen ja nuoren kasvuolot vaarantavat tai eivät turvaa lapsen tai nuoren terveyttä tai kehitystä, taikka jos lapsi tai nuori käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään. Sosiaalilautakunnan on otettava lapsi huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä taikka jos lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään (16 §).

Lastensuojelulain 40 § velvoittaa ilmoittamaan lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta. Säännöksen mukaan sosiaali- ja terveydenhuollon, koulutoimen, poliisitoimen tai seurakunnan palveluksessa olevan taikka luottamustoimessa olevan henkilön, joka on virkaa tai tointa hoitaessaan saanut tietää ilmeisessä perhe- ja yksilökohtaisen lastensuojelun tarpeessa olevasta lapsesta, on ilmoitettava asiasta viipymättä sosiaalilautakunnalle.

4.1.7 Työturvallisuuslaki

Työsuojelun tavoitteena on kehittää työntekijöiden terveyden kannalta vaaraton työympäristö muuttamalla työ ja työolosuhteet terveyttä, turvallisuutta ja viihtyvyyttä edistäviksi. Sen avulla pyritään siten vähentämään ja poistamaan työssä esiintyviä vaaroja. Työsuojelun perussäädöksen eli työturvallisuuslain (299/1958) mukaan työnantajalla on ensisijainen vastuu työsuojelun toteuttamisesta, mutta myös työntekijöillä on henkilökohtainen ja keskinäinen vastuu työturvallisuudesta. Työelämän osapuolten velvollisuuksista säädetään lain 9 §:ssä, jossa korostetaan osapuolten yhteistyötä työturvallisuuden ylläpitämiseksi ja tehostamiseksi. Työnantajan on huolehdittava toimintaohjelman laatimisesta ja turvallisuuteen liittyvästä tiedotuksesta. Työnantajan on tarkkailtava työympäristöä sekä ryhdyttävä asianmukaisiin toimenpiteisiin tapaturmien, terveyshaittojen ja vaaratilanteiden selvittämiseksi ja torjumiseksi. Työntekijän velvollisuutena on käyttää suojavälineitä ja noudattaa työturvallisuuslakia. Työntekijän on huolehdittava omasta ja muiden työntekijöiden turvallisuudesta ja terveydestä annettujen ohjeiden mukaisesti. Työturvallisuuslain perusteella työnantajalla voitaisiin katsoa olevan velvollisuus puuttua työpaikalla ilmenevään huumeiden käyttöön ja poistaa itselleen tai muille työntekijöille mahdollisesti vaaraa aiheuttava työntekijä työtehtävistä. Työnantajan on noudatettava työsuojeluvuoroitteitaan rangaistuksen uhalla, minkä johdosta työnantajalle onkin taattava riittävät keinot huolehtia työpaikan turvallisuudesta ja terveellisyydestä lakisääteisen velvollisuutensa mukaisesti.

Työturvallisuuslaki on uudistumassa. Työturvallisuuslakitoimikunta on julkaissut joulukuussa 2001 mietintönsä (sosiaali- ja terveysministeriö, komiteamietintö 2001:13). Toimikunta ehdottaa nykyisen vuodelta 1958 olevan työturvallisuuslain korvaamista uudella työturvallisuuslailla. Toimikunnan lakiehdotus on yksimielinen.

4.1.8 Työterveyshuoltolaki

Työterveyshuolto on ehkäisevää terveydenhuoltoa. Työterveyshuoltolain (1383/2001) tarkoituksena on työnantajan, työntekijän ja työterveyshuollon yhteistoimin edistää työhön liittyvien sairauksien ja tapaturmien ehkäisyä, työn ja työympäristön terveellisyyttä ja turvallisuutta, työntekijöiden terveyttä sekä työ- ja toimintakykyä työuran eri vaiheissa sekä työyhteisön toimintaa. Työterveyshuoltolain 4 §:n mukaan työnantajan on kustannuksellaan järjestettävä työterveyshuolto työstä ja työolosuhteista johtuvien terveysvaarojen ja -haittojen ehkäisemiseksi ja torjumiseksi sekä työntekijöiden turvallisuuden, työkyvyn ja terveyden suojelemiseksi ja edistämiseksi. Työnantajan tulee työterveyshuoltolain 5 §:n 1 momentin mukaan käyttää riittävästi työterveyshuollon ammattihenkilöitä ja heidän tarpeelliseksi katsomiaan asiantuntijoita työterveyshuollon suunnittelua, toteuttamista sekä kehittämistä ja seuranta koskevista asioista siten kuin työterveyshuollon toteuttamiseksi hyvän työterveyshuoltokäytännön mukaisesti on tarpeen.

Työterveyshuollon toimet voivat kohdistua joko työntekijään, työympäristöön tai työhön. Yksilöllisiä työntekijään kohdistuvia toimenpiteitä ovat ohjaus, neuvonta, terveystarkastukset, tutkimukset ja hoito sekä työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointi.

Päihdeongelmien ehkäisy, varhaisen tunnistamisen ja päihdeongelmaisen hoitoon ohjaamisen kannalta terveystarkastuksilla on merkittävä asema, sillä terveystarkastusten tavoitteena on työntekijän terveyden ja toimintakyvyn arviointi, selvittäminen ja seuranta. Terveystarkastukset on toteutettava asianmukaisesti, tarkastuksissa on käytettävä luotettavia menetelmiä ja työntekijän oikeusturva- ja tietosuojaperiaatteet on huomioitava. Huumetesti voi olla osa työterveyshuoltolain 13 §:ssä säädettyä terveystarkastusta, johon työntekijä on velvollinen osallistumaan. Työntekijä ei saisi ilman perusteltua syytä kieltäytyä osallistumasta edellä mainittuun terveystarkastukseen. Perustellun syyn katsotaan olevan olemassa muun muassa silloin, kun työntekijälle on äskettäin suoritettu vastaava terveystarkastus. Kyse voi olla terveystarkastuksen järjestämisestä terveydelle vaaraa tai haittaa aiheuttavassa työssä, erityistä sairastumisen vaaraa aiheuttavassa työssä tai vajaakuntoisen työntekijän työssä selviytymisen seurannasta. Kyse voi olla myös työntekijän työ- tai toimintakyvyn selvittämisestä työstä aiheutuvien, terveydentilaan kohdistuvien vaatimusten vuoksi. Niin sanotun pakollisenkaan terveystarkastuksen yhteydessä huumetestin tekeminen ei ole mahdollista työntekijää fyysisesti pakottamalla, mutta kieltäytyminen voi tällöin merkitä, ettei työntekijän terveydentilaa kyseisen työn kannalta pystytä tutkimaan. Jos terveystarkastuksen perusteella todetaan työntekijän olevan erityisen herkkyyden, rakenteellisen heikkouden tai muun vastaavan syyn takia ilmeisessä alttiudessa saada työstä vaaraa terveydelleen, ei häntä tule käyttää tällaiseen työhön (10 §).

Työnantaja voi järjestää *vapaaehtoisia terveystarkastuksia* osana 14 §:ssä määriteltyä muuta terveyden- ja sairaanhoitoa. Työntekijän terveyden ja työkyvyn ylläpitämiseksi ja parantamiseksi suoritettavat terveystarkastukset kuuluvat työnantajan vapaaehtoisesti järjestettäviin muihin terveydenhuoltopalveluihin. Näiden tarkastusten tavoitteena on työntekijän terveydentilan seuranta, sairauksien varhainen toteaminen ja hoitoonohjaus sekä terveyden ja työkyvyn ylläpito. Terveystarkastuksia voidaan suorittaa työn alkaessa, määräajoin tai kohdennetusti työryhmän, iän, oireen tai sairauden perusteella. Työnantaja voi järjestää terveystarkastuksia terveysneuvonnan, terveyskasvatuksen tai jonkin kampanjan yhteydessä. Työntekijän terveys tarkastetaan, kliiniset sairaudet diagnosoidaan ja tunnistetaan henkilöt, joilla on yksilöllinen terveysriski tai piilevä sairaus. Menetelmänä on joko perusteellinen kliininen lääkärintarkastus tai ongelmakohtaisesti suunnatut tarkastukset, haastattelut, toimintakokeet tai laboratoriotutkimukset. Tämän tarkastustyyppien menetelmiin kuuluvat myös työkykyindeksi sekä fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista terveyttä ja terveyskäyttäytymistä muutoin arvioivat menetelmät.

Työterveyshuoltoon kuuluvalla työkykyä ylläpitävällä toiminnalla (TthL 3.1 §:n 2 kohta) tarkoitetaan yhteistyössä toteutettua työhön, työoloihin ja työntekijöihin kohdistuvaa suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, jolla työterveyshuolto omalta osaltaan edistää ja tukee työelämässä mukana olevien työ- ja toimintakykyä. Työkykyä ylläpitävään toimintaan kuuluu muun muassa työpaikan erityisongelmien kuten päihteiden väärinkäytön ehkäisy, päihdeongelman varhainen tunnistaminen, päihdeongelmaisen hoito ja hoitoonohjaus. Työkykyä ylläpitävään toimintaan liittyy siten sen olennaisena osana ehkäisevä päihdetyö eli alkoholin, lääkkeiden ja huumeiden käyttöön liittyvien haittojen vähentäminen. Työterveyshuollolla on tämän johdosta merkittävä rooli huumeiden käy-

tön ehkäisyssä ja käyttäjien hoitoonohjauksessa osana työpaikan työkykyä ylläpitävää toimintaa.

Huumeitestausta koskevat asiat tulisi käsitellä työpaikalla yhteistyössä, sillä työterveyshuoltoon kuuluvan toiminnan aloittaminen, muuttaminen ja sen järjestämiseen vaikuttava muu olennainen asia on käsiteltävä työsuojelun valvonnasta annetun lain (131/1973) tarkoittamassa työsuojelutoimikunnassa tai työsuojeluvaltuutetun kanssa ennen asian ratkaisemista (TthL 8.2 §). Työpaikoilla tulee määritellä yhteistyössä selkeät toimintalinjat huumeiden käyttöön suhtautumisesta ja mahdollisista huumeitestauksista. Nämä voidaan myös sisällyttää työpaikan päihdeohjelmaan.

4.1.9 Työsopimuslaki ja valtion virkamieslaki

Työsopimuslain (55/2001) 8 luvun 1 §:n mukaan työnantaja voi purkaa työsopimuksen lakkaamaan välittömästi, jos tärkeä syy sitä vaatii, eivätkä asianhaarat anna aihetta muuhun arviointiin. Tärkeällä syyllä tarkoitetaan työntekijän laiminlyöntiä, käyttäytymistä tai olosuhteiden muutosta, minkä johdosta työnantajalta ei kohtuudella voida vaatia sopimussuhteen jatkamista. Päihteiden, millä tarkoitetaan myös huumeita, käyttö työpaikalla tai päihtyneenä esiintyminen työpaikalla ovat lainkohdassa mainittuja esimerkkejä työsopimuksen purkuoikeuteen vaikuttavasta työntekijän käyttäytymisestä. Esimerkit on mainittu kyseisen säännöksen perusteluissa. Näin ollen työntekijän esiintyminen huumeiden vaikutuksen alaisena tai huumeiden käyttäminen työpaikalla voi antaa aiheen työsopimuksen purkamiseen, jos tärkeä syy sitä vaatii. Tällöin on työntekijän oman edun mukaista, että hän pystyy päihdetestillä osoittamaan työnantajan epäilyn vääräksi, koska silloin työnantaja ei voi tällä perusteella päättää työsuhdetta.

Valtion virkamieslain (750/1994) 19 §:n mukaan virkamies voidaan määrätä hänen terveydentilansa toteamiseksi suoritettaviin tarkastuksiin ja tutkimuksiin, mikä voisi käsitellä myös huumeitestausta, jos se on tarpeen tehtävän hoitamisen edellytysten selvittämiseksi. Näihin tilanteisiin liittyvissä tapauksissa virkamiehen määrääminen päihdetestiin edellyttää kuitenkin objektiivisesti arvioiden perusteltua syytä otaksua, ettei kyseinen virkamies ole kykenevä täyttämään virkavelvoitettaan asianmukaisesti. Virkamiehen vastustaessa ei väkisin testaaminen ole mahdollista, mutta mahdolliset seuraamukset määräytyvät työoikeudellisin perustein.

Huumeitestit eivät välttämättä auta työoikeudellisen asian ratkaisussa, sillä testin avulla todetaan tiettyä tutkittavaa ainetta käytetyn, mutta ei käytön merkitystä työsopimuksen päättämisessä. Purkuperusteen täytyminen edellyttää huumaantuneena olemista tai huumeiden käyttöä nimenomaan työpaikalla. Huumeitesti voi kertoa huumeiden käytöstä, muttei purkuperusteen täyttymisestä, koska työnantajan on osoitettava päättämiseen riittävä työntekijän päihtymys.

4.1.10 Muut lait

Tartuntatautilaissa (583/1986) säädetään eräissä ammateissa vaadittavista lääkärintodistuksista tartuntatautien osalta. Terveystieteiden ammattihenkilöistä annetussa laissa (559/1994) säädetään terveydenhuollon ammattihenkilön velvollisuudesta alistua lääkä-

rintarkastukseen tietyissä tilanteissa. Kunnan ja kirkon viranhaltijoilla on tietyissä tilanteissa velvollisuus alistua terveydellisiin tarkastuksiin ja tutkimuksiin. Lisäksi esimerkiksi liikenne-, puolustusvoimien, poliisin, palo- ja pelastustoimen ammatteihin liittyviä erityisiä terveydentilavaatimuksia johtuen työn asettamista erityispiirteistä.

Koululait säätävät opiskeluun osallistuvalla oikeuden turvalliseen opiskeluympäristöön (perusopetuslaki 628/1998, lukiolaki 629/1998, laki ammatillisesta koulutuksesta 630/1998).

Huumeiden kysynnän ja käytön ehkäisystä sekä viranomaisten yhteistyöstä säädetään raittiustyölaissa (828/1982) ja päihdehuoltolaissa (41/1986). Koulujen ja oppilaitosten aktiivista toimintaa huumeiden vastaisessa työssä ohjaa muun muassa päihdehuoltolain 9 §, jonka mukaan päihdehuollon alalla toimivien viranomaisten ja yhteisöjen on oltava keskenään yhteistyössä. Erityistä huomiota on kiinnitettävä päihdehuollon ja muun sosiaali- ja terveydenhuollon, raittiustoimen, asuntoviranomaisten, työvoimaviranomaisten, koulutoimen, nuorisotoimen sekä poliisin keskinäiseen yhteistyöhön.

4.2 Salassapitosäännökset

Salassapitovelvollisuus voidaan jakaa asiakirjasalaisuuden säilyttämisvelvollisuuteen ja vaihtiovelvollisuuteen. Nämä eivät kuitenkaan ole täysin erotettavissa toisistaan, sillä asiakirjasalaisuuden piiriin kuuluvaan asiakirjaan sisältyvää tietoa koskee yleensä vaihtiovelvollisuus. Toisaalta vaihtiovelvollisuus merkitsee myös velvollisuutta pitää salassa asiakirjat, jotka sisältävät vaihtiovelvollisuuden piiriin kuuluvia tietoja. Salassapitosäännöksiä sisältyy useisiin eri lakeihin, mutta terveydentilatietojen osalta merkitystä on erityisesti julkisuuslain, yksityisestä terveydenhuollosta annetun lain (152/1990), terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain ja potilaslain salassapitosäännöksillä. Nimenomaan työterveyshuoltoa koskien sisältyy työterveyshuoltolain 18 §:ään salassapitosäännös, jonka mukaan salassa pidettäväksi säädettyjä tietoja ei saa ilmaista, jollei se, jonka hyväksi salassapitovelvollisuus on säädetty, anna siihen suostumustaan siten kuin erikseen säädetään. Työterveyshuoltolain 18 §:n 2 momentissa on säädetty joitakin poikkeuksia tästä periaatteesta.

Kunnallisia viranomaisia ja yksittäisiä viranhaltijoita, kuten terveyskeskusta ja siellä toimivaa terveydenhuollon ammattihenkilöä, koskee viranomaistoiminnan julkisuudesta annettu yleislaki. Julkisuuslain salassapitosäännökset koskevat sekä viranomaista ja sen palveluksessa olevaa että myös viranomaisen toimeksisaajaa ja sen palveluksessa olevaa henkilöä. Julkisuuslaissa on erikseen säännelty asiakirjasalaisuus (22 §) ja vaihtiovelvollisuus (23 §). Asiakirjasalaisuudella tarkoitetaan kieltä näyttää, luovuttaa tai muulla tavalla antaa sivulliselle salassa pidettävää viranomaisen asiakirjaa. Vaihtiovelvollisuus kieltää viranomaisen palveluksessa olevaa paljastamasta salassapidettävää tietoa, joka sisältyy salaiseen asiakirjaan tai joka asiakirjaan merkittynä olisi salassapidettävä (esimerkiksi suullisesti saatu terveydentilatieto). Salassapidettävä on esimerkiksi viranomaisen asiakirja, joka sisältää henkilön terveydentilaa tai hänen saamaansa terveydenhuoltoa koskevia tietoja (24 §:n 1 momentin 25 kohta). Kaikki henkilön terveydentilaa kuvaavat tiedot ovat salassapidettäviä, millä tarkoitetaan kaikkia terveydenhuollon asiakasta koskevia tietoja. Näin ollen jo pelkkä tieto asiakuudesta on salassapidettävä tieto.

Yksityistä terveydenhuoltopalvelujen tuottajaa ja tuottajan palveluksessa olevia, sen tehtäviä suorittavia ja sen tiloissa työskenteleviä koskee erillinen vaitiolovelvollisuus. Yksityisestä terveydenhuollosta annetun lain mukaan nämä tahot eivät saa luvatta ilmaista asemansa, tehtävänsä tai työnsä johdosta saamiaan tietoja, jotka koskevat potilaan terveydentilaa, sairautta, vammaisuutta tai häneen kohdistuvia toimenpiteitä (12 §).

Jokaista terveydenhuollon ammattihenkilöä koskee vielä terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 17 §:ssä säädetty salassapitovelvollisuus. Säännöksen mukaan terveydenhuollon ammattihenkilö ei saa ilman lupaa ilmaista sivulliselle asemansa tai tehtävänsä perusteella saamiaan yksityisen tai perheen salaisuutta koskevia tietoja.

Edellä mainittujen säädösten lisäksi henkilön huumeiden käyttöä koskevan tiedon osalta on merkitystä potilasasiakirjoihin sisältyvien tietojen salassapitovelvollisuudella. Potilaslain 13 §:n mukaan potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivullisille, joita ovat kaikki muut kuin potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvat henkilöt (esimerkiksi työnantaja on sivullinen). Potilasasiakirjan käsite (2 § 5 kohta) kattaa kaiken potilasta koskevia tietoja sisältävän materiaalin, sillä lainkohdan mukaan potilasasiakirjoja ovat potilaan hoidon järjestämisessä ja toteuttamisessa käytettävät, laaditut tai saapuneet asiakirjat taikka tekniset tallenteet, jotka sisältävät hänen terveydentilaansa koskevia tai muita henkilökohtaisia tietoja. Potilasasiakirjoja ovat muun muassa läheteet tutkimuksiin ja toimenpiteisiin, tulokset ja lausunnot, ajanvaraus- ja potilaspäiväkirjat, luettelot ja kortistot sekä atk-, ääni-, filmi- ja videotallenteet. Potilasasiakirjoihin on potilaslain mukaan merkittävät tiedot, jotka ovat tarpeellisia potilaan hoidon järjestämisen, suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan turvaamiseksi (12 §). Potilasasiakirjoihin merkitään hoito- ja tutkimustietojen lisäksi potilaslain tiedonsaantioikeuden mukaisesti potilaalle annettu selvitys ja potilaan kieltäytyminen ehdotetusta toimenpiteestä, tiedot hoitoonohjauksesta ja hoidon lykkääntymisestä. Samoin merkitään tiedot potilasasiakirjoihin tehdyistä korjauksista, potilastietojen luovuttamisesta, luovutuksen perusteesta ja potilaan kiellosta luovuttaa tietojaan kolmannelle.

Potilaslakiin sisältyvä potilasasiakirjan käsite sekä vaatimus potilasasiakirjoihin merkittävistä tiedoista koskee myös henkilön huumeiden käyttöön liittyviä tietoja, läheteitä, tutkimuksia ja testejä sekä niistä saatuja tuloksia. Nämä tiedot on siten merkittävät potilasasiakirjoihin. Tämä tarkoittaa, että huumeiden avulla saatu tieto ja muut huumeiden käyttöön liittyvät asiat ovat potilaslain tarkoittamia salassapidettäviä potilastietoja.

Työnantajan on työelämän tietosuojalain 8 §:n 2 momentin mukaan pidettävä salassa työntekijän terveydentilaa koskevat tiedot. Lisäksi työnantajan on nimettävä ne henkilöt tai tehtävät, jotka edellyttävät terveydentilatietojen käsitlemistä. Näitä henkilöitä koskien säädetään myös velvollisuudesta pitää asemansa perusteella saamansa työntekijöiden terveydentilatiedot salassa.

Salassapitovelvollisuudesta säädetään myös perusopetuslain 40 §:ssä, lukiolain 32 §:ssä ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 42 §:ssä. Pykälissä tarkoitetaan salassapitoa yleisesti, eikä vain erilaisiin asiakirjoihin sisältyvien tietojen salassapitoa. Pykälät vastaavat aikaisemmin kunnan opetustoimen hallinnosta annetun lain vastaavaa säännöstä, jota sovellettiin viittaussäännösten perusteella myös valtion ja yksityisen järjestämässä koulutuksessa. Koulutuksen järjestämisestä vastaavien toimielinten jäsenet,

laeissa tarkoitettu henkilöstö ja opetusharjoittelua suorittavat eivät saa luvattomasti ilmaista, mitä he ovat koulutukseen liittyviä tehtäviä hoitaessaan saaneet tietää oppilaiden ja opiskelijoiden tai laeissa tarkoitetun henkilöstön taikka heidän perheenjäsentensä henkilökohtaisista oloista ja taloudellisesta asemasta.

4.2.1 Poikkeukset salassapitoon

Voimassa olevaan lainsäädäntöön sisältyy säännöksiä, joiden mukaan sivulliselle voidaan luovuttaa muutoin salassapidettäviä tietoja. Tämä on yleensä mahdollista tietojen kohteena olevan henkilön antaman suostumuksen perusteella. Potilaslaki edellyttää potilaan kirjallista suostumusta tätä koskevien ja muutoin salassa pidettävien tietojen luovuttamiseksi (13 §). Terveydenhuollon ammattihenkilöt voivat siten luovuttaa potilasasiakirjaan sisältyvän huumetestin tuloksen potilaan antaman kirjallisen suostumuksen perusteella.

Testattava voi kuitenkin toimittaa huumetestin tuloksesta kertovan terveydentilaselvityksen myös henkilökohtaisesti esimerkiksi työnantajalle. Tällöin eivät sovellu potilaslain potilasasiakirjojen luovuttamista koskevat säännöt tai muut salassapitoa koskevat lainkohdat.

a) Poikkeukset salassapidosta työelämässä

Työnantajalla, työpaikan työsuojeluvaltuutetulla ja työsuojelutoimikunnalla on työterveyshuoltolain 17 §:n 2 momentin mukaan oikeus saada työterveyshuollon tehtäviä hoitavilta henkilöiltä työntekijää koskevia tietoja. Tämä oikeus koskee kuitenkin *muuta kuin salassapidettäviksi* säädettyjä tai määrättyjä tietoja, jotka työterveyshuoltotehtävissä toimivat henkilöt ovat asemansa perusteella saaneet ja jotka ovat merkittäviä työntekijöiden terveyden sekä työpaikan olosuhteiden terveellisyyden kehittämisen kannalta. Tämän lainkohdan perusteella työnantajan tiedonsaantioikeus koskee vain työntekijöiden terveyden ja työpaikan olosuhteiden terveellisyyden kehittämisen kannalta merkittävistä tiedoista. Työnantajan tiedonsaantioikeutta koskevalla säännöksellä on työsuojelulliset tavoitteet, sillä tietojen antamisella mahdollistetaan toimenpiteet terveellisempien työolojen kehittämiseksi. Tällaiset työterveyshuollon käytännön toteuttamisen kannalta tarpeelliset tiedot on annettava yleisessä muodossa kohdentamatta niitä yksilöön. Työnantaja voi siten saada tietoja työntekijän soveltuvuudesta työhön tai työntekijälle sopivista työtehtävistä, mutta esimerkiksi yksittäiset löydökset, laboratoriotulokset tai oireet eivät kuulu työnantajan tiedonsaantioikeuden piiriin. Työnantajalla ei ole tämän tietojensaantiin oikeuttavan lainkohdan perusteella oikeutta saada työntekijälle tehdyn huumetestin tulosta tietoonsa.

Työnantajalla voi kuitenkin olla poikkeuksellinen oikeus saada työntekijän terveydentilaa ja huumeiden käyttöä koskevia tietoja työterveyshuollon henkilöstöltä. Työterveyshuoltolain mukaan työterveyshuoltotehtävissä toimivat saavat luovuttaa työntekijän terveydentilaa koskevia tietoja työnantajalle työntekijän antaman suostumuksen perusteella (18 §:n 1 momentti). Suostumuksella tarkoitetaan potilaslain mukaista suostumusta. Työntekijä voi toimittaa terveydentilatietojaan myös itse työnantajalleen.

Työnantajan oikeus saada työntekijän huumeiden käyttöä koskevia tietoja sekä työterveyshuolloilta että työntekijältä itseltään edellyttää siis voimassa olevan oikeuden mukaan työntekijän antamaa suostumusta. Mikäli työntekijä kieltää huumeiden käyttöä koskevan testituloksen luovuttamisen työnantajalle, ei kieltäytyminen saisi vaikuttaa negatiivisesti hänen asemaansa. Samoin työelämän tietosuojalain 8 §:n mukaan työnantajalla on oikeus käsitellä työntekijän terveydentilatietoja, mikäli tiedot on kerätty työntekijältä tai tämän kirjallisella suostumuksella kolmannelta. Suostumusta koskeva vaatimus täyttyy, jos työntekijä itse toimittaa terveydentilatietoja koskevan asiakirjan työnantajalle.

Huumeiden käyttöä koskevien, kuten muidenkin terveydentilatietojen, osalta on otettava huomioon työelämän tietosuojalain 3 §:n tarpeellisuusvaatimus, jonka mukaan työnantaja saa käsitellä vain työntekijän työsuhteen kannalta välittömästi tarpeellisia henkilötietoja. Näin ollen arkaluonteisten tietojen käsittely ei ole sallittua edes suostumuksen perusteella, mikäli tarpeellisuusvaatimus ei täyty. Henkilöä, joka henkilötietojen käsittelyyn liittyviä toimenpiteitä suorittaessaan on saanut tietää jotakin toisen henkilön ominaisuuksista, henkilökohtaisista oloista tai taloudellisesta asemasta koskee lisäksi työelämän tietosuojalain 8 §:ssä säädetty vaitiolovelvollisuus.

Työelämän tietosuojalain 8 §:ssä säädetään myös niistä erityisistä tarkoituksista, joita varten työnantaja saa käsitellä työntekijän terveydentilatietoja. Työnantajalla on oikeus käsitellä työntekijän terveydentilaa koskevia tietoja, jos tiedot on kerätty työntekijältä itseltään tai hänen kirjallisella suostumuksellaan muualta ja tietojen käsittely on tarpeen sairausajan palkan tai siihen rinnastettavien terveydentilaan liittyvien etuuksien suorittamiseksi taikka sen selvittämiseksi, onko työssä poissaoloon perusteltu syy, taikka jos työntekijä nimenomaisesti haluaa selvitetävän työkykyisyyttään terveydentilaa koskevien tietojen perusteella.

Myös henkilötietolain mukaan tietojen keräämiselle on oltava laillinen käyttötarkoitus, jonka toteuttamiseksi kerättävien tietojen on oltava tarpeellisia. Tarpeellisuusvaatimuksesta ei voida poiketa edes työntekijän antaman suostumuksen perusteella eikä sen perusteella, että työntekijä itse toimittaa sanotun tiedon työnantajalle.

Työterveyshuoltolain 18 §:n 2 momentissa säädetään työterveyslääkärin velvollisuudesta antaa työnantajalle kirjallinen lausunto työsuojeluun ja työterveyshuoltoon liittyvistä terveystarkastusten johtopäätöksistä erityistä sairastumisen vaaraa aiheuttavissa töissä. Lausunnossa on myös ehdotettava aiheelliseksi osoittautuneita työsuojelutoimenpiteitä. Työnantajan lisäksi myös työsuojeluviranomaisella on oikeus saada lausunto nähtäväkseen. Uuden työnantajan työterveyslääkärillä on oikeus saada pyynnöstä tiedot työntekijän terveystarkastuksista työntekijän siirtyessä toiseen vastaavalla tavalla erityistä sairastumisen vaaraa aiheuttaviin töihin. Pykälän soveltamisalaan kuuluvassa työssä muiden tietojen luovuttamiseen tarvitaan sen sijaan työntekijän suostumus. Johtopäätöstiedolla tarkoitetaan tietoa työntekijän terveydellisestä soveltumisesta tiettyyn työtehtävään, jolloin lausunto on muotoa sopiva/ei-sopiva/rajoituksin sopiva.

b) Poikkeukset salassapidosta kouluissa ja oppilaitoksissa

Perusopetuslain, lukiolain ja lain ammatillisesta koulutuksesta salassapitoa koskeviin säännöksiin sisältyy samansisältöinen poikkeus salassapidossa. Säännöksen mukaan

pykälässä tarkoitetut henkilöt sekä koulu- ja opiskelijaterveydenhuollosta ja muusta oppilashuollosta vastaavat henkilöt saavat sen estämättä, mitä pykälän 1 momentissa tai salassapidosta erikseen säädetään, antaa toisilleen sekä koulutuksesta vastaaville viranomaisille opetuksen asianmukaista järjestämisen edellyttämät välttämättömät tiedot. Salassapidosta voidaan siis poiketa, mutta vain silloin kuin se on ehdottoman välttämätöntä oppilaan tai opiskelijan opetuksen asianmukaiseksi järjestämiseksi. Säännöksessä tarkoitettu henkilö, jonka hallussa tai tiedossa salassapidettävä asiakirja ja tieto on, päättää tiedon tai tietojen luovuttamisesta.

Huumeita koskevat tiedot ovat yksityisen henkilön terveydentilaa koskevia tietoja, joista säädetään henkilötietolaissa. Lain 24 §:n mukaan testiin osallistuvalla on ilmoitettava tiedonkeruun vapaaehtoisuudesta, kuka tiedot kerää, missä tarkoituksessa ja kenelle tiedot luovutetaan ja missä tiedot säilytetään.

Peruskouluissa, lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa osana koulu- ja opiskelijaterveydenhuoltoa tehtävät huumetestit ovat kansanterveyslain mukaista (66/1972) terveydenhuollon toimintaa ja niissä tulee noudattaa terveydenhuollon ammattihenkilölle kuuluvaa salassapitovelvollisuutta.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen antamien päätöksien (Dnro 2413/4/99 ja Dnro 1097/4/98) mukaan oppilaan tai opiskelijan kieltäytyminen testistä ei oikeuta sinällään ilmoituksen tekemiseen sosiaaliviranomaisille lastensuojelulain 40 §:n mukaan. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen mukaan huumetestejä koskevat tiedot ovat potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja, joihin esim. rehtorilla ei ole oikeutta.

Koulujen ja oppilaitosten on yhteistyössä poliisin kanssa otettava huomioon, että potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassapidettäviä potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 13 §:n mukaan ja terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 7 §:n mukaan.

Oppilaalle tai opiskelijalle tehdyn yksittäisen huumetestin tuloksen ilmoittaminen poliisille ei ole eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen kannan mukaan mahdollista.

4.3 Kansainväliset sopimukset ja suositukset

4.3.1 Ihmisoikeussopimukset

Suomen perustuslakiin sisältyvällä yksityiselämää koskevalla käsitteellä (PL 10 §) viitataan osin YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen (jäljempänä KP-sopimus) 17 artiklaan, jonka mukaan lailla on suojattava jokaisen yksityisyys, perhe, koti, kirjeenvaihto sekä kunnia ja maine laittomia puuttumisia vastaan. Yksityiselämää koskevan käsitteen taustalla on myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla, jonka mukaan jokaisella on oikeus yksityiselämän, perhe-elämän sekä kodin ja kirjeenvaihdon suojaan laittomia puuttumisia vastaan. KP-sopimusta ja Euroopan ihmisoikeussopimusta voidaan pitää suomalaisessa oikeuskäytännössä lain tasoisina säännöksinä. Tätä tulkintaa tukee se, että korkein oikeus on useissa eri päätöksissään vedonnut suoraan joko KP-sopimuksen tai Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklaan. Myös eduskunnan perustuslakivaliokunta on tulkinnut asian samoin.

4.3.2 Euroopan neuvoston biolääketiedesopimus

Ihmisoikeussopimusten lisäksi lääketieteellisissä suhteissa on erityistä merkitystä Euroopan neuvostossa laaditulla ihmisoikeuksia ja biolääketiedettä koskevalla sopimuksella (biolääketiedesopimus). Sopimuksen tarkoituksena on suojata kaikkien ihmisten perusoikeuksia ja perusvapauksia, erityisesti yksilöiden identiteettiä, omanarvontuntoa ja integriteettiä, kaikissa lääketieteen ja biologian sovelluksissa (1 artikla). Sopimuksen 5 artikla käsittelee tietoon perustuvan suostumuksen periaatetta kaikkien lääketieteellisten toimien edellytyksenä. Sopimuksen 10 artiklassa tunnustetaan terveyttä koskevien tietojen osalta jokaisen oikeus yksityiselämään. Jokaisella on tiedonsaantioikeus terveyttään koskevien tietojen osalta, mutta myös oikeus kieltäytyä näitä tietoja vastaanottamasta. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen ja valmistele sen ratifioimista.

4.3.3 Kansainvälinen työjärjestö (ILO)

Kansainvälisen työjärjestön toiminnassa on vuonna 1999 hyväksytty alkoholi- ja huumeaineasioiden hallintaa työpaikalla koskeva ohjeisto. Ohjeisto ei sido lainsäätäjää eikä työelämän osapuolia, vaan se sisältää asiantuntijoiden kannanottoja hyväksyttävistä tavoista päihdeiden käytön torjumiseksi työpaikoilla. Ohjeiston keskeisenä lähtökohtana on huumeiden käytön pitäminen terveysongelmana, minkä johdosta huumeongelman osalta on sovellettava samoja yksityisyyden suojaa koskevia periaatteita kuin muidenkin terveysongelmien kohdalla. Terveysongelman luonteesta johtuen huumeongelmaa tulisi hoitaa ilman syrjintää neuvonnan, hoidon ja kuntoutuksen avulla ja mahdollisesti osana julkista tai yksityistä terveydenhuoltojärjestelmää. Lisäksi ohjeistossa tuodaan tärkeänä seikkana esiin se, että työpaikan pysyvyys on lähtökohtaisesti turvattava huumeongelmaa ratkaistaessa, koska sen varaan voidaan perustaa työntekijän päihdeongelmasta toipuminen.

ILO:n alueiden välinen työpaikkojen päihdetestausta käsitellyt kolmikantainen asiantuntijakokous (10. – 14.5.1993, Oslo, Norja) on hyväksynyt työpaikan päihdetestausta koskevat pääperiaatteet. Asiakirjassa korostetaan päihdetestaukseen liittyvien ongelmien johdosta tekniseltä välineistöltä sekä henkilöstön koulutukselta ja pätevyydeltä vaadittavaa korkeaa tasoa. Käytettävien testausmenetelmien tulee edustaa korkeinta mahdollista laatua ja luotettavuutta. Asiakirjassa tuodaan esiin myös se seikka, että nykyisiin testauksiin voi sisältyä riskejä aiheuttavia ja yksityisyyttä loukkaavia menettelytapoja.

ILO:n mukaan ei ole tieteellisesti osoitettu huumeiden vähentävän huumeista aiheutuvia työvaikeuksia eikä parantavan työpaikan tuottavuutta ja turvallisuutta. Huumeetestissä tunnustetaan vain tietyn aineen käyttö, mutta testi ei selvitä aineen vaikutusta sosiaaliseen toimintaan tai käyttäytymiseen. Testaamisesta voi lisäksi aiheutua huomattavia vaikutuksia, joita ei ole tavoiteltu eikä välttämättä edes huomioitu testaamista suunniteltaessa. Tällaisia tahattomia negatiivisia vaikutuksia ovat esimerkiksi työympäristön rappeutuminen, sääntöjen laiminlyönti, luottamuksellisuuden rikkominen, virheellisten testitulosten vaikutukset ja työsuhteturvan heikkeneminen. Työympäristöön voivat vaikuttaa negatiivisesti testaamisen aiheuttama pelko, epäluottamus, avoimuuden puute ja lisääntynyt sosiaalinen kontrolli. Testausten eettistä oikeutusta pohdittaessa on kunnioi-

tettava työntekijöiden oikeuksia yksityisyyteen ja luottamuksellisuuteen, itsenäisyyteen, oikeudenmukaisuuteen sekä ruumiilliseen koskemattomuuteen. Yksityisyyskysymystä on verrattava ILO:n mukaan työpaikkakohtaiseen testauksen tarpeeseen, jolloin yksityisyyden suojaaminen voi myös olla testauksen tarvetta tärkeämpi.

ILO:n ohjeiston mukaan testauksesta kieltäytyvää ei tulisi pitää huumeiden käyttäjänä ja positiivinen tulos tulisi alistaa riippumattomaan lääketieteelliseen tarkastukseen. Ohjeiston mukaan huumeitestauksen tulisi olla osa työpaikan monipuolista päihdeohjelmaa, joka käsittäisi arvioinnin, tiedotuksen, koulutuksen, hoitoonohjauksen ja mahdollisuuden uudelleensijoittamiseen. Testausohjelmien toteuttamisessa olisi turvattava työelämän laatu, työntekijöiden oikeudet, työpaikan turvallisuus sekä työnantajien oikeudet ja vastuut.

4.3.4 Euroopan unioni

Euroopan unioni on antanut vuonna 1996 suosituksen työelämän huumeitestauksen laboratoriotoiminnan osalta (Recommendations for the Reliable Detection of Illicit Drugs in Urine in the European Union, with Special Attention to the Workplace, 1996). Suositus pyrkii osaltaan edistämään testauskäytännön yhtenäisyyttä ja työntekijöiden suojaa Euroopassa.

Suosituksen ensimmäinen osa koskee näytteen käsittelyä. Sen mukaan testauksessa on varmistettava testattavan yksityisyys, käsittelyketjun luottamuksellisuus ja testitulosten oikeellisuus järjestämällä koko käsittelyketjun kattava valvonta. Käsittelyketjuun kuuluu näytteen otto, siirtäminen, analyysi, tulosten tulkinta sekä näytteen varastointi ja hävittäminen. Koko käsittelyketju on dokumentoitava ja sen aikana on varmistettava testattavan henkilöllisyys, näytteiden asianmukaiset merkinnät sekä näytteen aitous ja koskemattomuus. Huumeitestauksen tekevän laboratorion tulisi suorittaa koko analyysi eli seulonta, identifiointi ja kvantitointi. Mikäli seulonta ja varmistus tehdään eri laboratorioissa, on taattava katkeamaton käsittelyketjun jäljitettävyyttä (chain of custody – käytäntö). Näyte on hylättävä, mikäli sen käsittelyssä on toimittu väärin. Virtsanäytettä on otettava riittävästi (vähintään 50-60 ml), jotta se voidaan jakaa kahteen osaan. Toinen näytteistä tulisi säilyttää mahdollisesti myöhemmin vaadittavaa uusinta-analyysiä varten täysin koskemattomana.

Suosituksen toisessa osassa käsitellään raja-arvoja (cut-off values), joita käytetään yleisesti huumeitestien analyyseissä. Raja-arvo on sovittu pitoisuustaso, jota korkeammat pitoisuudet luokitellaan huumeiden käyttöä osoittavaksi (positiivinen) ja matalammat pitoisuuden huumeiden käytön poissulkeväksi (negatiivinen). Raja-arvoilla on huomattava merkitys testattaville, erityisesti positiivisiin tuloksiin liittyvien eettisten, sosiaalisten ja oikeudellisten seurausten kannalta. Euroopan unionin alueella on huomattavaa vaihtelua raja-arvojen suhteen, minkä johdosta suositus sisältääkin ehdotukset raja-arvojen yhtenäistämiseksi. Seulonnan osalta raja-arvoksi (ng/ml) suositellaan amfetamiineille, opiaateille ja kokaiinille kullekin 300 ja kannabinoideille 50. Varmistuksen osalta suositellut raja-arvot ovat totaalimorfiiinille, amfetamiinille, metamfetamiinille, MDMA:lle, MDA:lle ja MDEA:lle 200 sekä bentsoyyliekgoniinille (kokaiinin aineenvaihduntatuote) 150 ja 11-nor-9-tetrahydrokannabinoli-9-karboksylihapolle 15. Raja-arvot on suosituksen mukaan ilmoitettava tulosten julkistamisen yhteydessä.

Euroopan unioni suosittelee seulontamenetelmäksi validoitua immunologista menetelmää ja varmistusmenetelmäksi kaasukromatografimassaspektrometristä menetelmää, jota pidetään tarkimpänä tekniikkana huumeiden käytön määrittämisessä. Suosituksessa todetaan huumeiden laboratoriotutkimuksiin osallistuvan henkilökunnan koulutustason olevan huono käytettävien menetelmien, raja-arvojen ja tulosten tulkintojen suhteen. Tämän johdosta siinä ehdotetaan uuden, henkilökunnan koulutuksessa auttavan unionin sisäisen elimen perustamista. Lisäksi suositellaan vähimmäiskoulutustason määrittelemistä laboratorion johtajalle ja vastuuhenkilöille sekä huumetesteihin osallistuvan henkilökunnan jatkuvaa koulutusta. Huumetestauksesta vastaavan terveydenhuoltoyksikön tulee olla läheisessä yhteistyössä analyttisten tulosten tulkinnan suorittavan varmistuslaboratorion kanssa. Huumetestauslaboratorion tulisi lisäksi akkreditoitua EN 45001/ISO Guide 25:n mukaan ja osallistua ulkoisiin laaduntarkkailukierroksiin. Euroopan unionin suositus tarjoaa ratkaisuehdotuksia kansallisiin lainsäädäntöihin. Ottaen huomioon myös työntekijöiden vapaan liikkuvuuden periaatteen unionin sisällä, voidaan sääntelyn yhtenäisyyttä pitää merkittävänä asiana työelämän osapuolten oikeuksien turvaamiseksi.

4.4 Huumetestaus muissa maissa

Huumetestauksesta muissa maissa on vaikea saada yksityiskohtaista tietoa. Tämän vuoksi jäljempänä oleva teksti ei anna kattavaa kuvaa tämän hetkisestä tilanteesta. Tekstissä esitettävät tiedot perustuvat lähinnä ”Forensic Science International” -julkaisussa olleeseen Alain G. Verstraete ja Anya Piercen artikkeliin ”Workplace drug testing in Europe” (121/2001). Kouluissa ja oppilaitoksissa tehtävien huumetestien osalta tiedot perustuvat Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift- lehdessä olevaan Johanna Hackmanin artikkeliin ”Drogtester i skolor- panikåtgärd eller preventionredskap (Vol 18.2001, ss 79-91).

Huumestestijä koskeva keskustelun intensiivisyys vaihtelee eri pohjoismaissa: Tanskassa, Norjassa ja Islannissa keskustelu on hyvin laimeaa - lähinnä asiaa on käsitelty yksittäisissä lehtiartikkeleissa Norjassa ja Tanskassa. Sen sijaan sekä Ruotsissa että Suomessa keskustelu on ollut vilkkaampaa - eniten keskustelua on käyty työpaikkojen huumestestien liittyen.

Alankomaat

Alankomaissa ei ole työpaikkojen huumetestausta koskevaa lainsäädäntöä. Testaus perustuu työnantajan ja työntekijöiden neuvoston väliseen sopimukseen. Testejä tehdään lähinnä laivanvarustusalalla ja petrokemian teollisuudessa. Testaus on keskittynyt lähes kokonaan yhteen laboratorioon, joka tekee noin 20 000 testiä vuodessa.

Belgia

Belgiassa ei ole huumetestausta koskevaa lainsäädäntöä. Yleinen lääketieteellinen neuvosto antoi vuonna 1993 lausunnon asiasta. Lausunnon mukaan huumetestien tekeminen ei kuulu varsinaisesti työterveyslääkärien tehtäviin. Arvioinnin on perustuttava ensisijaisesti potilaan kliiniseen tutkimukseen pääpainon ollessa valppauden ja reaktiokyvyn

havainnoinnissa. Jos kliininen tutkimus ei ole riittävä, huume testi voidaan tehdä tietyillä edellytyksillä. Testin täytyy olla perusteltu suhteessa työntekijän tehtävän sisältämiin riskeihin ja vaaroihin. Testaaminen tulee olla mainittu työsopimuksessa tai työehdoissa ja työntekijän on lisäksi annettava testaamiseen tietoinen suostumuksensa. Testi tulee tutkia hyväksytyssä laboratoriossa ja positiivinen testituloks on varmistettava toisessa laboratoriossa.

Huume testejä on käytännössä tehty jo kauan autoteollisuudessa ja valtion poliisin toimesta. Vuonna 1994 tehty kyselytutkimus, joka kattoi 136 yritystä osoitti, että 70 % yrityksistä ei testannut työntekijöiden huumeiden tai alkoholin käyttöä. Silloin kun testejä tehtiin, niistä 18 % tapahtui työterveyshuollossa, 7 % johdon, 2 % jonkun muun ja vain 3 % laboratorion toimesta.

Espanja

Espanjassa ei ole testausta koskevaa lainsäädäntöä. Huume- ja alkoholitestejä on tehty esimerkiksi rautatieliikenteessä työskenteleville.

Irlanti

Irlannissa ei ole testausta koskevaa lainsäädäntöä. Testejä tehdään noin 20 000 vuodessa. Näistä puolet on työnhakijoiden testaamista, 30 % onnettomuuden jälkeistä tai epäilyyn perustuvaa testausta ja 20 % seulontaa. Testejä tehdään pääasiassa valkokaulustyöntekijöille informaatioteknologia-alalla, lääketeollisuudessa ja puhelinkesköksissä (call centers). Testattujen työntekijöiden keskuudessa tehty mielipidetutkimus osoitti, että 98 % pitää testejä melko tai erittäin hyvänä keinona huume vapaan työpaikan sauttamisessa. Työntekijöistä 20 % piti testaamista loukkaavana.

Iso-Britannia

Isossa-Britanniassa ei ole huume testausta koskevaa lainsäädäntöä, mutta asiantuntijaryhmä on laatinut laboratorio-ohjeet huumeiden työpaikkatestaukselle. Ohjeita ei ole vielä virallisesti hyväksytty. Huume testaus on Isossa-Britanniassa yleisempää kuin muissa Länsi-Euroopan maissa. Kaksi suurta laboratorioa ja kolme pienempää tekee testejä. Testien kokonaismäärän on arvioitu olevan 220 000 - 300 000 vuodessa, joista 40 % tehdään asevoimissa, 35 % vankiloissa ja 25 % yrityksissä. Näin ollen työelämän osuus olisi 55.000 - 75.000 testiä vuodessa.

Kreikka

Kreikassa on huume testausta eräissä tapauksissa koskeva laki vuodelta 1997. Testejä tehdään ammattikuljettajille silloin kuin heidän ajolupansa on peruutettu huumeiden käytön vuoksi. Testejä tehdään muutoin pääasiassa turvallisuuspalveluihin pyrkiville työnhakijoille. Testejä tekee vain yksi laboratorio. Ajalla tammikuu 1998 - syyskuu 2000 tutkitusta 319 näytteestä 7 % oli positiivisia. Näistä kannabista löytyi 87 %, opiatteja 13 %, amfetamiinia 4 % ja bentsodiatsepiinia 4 % näytteistä.

Luxemburg

Luxemburgissa ei ole huumetestausta koskevaa lainsäädäntöä. Jotkut yksityiset yritykset tekevät testejä työpaikalla (on-site testing), toiset yritykset lähettävät näytteet tutkitavaksi laboratorioihin.

Norja

Norjassa on yleinen huumetestausta koskeva ohje/suositus, joka kattaa myös työpaikka-testauksen.

Kouluissa tehtävistä huumetesteistä ei ole olemassa kattavaa tietoa ja testauksia arvioidaan toteutetun erittäin vähän. Päihdeviranomainen (Rusmiddeldirektoratet) on saanut yksittäisiä kyselyjä huumepikatestien luotettavuuteen liittyen. Testaaminen on vapaaehtoista ja perustuu oppilaan ja hänen vanhempiensa suostumukseen.

Portugali

Portugalissa ei ole testausta koskevaa lainsäädäntöä. Huumetestejä tehdään neljässä laboratoriossa. Testaus on ollut jo pitkään vallitseva käytäntö asevoimissa. Testejä tehdään myös kuljetusalalla ja viestintäteollisuudessa. Muutaman vuoden takainen tutkimus osoitti, että tutkimukseen osallistuneista 119 yrityksestä 14 %:ssa tehtiin huumetestejä. Vain neljällä prosentilla yrityksistä oli kirjallinen huumeita koskeva ohjelma. Yleisimmin testattiin työnhakijoita ja puolet yrityksistä teki vain seulontatestejä. Kaikkiaan 16 % yrityksistä ilmoitti huumeiden käyttöön liittyvistä onnettomuuksista. Huumeita käyttäneet työntekijät oli irtisanottu 13 %:ssa tutkimukseen osallistuneista yrityksistä.

Ranska

Ranskassa ei ole huumetestausta koskevaa lainsäädäntöä. Alkoholitestauksen tekeminen seulontana on tuomioistuimen päätösten perusteella mahdollista vain tietyillä turvallisuusherkillä aloilla. Huumetestejä tehdään 20 laboratoriossa. Huumetestejä tehdään lähinnä autoteollisuudessa ja lentoyhtiöissä. Lentoyhtiöiden huumetestausta koskevan tutkimuksen mukaan testejä tehtiin sekä työnhakijoille että epäilyn perusteella. Systemaattista testituloksen varmistusta ei ollut. Kannabista löytyi 4-5 % näytteistä. Petrokemian alan yrityksessä tehdyistä testeistä 0,18 % oli positiivisia. Näistä marihuana oli 57 %, alkoholi 36 % ja kokaiini 7 % positiivisen näytteen aiheuttajana.

Ruotsi

Ruotsissa ei ole huumetestausta nimenomaisesti kieltävää lainsäädäntöä. Testaus perustuu yleensä työnantajien ja työntekijöiden väliseen sopimukseen. Testejä tehdään kymmenessä laboratoriossa. Vuonna 1998 tehdyistä 24 000 testistä 2,3 % oli positiivisia. Suurin osa testeistä tehdään kuljetusalalla. Esimerkiksi Tukholman kuljetustyöntekijöitä on testattu vuodesta 1998 lähtien. Testausohjelma sisältää seulonnan, työnhakijoiden testaamisen sekä testaamisen onnettomuustapauksissa ja silloin kun työntekijä palaa töihin vähintään yhden vuoden poissaolon jälkeen. Vuonna 1998 seulonnan mukaan 0,8 % työntekijöistä antoi positiivisen näytteen. Vuonna 1999 luku oli 0,2 % ja 0,3 % vuonna 2000. Testattujen työntekijöiden keskuudessa tehdyn kyselytutkimuksen mukaan 98

% piti huumetestejä melko tai erittäin hyvänä keinona huumevapaan työpaikan saavuttamisessa. Testin tekemistä piti loukkaavana 12 % työntekijöistä.

Koululainsäädännössä ei mainita huumetestejä. Kouluissa testauksen on perustuttava vapaaehtoisuuteen. Ruotsissa tehdyn huumetoimikunnan (Narkotikakomission) muistion mukaan alle 15-vuotiaita lapsia ei tulisi testata. Poliisi, koulu tai sosiaalityö eivät siis voi vaatia pakollista testausta rangaistusikärajaa nuoremmilta lapsilta. Yhteiskunnallisessa keskustelussa on kuitenkin vaadittu mahdollisuutta myös ikärajaa nuorempien lapsien testaukseen.

Saksa

Saksassa ei ole testaamista koskevaa lainsäädäntöä. Testaaminen edellyttää sopimusta työneuvostojen kanssa. Alkoholitestaus on hyväksyttyä vain silloin, kun työntekijää on syytä epäillä päihtyneenä työskentelemisestä. Huumetestejä tehdään lähinnä kemian teollisuudessa.

Sveitsi

Sveitsissä on yleinen huumetestausta koskeva ohje/suositus, joka kattaa myös työpaikakestauksen. Testejä tehdään julkisessa liikenteessä, asevoimissa ja yksityiskouluissa. Hyvin harvat yksityiset yritykset tekevät testejä. Nämä ovat lähinnä auto- ja lääketieteellisuuden yrityksiä. Huumetestejä tehdään pääasiassa työnhakijoille.

Tanska

Tanskassa huumetestejä tehdään 10 sairaalalaboratoriossa ja yhdessä yksityisessä laboratoriossa.

Terveystieteiden (Sundhedsstyrelse) mukaan huumetestejä ei käytetä tanskalaisissa kouluissa. Perusteluina on testien epäluotettavuus ja se, että ei ole riittäviä resursseja hoitaa testauksen jälkeen asiaa, testien kalleus ja se, että niillä voidaan testata lähinnä vain yhtä ainetta kerrallaan. Suhtautuminen testauksiin on kriittistä sisäisessä raportissa, joka tullaan julkaisemaan terveystieteiden kotisivuilla lähiaikoina. Terveystieteiden suositusten mukaan pikatestejä voisi käyttää vain, kun on välttämätöntä tunnistaa ja jäljittää akuutin myrkytyksen lähteet. Poliisi katsotaan sopivaksi pikatestin tekijäksi.

Yhdysvallat

Yhdysvalloissa jotkut osavaltioiden tuomioistuimet ovat rajoittaneet huumetestauksen turvallisuusherkeihin töihin. Viranhaltijoiden huume- ja alkoholitestauksesta on sovittava asianomaisen ammattiyhdistyksen kanssa, jos viranhaltijat kuuluvat yhdistykseen. Muissa tapauksissa työnantajat voivat järjestää testejä työnhakijoille, työhön palaaville tai silloin kun on syytä epäillä työntekijää huumeiden tai alkoholin käytöstä. Noin viidessätoista osavaltiossa on testaamista koskevaa lainsäädäntöä. Tämän lainsäädännön tarkoituksena on esimerkiksi varmistaa testauksen luotettavuus tai edellyttää työntekijän pääsemistä avustusjärjestelmien piiriin irtisanomistapauksissa. Lainsäädäntö ei kuitenkaan määritä niitä aloja, joilla testausta voidaan vaatia.

Yhdysvalloissa testejä on tehty ainakin vuodesta 1986 Reaganin annettua valtuudet laittomien huumeiden testaamiseen. Ohjelmia, joiden perusteella huumeitestejä tehdään, oli 1990-luvun alussa enemmän suuryrityksissä (>1000 työntekijää) ja vähiten pienissä (<50 työntekijää) yrityksissä. Myöhemmin 1990-luvulla tehtyjen selvityksien mukaan 50-75 %:ssa keskisuuria ja suuria yrityksiä testataan työntekijöiden päihteiden käyttöä. Yleisimmin testataan työnhakijoita (85 % niistä, jotka yleensä testaavat).

5. Testaaminen käytännössä

5.1 Käytössä olevat testit

5.1.1 Seulontatestit

Huumeiden käyttöä voidaan tutkia verestä, virtsasta, syljestä, hiuksista ja hiestä. Tavallisesti huumeet tutkitaan virtsanäytteestä, koska virtsassa ilmenevät pitoisuudet ovat korkeammat ja säilyvät pidempään kuin esimerkiksi veressä. Virtsassa huumeiden toteutamisajat vaihtelevat päivästä useaan viikkoon riippuen käytetystä aineesta. Virtsanäytteiden kannalta on oleellista varmistaa näytteen asianmukaisuus, sillä näytteen manipulointi saattaa tuottaa virheellisiä tuloksia.

Varsinaiset huumausaineanalyysit ovat kaksiosaisia käsittäen ensin huumeselunnon valikoidulla immunologisella menetelmällä, minkä jälkeen positiiviset tulokset varmistetaan erillisellä varmistusanalyysillä. Seulontakokeina käytetään kahdenlaisia immunologisia testejä: Analysaattoreilla tehtäviä tai silmin luettavia eli niin sanottuja pikatestejä, jotka voivat olla kuppi-, kasetti- tai liuska -testejä. Analysaattoritestit kalibroidaan yleensä määräväleihin, raja-arvoihin voidaan vaikuttaa ja tulos on semikvantitatiivinen, kun taas pikatestissä on sisäänrakennettu kontrolliviiva, raja-arvot ovat ennalta määrättyjä ja yleensä kontrollin arvosta tai yhdistemuodosta ei ole täsmällistä tietoa.

Huumeselontakokeilta edellytetään, että ne tunnistavat mahdollisimman suuren osan huumeina käytettävistä aineista. Useimmilla käytössä olevilla seulonnoilla selvitetään amfetamiinin, metamfetamiinin, kannabiksen ja opiaattien käyttö, minkä lisäksi kokaiinin käyttö tutkitaan myös usein erillisanalyysillä. Käytössä olevat suppeat seulontatestit eivät reagoi useisiin ”desing-amfetamiineihin”, huumeiksi luokiteltuihin opiaattilääkkeisiin (esim. buprenorfiiniin ja dekstropropoksifeeniin), hallusinogeeneihin (esim. LSD) eivätkä eksoottisiin huumeisiin.

Varsinaisten huumeiden lisäksi pyritään seulomaan erilaisia uni- ja rauhoittavia lääkkeitä, kuten bentsodiatsepiineja. Lääkeaineiden testauksella virtsanäytteestä ei voida selvittää lääkkeen käyttötarkoitusta. Verinäytteen lääkeainepitoisuudesta sen sijaan voidaan usein päätellä, onko lääkettä käytetty hoidollisin annoksin vai yliannoksin. Mikäli lääketieteellistä arviointia siitä, onko lääke otettu hoidollisessa tai päihdetarkoituksessa, ei suoriteta asianmukaisesti, lääkettä käyttävä henkilö voi leimautua päihteidenkäyttäjäksi. Toisaalta useat uni- ja rauhoittavat lääkkeet jäävät käytettävissä menetelmissä huomaamatta ja on mahdollista, että lääkkeiden väärinkäyttäjät siirtyvät käyttämään lääkkeitä, jotka eivät testeissä näy.

5.1.2 Varmistustestit

Huumetestin tulosten virheettömyys riippuu menetelmän asianmukaisuudesta, luotettavuudesta ja tulosten oikeasta tulkinnasta. Positiivisen tuloksen kohdalla työntekijää ei tule automaattisesti pitää huumeiden käyttäjänä. Seulontamenetelmät voivat tuottaa myös virheellisiä tuloksia. Huumetestauksen luotettavuuden varmistamiseksi seulontamenetelmällä saadut positiiviset tulokset on varmistettava erillisellä varmistusmenetelmällä. Varmistusmenetelmän käyttämisen välttämättömyydestä näyttää vallitsevan selkeä yksimielisyys aihetta käsittelevässä kirjallisuudessa. Myös ILO:n toiminnassa laadittujen työpaikan päihdetestausta koskevien pääperiaatteiden mukaan seulonnalla saatu positiivinen testituloks on vahvistettava erillisellä menetelmällä.

Huumetestin luotettavuudesta on oltava varmuus sen huomattavan merkityksen johdosta. Eräänä ratkaisuna testattavan oikeusturvan parantamiseksi olisi testin tekijälle asetettu velvollisuus antaa testatulle kirjallinen lausunto tai järjestää tapaaminen testatun kanssa positiivisen tuloksen johdosta. Tämä on olennaista jo sen vuoksi, että huumetestit ei selvitä huumaavan aineen käyttötarkoitusta. Testin jälkeisessä tapaamisessa tulisi tarvittaessa käyttää hoitoonohjausta työpaikan huumeiden vastaisen ohjelman mukaisesti. Tällöin myös luotaisiin testatulle mahdollisuus käyttää tarkastusoikeuttaan ja puuttua huumetestin tuloksen virheellisyyteen.

5.2 Testaaminen työelämässä

Huumetestin tekijältä on edellytettävä riittävää ammattitaitoa ja erityistä koulutusta huumetestin suorittamiseen. Kun huumetestit suoritetaan ja analysoidaan terveydenhuollon ammattihenkilöitä ja palveluja käyttäen, varmistetaan, että näytteitä ottava, testejä suorittava ja testituloksia tulkitseva henkilöstö on koulutettu tehtävään. Työelämän tietosuojalain 6 §:ssä säädetään työntekijöiden terveydentilan tarkastamisesta, testaamisesta ja näytteiden ostopa. Tähän tarkoitukseen työnantaja saa käyttää vain terveydenhuollon ammattihenkilöitä, asianomaisen laboratoriokoulutuksen saaneita henkilöitä ja terveydenhuollon palveluja siten, kuin terveydenhuollon lainsäädännössä säädetään. Tämä koskee 2 momentin nimenomaisen maininnan perusteella myös huumausaineiden testaamista sekä veri- että virtsanäytteiden perusteella, joten tarpeellisten tutkimusten tekemisestä ja tulosten tulkinnasta myös työntekijöiden huumeiden käytön osalta vastaavat terveydenhuollon ammattihenkilöt. Työelämän tietosuojalailla ei tarkoitettu muuttaa vallitsevaa oikeustilaa eikä laajentaa työnantajan oikeuksia terveydentilan tutkimisen osalta. Työnantaja ei siten voi velvoittaa työnhakijaa tai työntekijää osallistumaan huumestisiin.

Terveydenhuollon ammattihenkilö, työnantajasta ja työntekijöistä *riippumattomana* tahona, vastaa työntekijän työkyvyn ja terveydentilan arvioinnista ja määrittää tarpeelliset terveydentilan selvitykset, tarkastukset ja testit sekä mahdollisen hoitotoimenpiteen sisällön. Työterveysshuollossa erityispiirteenä on kolmannen osapuolen eli työnantajan liittyminen läheisesti työterveysshuollon toteuttamiseen potilaan ja työterveyslääkärin lisäksi. Työterveyslääkärin toimintaa saattaa rasittaa työelämän eri osapuolten aiheuttama ristipaine, mikä asettaa erityisiä vaatimuksia toiminnan riippumattomuudelle ja objektiivisuudelle. Työterveysshuoltolain 5 §:n 2 momentissa nimenomaisesti säädetty terveydenhuollon ammattihenkilön toimimisesta ammatillisesti riippumattomina työnantajasta, työntekijöistä ja heidän edustajistaan.

Työelämässä huumetestin osoittaman huumeiden käytön selvittäjänä tulee ensisijaisesti kyseeseen työterveyshuollossa toimiva terveydenhuollon ammattihenkilö, kuten työterveyslääkäri. Työterveyshuollon voidaan katsoa olevan tarkoituksenmukaisin paikka työntekijän huumeiden käytön tutkimiseen, mikäli luottamuksellisuus ja työterveyshuollon riippumattomuus taataan. Näin on ensinnäkin siitä syystä, että huumetestausten on oltava osa työpaikan kokonaisvaltaista päihdeohjelmaa. Lisäksi työntekijöiden päihdeongelmien ennaltaehkäisy kuuluu kiinteästi työterveyshuoltoon osana työkykyä ylläpitävää toimintaa. Työterveyshuollossa järjestettävällä työterveystarkastuksella voi olla huomattava merkitys huumeiden käytön tunnistamisessa yksityisyyteen vähemmän puuttuvin keinoin ilman, että varsinaista huumetestiä olisi edes tarvetta tehdä. Huumeiden käytön ilmettyä on työterveyshuollossa myös parhaat mahdollisuudet toteuttaa työntekijän hoitoonohjaus siten, kuin se on suunniteltu työpaikkakohtaisessa päihdeohjelmassa. Lisäksi yksittäistapauksissa huumetestin tarpeellisuusarvio lienee parhaiten tehtävissä työntekijät ja työn vaatimukset tuntevassa työterveyshuollossa.

Työryhmässä kuultavina olleiden asiantuntijoiden lausuntojen perusteella voidaan todeta, että huumetestausta koskeva käytäntö työelämässä on kehittynyt varsin kirjavaksi, eikä työntekijöiden oikeuksia ole välttämättä kaikissa tilanteissa huomioitu. Huumetestit on saatettu verhota osaksi pakollisia terveystarkastuksia, jolloin testaamisen oikeudelliset edellytykset tai muut oikeudelliset seikat eivät ole välttämättä olleet testauksen eri osapuolten tiedossa. Käytännössä huumetestejä on tehty alkutarkastuksen yhteydessä kaikille työn aloittaville. Määräaikaistarkastusten yhteydessä huumeiden käyttöä on saatettu testata kaikilta, sattumanvaraisesti valituilta, kohdennetusti riskiammateissa toimivilta, tapaturmiin liittyen tai tietyn ryhmän työntekijöiltä (esimerkiksi ryhmässä esiintyneen huumeidenkäytön johdosta).

Hoitoon ohjaamisesta työntekijän päihdeidenkäyttötapauksissa on olemassa työmarkkinaosapuolten suosittemat hoitoonohjausjärjestelmät. Joillakin työpaikoilla on laadittu huumeiden vastainen ohjelma huumeettoman työyhteisön saavuttamiseksi, jolloin huumeettomuusvaatimus on koskenut kaikkia työntekijöitä sekä työ- että vapaa-aikana. Yhteisesti laaditun ohjelman perusteella huumeiden käyttöä on valvottu testaamalla kaikki työnhakijat ja satunnaisesti valittuja työntekijöitä ja tulkitsemalla testeistä kieltäytyminen positiiviseksi tulokseksi. Valittua suhtautumistapaa testeistä kieltäytymiseen on perusteltu sen voimakkaalla käyttöä rajoittavalla vaikutuksella. Huumeiden käyttäjä on käytännössä ohjattu kuntoutukseen, jonka onnistuminen on ollut työhön paluun edellytyksenä. Testauskäytäntö ilmentää epätietoisuutta testauksiin liittyvistä oikeudellisista seikoista. Tilanteen selkiyttämisen ja työntekijöiden oikeusturvan kannalta voidaankin pitää erittäin tärkeänä testauksia koskevan lain säätämistä.

5.2.1 Huumausainetestauksen kustannukset työelämässä

Työterveyslaitoksen tekemän ”Työterveyshuolto Suomessa” -kyselyn mukaan huumausainetestejä henkilökunnalleen tekevien yritysten määrä on noussut vuodesta 1997 vuoteen 2000 noin nelinkertaiseksi. Testejä ilmoitettiin tehtävän vuonna 1997 kaikkiaan 103 yrityksessä (kohdistuu 8 560 työntekijään) ja vuonna 2000 kaikkiaan 464 yrityksessä (34 700 työntekijää).

Huumausainetestien kustannuksista työelämässä ei ole olemassa julkisia kustannus- hyötylaskelmia. Tiedusteltaessa kustannuksia muutamista testeistä tekevästä yrityksistä

vaihteli hinta-arvio välillä 505-1680 € (3000-10 000 mk)/testi. Huomattavan suuren hintahaitarin selittää se, että kustannuksiin on laskettu mukaan eri tekijöitä:

- testin hinta (laboratorio ja/tai "Kit" -hintaa),
- työterveyshenkilöstön testaukseen käyttämä aika (vastaanoton hoitaja - ajanvaraus, postitukset yms.; terveydenhoitajan ja/tai lääkärin tapaaminen, näytteenottajan/laborantin tapaaminen, jatkotoimenpiteet kaikilta) ja
- testattavan henkilön työajan kustannukset.

Työterveyshenkilöstön palkkauskustannukset (mk/tunti, sisältävät lakisääteiset sosiaalikulut) Kelan korvaushakemustietojen perusteella v. 1998 olivat seuraavat:

Ammattiryhmä	Yläkvartiili Mk/tunti	Keskiarvo mk/tunti	Mediaani mk/tunti
Lääkärit		332 (55.84 €)	281 (47.26 €)
Terveydenhoitajat	122 (20.52 €)	107 (18 €)	102 (17.16 €)

Laboratoriotestin hinta on noin 30-50 € (180-300 mk)/testi ja testattavan työntekijän testiin käyttämän ajan hintaa voi arvioida keskituntipalkan perusteella, joka on sivukuuluineen keskimäärin noin 10-67 € (60-400 mk)/h.

Minimiarvio yllä mainittuja palkkauskustannuksia käyttäen:

Vastaanotonhoitaja/sihteeri	1 tunti	11.77 € (70 mk)
Terveydenhoitaja	½ tuntia	10.26 € (61 mk)
Lääkäri	½ tuntia	33.13 € (197 mk)
Testattava	1 tunti	16.82 € (100 mk)
Palkkakustannukset yht.		71.98 € (428 mk)
Testin hinta		33.64 € (200 mk)
Yhteensä		105.62 € (628 mk)

Jos laskelmassa otetaan huomioon todelliset sivukustannukset, on palkkauskustannukset kerrottava kahdella, jolloin testaamisen hinnaksi tulisi 172.90 € (1028 mk)/käyntikerta. Jos testaukseen liittyvään informaatioon käytettävä aika ja uusintatestaus-/käyntikerrat lasketaan mukaan, päästäneen yrityksen oman työterveysaseman antaman arvion tasolle.

Kun testaus tehdään muun terveystarkastuksen yhteydessä, kaikki kustannukset eivät ole ylimääräisiä, vaan koituisivat joka tapauksessa terveystarkastuksesta. Mikäli järjestetään nimenomaisia huumeesulontoja, tulisi työaikakuluiksi laskea myös vastaanotonhoitajan/sihteerin työaika, joka kuuluu kutsujen lähettämiseen, arkistointiin, postitukseen jne.

Ehkäisevään toimintaan Kelan korvauskatto (v. 2001) on vuodessa 650 mk (109.32 €) /työntekijä ja hakemusten perusteella yli puolet yrityksistä hakee korvauksia kustannuksista noin 350 mk (58.87 €)/työntekijä/v. Sairaanhoidon kustannuksista haetaan korva-

uksia keskimäärin 650 mk (109.32 €)/työntekijä/v. Jos huumetestauksen kustannuksia verrataan Kelan korvaushakemuksista ilmeneviin, työterveyshuollosta henkilöä kohti koituviin kustannuksiin, näyttää siltä, että testaus maksaa 2-15 kertaa työterveyshuollon pääkohtaisen kokonaiskustannuksen määrän. Jos koko henkilöstöä koskeviin huumeseulontatestauksiin mentäisiin, testauksiin suunnattaisiin suuremmat investoinnit kuin koko työterveyshuoltoon (ennaltaehkäisevä ja sairaanhoito) yleensä.

5.3 Testaaminen kouluissa ja oppilaitoksissa

5.3.1 Oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön

Perusopetuslaissa, lukiolaissa, ammatillista koulutusta koskevassa laissa ja ammattikorkeakouluopetusta koskevassa lainsäädännössä ei ole säännöksiä, jotka velvoittaisivat opiskelijaa osallistumaan huumetesteihin. Koulutusta koskevassa lainsäädännössä määritellään kuitenkin, että opiskelijalla on oikeus turvalliseen ympäristöön. Oikeudesta turvalliseen ympäristöön säädetään perusopetuslain 28 §:ssä, lukiolain 21 §:ssä, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 28 §:ssä ja ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain 11 §:ssä. Oikeus turvalliseen ympäristöön kattaa sekä fyysisen että psyykkisen turvallisuuden. Säännökset asettavat koulutuksen järjestäjälle velvollisuuden toimia niin, että oikeus turvalliseen ympäristöön toteutuu. Fyysisesti turvallisella ympäristöllä tarkoitetaan turvallisia koulutiloja, välineitä sekä muita opiskelun edellyttämiä aineellisia puitteita. Opiskelijalla on myös oikeus käydä koulua ilman, että muut kouluuyhteisöön kuuluvat kohdistaisivat häneen väkivaltaa tai väkivallalla uhkaamista. Opiskelijalla on oikeus pihitteettömään opiskeluympäristöön. Koulutuksen järjestäjien edustaja, kuten rehtorit ja opettajat toimivat vastoin virkavelvollisuuksiaan, jos he eivät toimi tiedossaan olevan opiskelijan turvallisuutta vaarantavan tekijän poistamiseksi. Koulutuksen järjestäjä voi joutua korvaamaan laiminlyönnistään oppilaalle tai opiskelijalle aiheutuneen vahingon.

Opettajan työturvallisuudesta säädetään erikseen työsuojelua koskevassa lainsäädännössä. Opettajien työturvallisuus ja turvallista opiskeluympäristöä koskevat säännökset muodostavat perustan turvalliselle työympäristölle oppilaitoksissa.

Työturvallisuuslakia sovelletaan paitsi työ- ja virkasuhteessa tehtävään työhön, myös oppilaan työharjoitteluun ja harjoitustöihin koulussa, laitoksessa tai opetuskurssilla. Lakia sovelletaan myös peruskoulun ala-asteen oppilaan harjoitustöihin teknillisen työn opetuksessa (TN 1247-89).

Tapaturmavakuutuslain (608/1948) 3 §:n 2 momentin mukaan, milloin koulussa, laitoksessa, tai opetuskurssilla opiskeluun liittyy olennainen tapaturmavaara, voidaan asetuksella määrätä, että opetusta saavaa henkilöä kohdannut tapaturma, jota ei muuten korvattaisi tapaturmavakuutuslain nojalla, on korvattava työtapaturmana ja että koulun ja laitoksen pitäjään on sovellettava tapaturmavakuutuslain työnantajaa koskevia säännöksiä.

Tapaturmavakuutuslain 3 §:n 2 momentin nojalla on annettu asetus opiskelutapaturman korvaamisesta (851/1948). Asetuksen 1 §:n mukaan laboratorio- tai kenttätöissä tai muussa käytännöllisessä harjoittelutyössä sattunut ja kysymyksessä oleva opiskelumuodolle ominaisten olosuhteiden aiheuttama tapaturma korvataan työtapaturmana, jos

opiskelu on sattunut asetuksen 2 §:ssä mainitussa tai tarkoitettussa koulussa, laitoksessa tai opetuskursseilla.

Opiskelutapaturman korvaamista koskevat säännökset ovat vanhentuneet ja sosiaali- ja terveysministeriössä on käynnistetty säädösmuutosvalmistelu tältä osin.

Muuta turvalliseen opiskeluympäristöön liittyvää lainsäädäntöä on selostettu edellä 4 luvussa.

5.3.2 Oppilaiden ja opiskelijoiden testaaminen

Kuten edellä on todettu, koulutusta koskevaan lainsäädäntöön ei sisälly säännöksiä, joiden perusteella opiskelija voitaisiin velvoittaa osallistumaan huumetesteihin.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies ja oikeuskansleri ovat vuonna 2000 kahdessa peruskoulun ja ammatillisen oppilaitoksen huumetestausta koskevaan kanteluun antamassaan päätöksessä katsoet, että oppilaitoksissa suoritettuja huumetestejä voidaan pitää hyväksyttävänä vain, jos oppilas/opiskelija itse on testin tarkoituksesta ja vapaamuotoisuudesta informoituna antanut testin toteuttamiseen omalta kohdaltaan nimenomaisen suostumuksen. Edellytyksenä on, että alaikäinen oppilas kykenee arvostelevaan antamansa suostumuksen merkityksen. Suostumus ei voi oppilasta sitovasti perustua aiemmin tehtyyn sopimukseen, vaan opiskelijalla on oltava oikeus päättää testiin osallistumisesta kunkin kerran osalta erikseen. Suostumusta voidaan pitää aidosti vapaaehtoisen vain silloin, kun kieltäytymiseen ei liity mitään kielteisiä seurauksia oppilaille. Suostumuksen antaminen on selvitettävä ennen testin suorittamista ja opiskelijalle on annettava tiedot siitä mitä testataan, mitä seuraamuksia testitulosten perusteella mahdollisesti voidaan määrätä ja keille tieto testituloksesta annetaan.

Koulu- ja opiskelijaterveydenhuollossa täysi-ikäinen henkilö voi niin halutessaan osallistua huumetestiin testin tarkoituksesta ja vapaaehtoisuudesta informoituna. Alaikäinen, joka kykenee arvostelevaan antamansa suostumuksen merkitystä, voi halutessaan osallistua huumestettiin. Sen sijaan yleensä ala-ikäisen kohdalla tarvitaan vanhempien suostumus. Suostumuksen merkitystä tulee arvioida erikseen kussakin yksittäisessä tapauksessa.

Myönteinen testitulos edellyttää aina terveydenhuollossa testituloksen varmistamista ja opiskelijan/oppilaan ohjaamista tarpeellisiin hoidollisiin jatkotoimenpiteisiin. Jos tulos varmuuden jälkeenkin osoittaa huumeiden käyttöä, on oppilas/opiskelija ohjattava asianmukaisesti jatkotutkimuksiin ja hoitoon. Huumetestä tehtäessä on pyrittävä varmistamaan, että tarvittavat voimavarat ja osaaminen hoitoon ohjaamiseen ovat olemassa. On välttämätöntä tehdä yhteistyötä eri viranomaisten ja kodin kanssa oppilaan/opiskelijan hoidon järjestämiseksi ja opiskelun jatkumisen turvaamiseksi.

5.3.3 Huumetestejä koskevien tietojen käyttö kurinpitotoimenpiteenä

Perusopetuslain, lukiolain ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain mukaan oppilaan/opiskelijan on suoritettava tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyttävä asiallisesti. Oppilasta, joka rikkoo järjestystä, menettelee vilpillisesti tai muuten käyttäytyy epäasiallisesti, voidaan rangaista kurinpidollisesti. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen edel-

lä mainitun ratkaisun mukaan nämä säännökset eivät anna tukea sille, että positiivisesta tuloksesta huumetestissä voitaisiin sellaisenaan rangaista kurinpidollisesti. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jossa pelkkä positiivinen testituloks johtaa automaattisesti kurinpitotoimenpiteisiin, kuten esim. määräaikaaiseen erottamiseen.

On kuitenkin otettava huomioon, että teko ja tapaus sinänsä voi johtaa myös kurinpitorangeistukseen silloin kun se täyttää laissa mainitut kurinpitorangeistuksen antamisen perusteet: esimerkiksi epäasiallinen käyttäytyminen oppilaitoksessa tai opetustilanteessa. Laki ja järjestyssääntö oikeuttavat näin kurinpitorangeistuksen määräämisen tilanteessa, jossa oppilaan todetaan huumetestillä tai muuten olevan kouluaikana ja koulualueella huumausaineen vaikutuksen alaisena.

5.3.4 Yhteistyö kodin, viranomaisten ja muiden yhteistyötahojen kanssa

Lastensuojelulain (683/1983) 7 §:n mukaan kunnan tulee järjestää oppilaille riittävää tukea ja ohjausta sekä tarpeellisia toimia koulunkäyntiin ja oppilaiden kehitykseen liittyvien sosiaalisten ja psyykkisten vaikeuksien poistamiseksi sekä koulun ja kotien välisen yhteistyön kehittämiseksi. Näitä tehtäviä varten kunnassa voi olla koulupsykologin ja koulukuraattorin virkoja. Lastensuojeluasetuksessa (546/1990) määritellään muun muassa että koulupsykologin ja koulukuraattorin tulee osallistua alansa asiantuntijoina koulu yhteisön toiminnan sekä opetus- ja kasvatustyön suunnitteluun ja kehittämiseen, toimia yhteistyössä oppilaan, hänen vanhempiensa, koulu yhteisön sekä koulutoimen sekä eri asiantuntijatahojen ja viranomaisten kanssa.

Lastensuojelulain 40 §:ssä todetaan, että kouluterveydenhuollosta ja muusta oppilashuollosta vastaavat sekä opetuksen järjestämisestä vastaavan toimielimen jäsenet, lain 37 §:ssä tarkoitettu henkilöstö ja opetusharjoittelua suorittavat saavat salassapitosäännösten estämättä antaa toisilleen ja koulutuksesta vastaaville viranomaisille opetuksen asianmukaisen järjestämisen edellyttämät välttämättömät tiedot.

Oppilaan/opiskelijan hoitoonohjauksessa ja yhteistyössä eri tahojen kanssa on noudatettava tietosuojaan liittyvää lainsäädäntöä. Kun oppilas/opiskelija ja huoltajat antavat suostumuksensa tietojen antamiseen ja heidät otetaan tasapuolisesti mukaan hoidontarvetta ja opintojen turvaamista koskevaan suunnitteluun mahdollisimman varhaisessa vaiheessa, luodaan hyvät edellytykset yhteistyölle.

Koska huumausainerikokset on määritelty rikoslain 50 luvun 1 §:ssä (1304/1993), koulut ja oppilaitokset eivät voi käsitellä huumeisiin liittyviä kysymyksiä oman harkintansa mukaan hallinnollisesti tai kurinpidollisesti.

Oppilaitoksilla ei ole myöskään käytettävissään pakkokeinolain mukaan poliisiviranomaiselle kuuluvaa toimivaltaa esim. henkilön tarkastukseen, henkilön katsastukseen, takavarikkoon tai kotietsintään (mm. asuntolat, oppilaan/opiskelijan käyttöön annetut säilytystilat). Jos oppilaitoksessa on perusteltu syy epäillä huumausainerikosta, oppilaitoksen tulee kääntyä asiassa poliisiviranomaisten puoleen. Poliisi harkitsee esitutkintaviranomaisena omaa toimintaansa koskevan lainsäädännön puitteissa, onko sillä edellytyksiä ryhtyä asiassa toimenpiteisiin.

6. Testien luotettavuus

Testejä tehtäessä on testattavan perusoikeus tulla arvioiduksi oikeiden ja oleellisten tietojen perusteella. Tämä edellyttää huumetestaukselta luotettavuutta ja virheettömyyttä testattavan oikeusturvan takaamiseksi.

Henkilöstä kerättävien tietojen virheettömyysvaatimuksesta on säädetty henkilötietolain 9 §:ssä. Lainkohta edellyttää, ettei virheellisiä, epätäydellisiä tai vanhentuneita tietoja käsitellä, mitä on arvioitava käsittelyn tarkoituksen ja henkilön yksityisyyden suojan kannalta. Tietojen oikeellisuudesta, täydellisyydestä ja ajantasaisuudesta on huolehdittava asianmukaisin laadunvalvontatoimenpitein. Edellä mainitun lisäksi työnantajan tulee noudattaa työelämän tietosuojalain 3 §:ää, jonka mukaan työnantaja saa käsitellä vain välittömästi työntekijän työsuhteen kannalta tarpeellisia henkilötietoja.

Positiivisen tuloksen tulkinnassa tarvitaan ammattitaitoa, sillä arvioinnissa on huomioitava useita merkityksellisiä seikkoja, kuten että näyte on luotettavasti otettu, menetelmä luotettava ja tuloksen tulkitsija on asianmukaisesti koulutettu ja ammattitaitoinen. Useat seikat, kuten edellisestä käyttökerrasta kulunut aika ja annoksen suuruus, käyttötiheys ja -tapa, aineen puhtaus ja farmakokineettiset ominaisuudet sekä yksilölliset erityispiirteet, näytteen laatu ja analyysimenetelmä vaikuttavat testituloksen oikeellisuuteen. Esimerkiksi eri testikerroilla virtsanäytteestä saattaa aiheutua positiivisia ja negatiivisia tuloksia vuorotellen johtuen virtsan konsentroitumisasteen muutoksista, vaikkei testausten välillä olisi ainetta käytettykään. Tällöin tulisi tehdä virtsan kreatiniinimittaus korjaamaan virtsan konsentroitumisasteesta johtuvat vaihtelut.

Negatiivinen huumeseuontatulos tarkoittaa, että tutkittua ainetta ei ole lainkaan näytteessä tai että sen pitoisuus on liian matala kyseisellä menetelmällä tutkittavaksi. Positiivinen huumeseuontatulos merkitsee taas, että tutkittua ainetta on näytteessä mitattava määrä. Virtsanäytteestä saatu positiivinen huumeseuontatulos ei kuitenkaan tarkoita, että henkilö olisi ollut aineen vaikutuksen alaisena näytteenottohetkellä.

Huumetestien luotettavuuteen liittyy ongelmia sekä positiivisten että negatiivisten testitulosten kannalta ensinnäkin siksi, että virheelliset tulokset ovat aina mahdollisia. Työnantajan ja koulujen/oppilaitosten kannalta ongelmallisia ovat väärät negatiiviset ja työntekijän tai oppilaan/opiskelijan kannalta väärät positiiviset tulokset. Huumetestit saattaa selvittää kielletyn aineen käytön, mutta ongelmana on, ettei testillä voida selvittää käytetyn aineen lähdettä, vaikutuksia, käyttötarkoitusta eikä käytön ajankohtaa. Väärä positiivinen tulos voi olla testatun kannalta erittäin vahingollinen: Aloitettu hoito voi loppua hoitosopimuksen rauettua ja potilasrekisteriin voi tulla aiheeton merkintä huumausaineen käytöstä.

Huumetestillä saatu negatiivinen tulos saattaa olla väärä johtuen monista seikoista. Tulos on väärä, mikäli kyseinen seuloitamenetelmä ei sovellu lainkaan työntekijän käyttämän aineen tunnistamiseen. Väärä tulos voi olla seurausta myös virtsan laimeudesta, joka voi johtua lyhyessä ajassa nautitusta runsaasta vesimäärästä. Fysiologiset aineet, kuten ruoka- ja lääkeaineet, saattavat aiheuttaa immunologisissa seuloita-analyyseissä virheellisiä tuloksia. Lisäksi huumeiden käyttäjien tiedossa on erilaisia immunologisia analyysisejä manipuloivia aineita. Virtsanäytteen manipulointi tuottaa virheellisen negatiivisen tuloksen. Manipulointiin käytettäviä aineita ovat esimerkiksi viinietikka, hypo-

kloriitti, bikarbonaatti, keittosuola, saippualliuos ja silmätipat. Näytteen manipuloinnin selvittämiseksi voidaan tutkia annetun näytteen fysiologisia (esim. lämpötila) ja kemiallisia (esim. kreatiniini ja ph-arvo) ominaisuuksia. On myös huomattava, että suoranaisesti virheellisten tulosten lisäksi huumetestit ei kerro mitään tulevaisuudesta, sillä negatiivisen tuloksen huumetestissä saanut voi käyttää tutkittua ainetta vaikka jo samana iltana.

Vääriä positiivisia tuloksia saattaa aiheutua ensinnäkin immunologisissa testeissä ristireaktioiden seurauksena. Morfiinin käyttöä osoittava tulos saattaa johtua kodeiinista, etyylimorfiinista tai jopa unikonsiemeniä sisältäneestä leivonnaisesta. Immunologisissa amfetamiinitestissä taas amfetamiinijohdannaiset tai useat lääkeaineet saattavat aiheuttaa positiivisen amfetamiinituloksen. Oikea lähde voidaan selvittää ainoastaan varmistusanalyysillä. Lisäksi pelko testeillä paljastuvasta lääkeaineen käytöstä ja myös sairaudesta sen taustalla saattaa aiheuttaa lääkkeiden käyttämättä jättämisen. Testaaminen ei saa johtaa siihen, että työkykyisyytensä ylläpitämiseksi psykiatrisia käyttävä henkilö joutuisi luopumaan lääkityksestään ilmitulon pelossa.

Toisaalta huumetestit paljastavat tietoja työntekijän tai oppilaan/opiskelijan vapaa-ajan vietosta varsinaisen työskentelyajan ulkopuolella, sillä huumausaineiden käyttö on havaittavissa testeillä käyttämisen jälkeen ja vaikutuksenkin jo lakattua. Ohjeellisen ilmenemisaikojen koskevan taulukon mukaan aineiden toteamisajat vaihtelevat vuorokaudesta (esim. LSD ja kokaiini 0-2 vrk) kuukauteen (esim. kannabis 14-30 vrk). Kannabiksen osalta ongelmallista on lisäksi passiivisen altistuksen mahdollisuus.

Huumesteissä käytettyjen analyysien toimivuus ja luotettavuus on ollut kotimaisen laaduntarkkailun kohteena. Virtsanäytteen huumeanalytiikan osalta on ilmennyt ongelmia. Laaduntarkkailukierroksiin osallistuneet laboratoriot käyttävät eri raja-arvoja, jolloin samasta näytteestä saadaan positiivinen tai negatiivinen tulos laboratorion riippuen. Lisäksi vain harva laboratorio pystyy suorittamaan seulonta-analyysin lisäksi erillisen varmistusanalyysin. Osa laboratorioista käyttää varmistusmenetelmänä jotain toista seulontaan käytettävää immunologista analyysiä, mikä ei ole hyväksyttävää tulosten luotettavuuden kannalta. Tätä ei voida pitää hyväksyttynä myöskään EU:n asiasta antaman suosituksen mukaan.

Huumestisiin liittyy virhelähteitä, jotka voivat johtua muun muassa testaajasta, testimenetelmästä tai testattavasta. Jokainen positiivinen testituloks on varmistettava asianmukaisella tavalla edellä mainituista syistä. Työryhmän muistion liitteessä on ohjeluonnos huumetestin oikeasta tekemisestä ja testin tulosten tulkinnasta. Ohjeluonnoksesta on tarkoitus laatia sosiaali- ja terveysministeriön asetus ja sitä täydentävät ohjeet.

7. Huumetestauksen tarpeellisuus

5.17.1 Työelämä

Työelämän tietosuojalain 3 §:n mukaan työnantaja saa käsitellä vain välittömästi *työntekijän työsuhteen kannalta tarpeellisia henkilötietoja*, jotka liittyvät työsuhteen osapuolten oikeuksien tai velvollisuuksien hoitamiseen tai työnantajan työntekijöille tarjoamiin etuuksiin taikka johtuvat työtehtävien erityisluonteesta. Tarpeellisuus on arvioita-

Muotoiltu: Luettelomerkit ja numerointi

va jokaisessa yksittäistapauksessa erikseen. Työntekijän työsuhteen kannalta tarpeellisia tietoja ovat ainoastaan työterveyshuoltoa koskevien säännösten nojalla tarpeelliset tiedot. Tällaiset tiedot koskevat työntekijän terveydellistä soveltuvuutta nimettyyn työhön, mutta ne eivät ole yksityiskohtaisia terveydentilatietoja. Työnhakijan tai työntekijän terveydentilatietojen mahdollinen käyttö syrjivään tarkoitukseen tekee tällaisia tietoja koskevat rajoitukset välttämättömiksi.

Henkilötietolakiin sisältyy käsiteltävien henkilötietojen tarpeellisuutta koskeva vaatimus, joka soveltuu työterveyshuoltopalvelujen tuottajan toimintaan. Tarpeellisuusvaatimuksen mukaan käsiteltävien henkilötietojen on oltava tarpeellisia määritellyn käsittelytarkoituksen kannalta. Tarpeellisia tietoja ovat käsittelytarkoituksen kannalta asianmukaiset ja olennaiset henkilötiedot, jotka eivät ole liian laajoja tarkoitukseensa nähden. Henkilötietolain 9 §:ssä säädetty tarpeellisuusvaatimus tarkoittaa, ettei tarpeettomia henkilötietoja työntekijästä saa kerätä. Periaate tarkoittaa terveyden tutkimisen tarpeellisuuden arvioimista todellisten uhkien perusteella, jonka mukaisiksi tarvittavat toimet suhteutetaan. Kerättävän tiedon on aina oltava tarpeellista, sillä edes työnhakijan tai työntekijän suostumuksella ei voida poiketa yleisestä henkilötietolain tarpeellisuusvaatimuksesta.

Tarpeellisuusvaatimus on otettava huomioon myös terveydentilan tarkastamista ja testaamista koskevissa tilanteissa, joten myös huumeiden käytön tutkimisen on oltava tarpeellista välittömästi työntekijän työsuhteen kannalta. Tarpeellisuusvaatimus merkitsee sitä, ettei työntekijän terveydentilaa saa tutkia turhaan. Työnhakijalle tai työntekijälle on siten sallittua tehdä vain tarpeellinen huumetesti. Tarpeellisuusvaatimus ei oikeuta poikkeamaan huumetestin vapaaehtoisuudesta, vaan sinänsä tarpeellinenkin huumetesti on sallittua vain työntekijän suostumuksella. Toisaalta tarpeellisuusvaatimus on sillä tavalla ehdoton, ettei tarpeetonta huumetestiä saa tehdä edes työnhakijan tai työntekijän suostumuksen perusteella.

Työntekijän terveyden tarkastamisen tarpeellisuuden arvioi terveydenhuollon ammattihenkilö työterveyshuoltoa koskevien sääntöjen mukaan. Työterveyshuollon tarve sen sisällön, määrän ja laadun osalta arvioidaan työpaikkakohtaisesti. Työterveyshuollon tarpeen arvioinnissa lähtökohta on työssä ja työpaikalla esiintyvät terveysvaarat, joilla tarkoitetaan työhön tai työympäristöön liittyvää mahdollisesti terveydelle vaarallista tekijää. Työterveyshuolto arvioi työpaikan terveysvaarat ja harkitsee lääketieteellisin perustein terveydentilan tutkimiseksi tarvittavat toimet. Arvion perusteella suunnitellaan tarkoituksenmukainen työterveyshuolto ja tiedotetaan työyhteisöä terveyteen vaikuttavista seikoista. Työterveyshuollon on tehtävä aloitteita arviointinsa perusteella, kun taas toimenpiteiden toteutuksesta ja taloudellisista vaikutuksista päättää työpaikan johto. Terveystarkastuksen tarkoituksena voi olla työntekijän yleisen terveydentilan tai erityisten terveydellisten ominaisuuksien selvittäminen. Terveystarkastusten tarve ja sisältö vaihtelevat työpaikoilla työn vaatimusten, altisteiden ja työntekijöiden yksilöllisten ominaisuuksien mukaan. Tarkastus voi näin ollen olla monipuolinen työ- ja toimintakyvyn selvitys tai rajattu tutkimus, kuten näöntarkastus tai röntgenkuvaus.

Terveydenhuollon ammattihenkilöt arvioivat mitkä tutkimukset ja testit ovat terveystarkastuksissa tarpeen työntekijän terveydentilan ja työkyvyn arvioimiseksi. He arvioivat siten myös, onko huumeiden käytön tutkiminen tarpeellista yksittäisen työntekijän terveydentilan selvittämiseksi. Terveydenhuollon ammattihenkilöt ja asianomaisen labora-

toriokoulutuksen saaneet henkilöt vastaavat varsinaisten huumetestien sisällöstä, tekemisestä ja tulosten tulkinnoista, kuten on säädetty työelämän tietosuojalain 6 §:ssä. Työnantaja ei voi määrätä työntekijän terveydentilan tutkimiseksi tehtävistä testeistä, esimerkiksi huumetestistä. Sen sijaan terveystarkastusten tarpeellisuus on jo tavallaan arvioitu työterveyshuoltoa koskevien säännösten mukaisissa lakisääteisissä terveystarkastuksissa, joiden osalta työnantajalla on järjestämisvelvollisuus ja työntekijällä osallistumisvelvollisuus.

Huumetestin tarpeellisuuden arviointi käytännön työelämässä saattaa olla hyvinkin vaikeaa, koska tarpeellisuuden yksityiskohtainen määrittely ei ole mahdollista. Työelämän tietosuojalaissa pyritään kuitenkin selkeästi rajoittamaan tarpeettomien henkilötietojen keräämistä ja työntekijöiden turhaa testaamista, minkä takaamiseksi tarpeellisuusvaatimuksesta poikkeamiseen liitettiin rikosoikeudellinen rangaistusuhka.

Työelämän tietosuojalaissa ei annettu yksityiskohtaisia säännöksiä huumetestaamisen tai muiden terveydentilaa koskevien tutkimusten tarpeellisuudesta. Hallituksen esityksessä mainitaan vain joitakin esimerkkejä tarpeellisuusvaatimuksen täyttymisestä. Hallituksen esityksessä annettu esimerkki huumetestin tarpeellisuudesta silloin, kun työnantajalla on perusteltu epäily työn suorittamisesta päähtyneenä, liittyy työsopimuslain mukaisen purkuperusteen täyttymiseen. Työntekijällä ei ole oikeutta esiintyä päähtyneenä työpaikalla, vaan tällöin työnantajalla on tiettyjen edellytysten vallitessa oikeus ryhtyä työsuhteen päättämismenettelyyn. Päihdetestiin osallistuminen on tällaisissa tapauksissa työntekijän oman edun mukaista, sillä hän pystyy testituloksella osoittamaan ettei ollut päähtynyt työpaikalla.

Tiettyillä aloilla työn luonteeseen tai työolosuhteisiin liittyy todellisia uhkia tai vaaroja, joiden torjumiseksi huumetestin voi hallituksen esityksen mukaan olla tarpeellinen. Tällaisina riskiammatteina pidetään yleisesti liikenneammatteja, kuten rautatie-, lento- ja laivaliikennettä, puolustusvoimia, poliisi, palo- ja pelastustoimia sekä vartiointitehtäviä. Työ sinänsä ei aiheuta terveydellistä vaaraa, mutta näillä aloilla työntekijän oma, muiden työntekijöiden tai sivullisten turvallisuus asettavat työntekijän terveydelle erityisiä vaatimuksia.

Yleisesti asiaa koskevassa kirjallisuudessa ollaan sitä mieltä, että huumetestin olisi tarpeellista myös työtapaturmiin ja läheltä piti -tilanteisiin liittyen, mutta tällöin tarpeellisuuden arvioinee poliisi pakkokeinoin sallisissa rajoissa. Mikäli tapahtuma ei edellytä poliisin toimenpiteitä, voinee työnantaja edellyttää huumetestin osallistumista, mikäli on perusteltua syytä epäillä työntekijän olevan päihteiden vaikutuksen alaisena.

Vaikka huumausaineiden testaamiselle olisikin sinänsä hyväksyttävä päämäärä, tulisi huumetestien tarpeellisuus arvioida joka tapauksessa todellisen tilanteen perusteella. Käytettävissä voi olla vähemmän yksityisyyteen puuttuvia toimenpiteitä, kuten yleiset turvallisuusjärjestelyt, henkilöstön koulutus ja tekninen rikoksen torjunta. Työntekijöiden yksityisyyden suojan kannalta onkin ensiarvoisen tärkeää, että huumeiden käytön torjunnassa valitaan vähiten yksityisyyteen puuttuvat keinot. Keinojen valinnassa on huomioitava erot ammattien, työtehtävien, työolosuhteiden ja työpaikkojen välillä. Työterveyshenkilöstölle annettujen kansainvälisten eettisten ohjeiden mukaan tulee työntekijöiden terveydentilan tutkimiseksi aina ensisijaisesti käyttää elimistön ulkopuolella tapahtuvia (noninvasiivisia) menetelmiä. Sen sijaan invasiivisen tutkimuksen saa tehdä

vain työntekijän tietoon perustuvan suostumuksen perusteella ja hyvällä ammatitaidolla sen jälkeen, kun sillä saavutettava hyöty ja riskit on arvioitu. Eettisen periaatteen mukaisesti voisi huumetestaukselta siten edellyttää saavutettavan työntekijän terveyden kannalta suurempaa hyötyä kuin haittaa, mutta työntekijän yksityisyyteen vähemmän puuttuvia keinoja tulisi silti käyttää ensisijaisesti.

5.27.2 Koulut ja oppilaitokset

Muotoiltu: Luettelomerkit ja numerointi

Nuorten päihteidenkäyttö on varhaistunut ja lisääntynyt. Suomalaisen nuorten yleisin päihde on edelleen alkoholi, mutta huumausaineiden, etenkin kannabiksen ja ekstaasin, käyttö on lisääntynyt. Päihteiden käyttöön liittyvät käyttökulttuurin muutokset edellyttävät aiempaa monipuolisempia työmalleja ennaltaehkäisevään työhön sekä varhaiseen tunnistamiseen ja puuttumiseen.

Nuorten päihteiden ongelmakäyttö on tulevan aikuisiän terveyden suurimpia uhkia. Tällä hetkellä nuorten runsas alkoholinkäyttö ja humalajuominen on jo ongelma. Lisääntyvä huumeiden käyttö aiheuttaa sekä terveydellisiä että yhteiskunnallisia ongelmia. Päihdeongelman kartoitukseen on useita maailmanlaajuisesti käytettyjä tutkittuja haastattelumalleja tai kyselyjä (esimerkiksi AUDIT [Alcohol Use Disorders Identification Test], MAST [Michigan Alcoholism Screening Test], GAGE).

Kansainväliset asiantuntijatahot suosittelevat joko suoranaista seulontaa kaikille nuorille tai muuta tarkkaa alkoholinkäytön selvitystä. Biokemiallisten merkkipaikkojen (maksan toimintakokeet Asat, CDT, gamma GT sekä punasolujen MCV) tutkimista ei suositella tehtäväksi oireettomille henkilöille. Suomessa Koululaisen terveys -konsensuskokous vuoden 2001 syksyllä ehdotti kouluterveydenhuollon seulontatutkimukseksi yläasteelle alkoholikyselyä. Kouluterveydenhuollossa suositellaan terveystarkastusten yhteydessä tehtäväksi huumeisiin ja lääkkeisiin liittyviä ongelmia koskevia kysymyksiä kaikille nuorille. Kouluterveydenhuollossa ei ole ollut toistaiseksi yleistä huumetestejä koskevaa ohjeistusta, lukuun ottamatta yhteistyössä laadittua huumetestien tekemistä koskevaa opetushallituksen tiedotetta.

Kansanterveyslain 14 §:ssä (1 mom. 5 k.) todetaan kunnan tehtäväksi ylläpitää kouluterveydenhuoltoa, johon luetaan muun muassa kunnassa sijaitsevien perusopetusta ja lukiokoulutusta antavien koulujen ja oppilaitosten terveydellisten olojen valvonta sekä niiden oppilaiden ja opiskelijoiden terveydenhoito sekä terveydentilan toteamista varten tarpeellinen erikoistutkimus, niin kuin asetuksella tarkemmin säädetään.

Kansanterveysasetuksen (802/1992) 2 §:ssä määritellään kunnan oppilaan terveydentilan toteamista varten järjestettävät tarpeelliset erikoistutkimukset. Näitä ovat asianomaisen alan erikoislääkärin tekemä näön tai kuulon tutkimus ja hänen määräämänsä laboratorio-, röntgen- ja muut vastaavat tutkimukset, psykiatrin tekemä tutkimus mielenterveyden selvittämiseksi ja psykologin tekemä tutkimus.

Kansanterveyslain mukaisella koulu- ja opiskelijaterveydenhuollolla on koululaisen näkökulmasta myös samoja tehtäviä kuin aikuisten työyhteisössä työterveydenhuollolla työntekijän kannalta. Työnantajan velvollisuutta työolojen ja työterveyshuollon järjestämisessä on täsmennetty erityislaeilla ja niihin perustuvilla ohjeilla. Aikuistyöyhteisöjen työturvallisuuden ja työterveydenhuollon tavoitteissa korostuu työ- ja toimintakyvyn

ylläpito ja edistäminen. Koulussa ja kouluterveydenhuollossa kunnan vastuulla ovat ne velvollisuudet, jotka työturvallisuuden ja työterveydenhuollon lainsäädännössä kuuluvat työnantajille. Kouluyhteisön ja koulutyön kehittäminen yhä turvallisemmaksi ja entistä paremmin lapsen hyvinvointia edistäväksi on kouluterveydenhuollon tärkein tehtävä.

Potilaslain 6 §:n mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Alaikäisen potilaan asemasta säädetään lain 7 §:ssä, missä todetaan, että alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Jos alaikäinen ei kykene päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa.

Lisäksi potilaslain 9 §:ssä säädetään alaikäisen tiedonsaannista ja toimivallasta. Jos alaikäinen potilas ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden kykenee päättämään hoidostaan, hänellä on oikeus kieltää terveydentilaansa ja hoitoonsa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen.

Koulutusta koskevien lakien mukaan opiskelijalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön (kohta 5.3.) Säännökset velvoittavat koulutuksen järjestäjät toimimaan niin, että oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön toteutuu. Tämä edellyttää myös ehkäisevän päihdetyön kehittämistä kouluyhteisössä. Tavoitteena on turvata kaikkien kouluyhteisön jäsenten oikeus ympäristöön, jossa ei esiinny päihteiden tarjontaa tai päihteiden vaikutuksen alaisena toimivia.

Ammatillisena peruskoulutuksena suoritettavaan tutkintoon sisältyy ammatillisia opintoja ja niitä tukevaa työssäoppimista 90 opintoviikkoa, joista työssäoppimista on vähintään 20 opintoviikkoa. Työssäoppiminen on oppilaitoksesta työpaikoille siirrettyä, opetussuunnitelman mukaista tavoitteellista oppimista, jota koulutuksen järjestäjä ja työpaikan edustajat ohjaavat ja arvioivat yhdessä. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 16 §:n mukaan muuten kuin oppisopimuskoulutuksena järjestettävä työpaikalla tapahtuva koulutus järjestetään siten, että opiskelija ei ole työsuhteessa työnantajaan, tai erikseen niin sovittaessa, laatimalla työsopimus. Opiskelija suorittaa työssäoppimisen pääsääntöisesti työelämässä oppilaitoksen ulkopuolella. Oppilaitoksessa tapahtuva työssäoppiminen on mahdollista poikkeustapauksissa ja vastaavin järjestelyin.

Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 19 §:n mukaan työnantaja vastaa työpaikalla käytännön työtehtävien yhteydessä järjestettävässä koulutuksessa opiskelijan työturvallisuudesta siten, kuin siitä työntekijöiden osalta säädetään ja määrätään, myös silloin kuin opiskelija ei ole työsuhteessa työnantajaan. Koulutuksen järjestäjä ei ole kuitenkaan omalta osaltaan vastuusta vapaa. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 28 §:n mukaan opiskelijalla on oikeus turvalliseen ympäristöön. Oikeus turvallisen ympäristöön kattaa fyysisen ja psyykkisen ympäristön. Koulutuksen järjestäjällä on velvollisuus osaltaan toimia niin, että oikeus turvalliseen ympäristöön toteutuu myös työssäoppimisjaksojen aikana.

Ammattikorkeakoulututkintoon johtaviin opintoihin kuuluu muun ohella ammattitaitoa edistävää harjoittelua (ammattikorkeakouluopinnoista annetun lain 4 §). Harjoittelun

tavoitteena on perehdyttää opiskelija ohjatusti erityisesti ammattiopintojen kannalta keskeisiin käytännön työtehtäviin sekä tietojen ja taitojen soveltamiseen työelämässä.

Myös erilaisiin yliopistoissa suoritettaviin opintoihin sekä työvoimapolitiisesta aikuis-koulutuksesta annetussa laissa (763/1990) tarkoitettuun koulutukseen sisältyy harjoitte-lua.

Työ- ja laiteturvallisuuden varmistamiseksi huumetestauksella on erityisesti ammatilli-sen koulutuksen kannalta merkitystä. Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset kaipaavat selkeitä pelisääntöjä siitä, milloin ja minkälaisilla edellytyksillä testejä voidaan tehdä. Myös tietosuojaan ja salassapitoon liittyvät kysymykset koetaan varsin ongelmallisiksi.

Oikeuskansleri ja eduskunnan apulaisoikeusasiamies ovat todenneet ratkaisuihinsa, että huumetestien järjestämisestä oppilaitoksissa tulisi säätää lailla. Heidän mukaansa ny-kyistä käytäntöä, jossa eri oppilaitokset noudattavat osin erilaisia käytäntöjä, ei voida pitää oppilaiden ja opiskelijoiden oikeusturvan kannalta hyväksyttävänä. "Pakolliset tai velvoittavat huumetestit eivät ole voimassa olevan lainsäädännön mukaan mahdollisia peruskouluissa, lukioissa tai ammatillisissa oppilaitoksissa. Tämä merkitsee sitä, että oppilaitoksissa ei voida käyttää tällaisia huumetestejä yleisesti huumeiden käytön vas-tustamiseksi lain antaman valtuutuksen puuttuessa."

8. Huumetestauksen vaikutukset

Päihdetestien vaikutuksia voidaan tarkastella monesta näkökulmasta, jolloin asiat pai-nottuvat erilailia. Kansanterveyden kannalta on merkittävää missä määrin huumeisiin kohdistuvat interventio-ohjelmat ehkäisevät tai myöhentävät käyttäjien kuolemaa, sairastumista tai työ- ja toimintakyvyn laskua. Yksilön kannalta on merkittävää auttavatko testit elämän hallinnassa ja terveyden edistämässä vai johtavatko ne syrjäytymiseen. Taloudellisesta näkökulmasta tarkasteltaessa tärkeitä ovat huumeiden käytön aiheutta-mat suorat ja välilliset kulut (rikollisuus, hoidot, sosiaalipalvelujen käyttö jne.). Yksit-täisen yrityksen osalta on kiinnostavaa parantaako testaaminen yrityksen kilpailukykyä ja työturvallisuutta.

Työnhakijoiden testaamisen hyöty riippuu siitä, miten yleistä huumeiden käyttö kysei-ssä väestössä on.

Testaamisohjelmien päämäärät ovat vaihdelleet työtehon parantamisesta, onnettomuuk-sien ehkäisyyn, terveystenon säästämiseen ja päihdeettömään työyhteisöön/yhteiskuntaan. Ohjelmien tehoa on vaikea arvioida, elleivät tavoitteet ole selviä. Esimerkkinä voidaan mainita John Hopkins'in sairaalassa USA:ssa tehty selvitys, jossa tehtiin huumausainetestit virtsasta työhön tulijoille. Ennen muodollista työhöntulotes-tausohjelman aloittamista seulontatesteistä oli positiivisia 11% (n=593) ja ohjelman aloittamisen jälkeen 6% (n=365). Ennen ohjelman aloittamista marihuanan metaboliitte-ja löydettiin useimmin, seuraavana kokaiini ja opiaatit. Ohjelman aloittamisen jälkeen opiaattimetaboliitit olivat yleisimpiä.

USA:ssa 1990-luvulla tehtyjen selvitysten mukaan työntekijöistä 61 % hyväksyi työn-hakijoiden ja 60 % työntekijöiden testaamisen. Hyväksyntä oli yleisempää niiden jou-

kossa, jotka oli testattu. Näissä selvityksissä todettiin myös, että negatiivinen suhtautuminen testeihin saattoi vaikuttaa työnhakuun ja suhtautumiseen organisaatioihin; hauduttiin työpaikkoihin, joissa ei testattu. Koulutus ei vaikuttanut näihin asenteisiin. Testien hyväksyntä oli riippuvaista työn luonteesta: mitä suurempi todennäköisyys, että työstä aiheutui vaaraa itselle, työtovereille tai yleisölle sitä suvaitsevaisempia oltiin testien tekemiselle. Myös päihdeohjelmalla oli vaikutusta hyväksymiseen. Testit nähtiin järkevänä ja hyväksyttävänä toimenpiteenä, kun ne oli rajattu riskitöihin, tai jos positiivisen testin seurauksena oli puuttuminen huumeiden käyttöön rakentavassa mielessä eikä erottaminen työstä. Yhteisesti työnantajan ja työntekijöiden kanssa laadittu ohjelma hyväksyttiin paremmin kuin ylhäältä päin määräyksenä tullut.

Huumeitestien mahdollisiin negatiivisiin vaikutuksiin on kiinnitetty huomiota ILO:n ohjeistossa (ks. 4.3.3).

Tarkasteltaessa työhöntulotarkastuksessa positiivisen testin antaneita ryhmänä, on todettu heillä olevan enemmän poissaoloja työstä, työpaikanvaihtoja ja kurinpidollisia toimenpiteitä kuin niillä, jotka antavat negatiivisen näytteen.

Työryhmän kuulemien suomalaisten asiantuntijoiden mukaan huumeitesta tehdään pääasiassa työhön tulijoille, mutta myös satunnaistesteinä tietyille kohderyhmille. Yleensä testien tekemisen perusteena on ollut turvallisuus (työ-, laitos-, ympäristöturvallisuus), työyhteisöperusteet, laatu/yrityskuvaperusteet ja hoitoonohjaus. Testit on tehty yhteistyössä työterveyshuollon kanssa. Jos työssä oleva henkilö antaa positiivisen näytteen jäävät häntä koskevat toimenpiteet samoin kuin testistä kieltäytyneen työnhakijan palkkaaminen työnantajan harkintaan. Useimmissa yrityksissä on karenssiaika, jonka jälkeen positiivisen näytteen antanut työnhakija voi uudelleen hakea kyseiseen yritykseen töihin. Asiantuntijoiden edustamissa yrityksissä oli kaikissa yhteisesti (työnantaja, työntekijät, työterveyshuolto) laadittu päihdeohjelma.

Päinvastaisesta uskosta huolimatta toistaiseksi ei ole riittävässä määrin osoitettu päihde-testiohjelmien ennaltaehkäisevää vaikutusta. Yksilön kannalta varhainen puuttuminen huumeiden käyttöön suo mahdollisuuden katkaista yleensä laskusuuntainen ajautuminen normaalin sosiaalisen ja työelämän ulkopuolelle. Huumeongelman saaminen hallintaan on myös yritysten ja yhteiskunnan kannalta positiivinen asia. Testaamisen vaikutuksien arvioimiseksi tarvitaan lisää tietoa huumeitestien yleisyydestä ja kohderyhmistä, huumeitesta vaikutuksesta terveyteen (terveyden edistämiseen) ja työvoiman tehokkuuteen. Selvityksissä on todettu, että noin puolet hoidossa olleista huumeiden käyttäjistä pystyy palamaan työelämään. Edelleen kaivataan systemaattisesti koottua tietoa siitä mitä positiivisen näytteen antaneille on tapahtunut: ovatko he hakeutuneet hoitoon vai syrjäytyneet sosiaalisesta- ja työelämästä.

9. Työryhmän ehdotukset

Työryhmän esityksellä pyritään parantamaan työturvallisuutta ja ehkäisemään päihteiden haitallisia vaikutuksia työelämässä. Työryhmä ehdottaa seuraavaa:

- 1) Työryhmä on yksimielinen siitä, että yhteiskunnan eri tahojen toimintaedellytyksiä päihteiden käytön ennaltaehkäisemiseksi ja seuraamusten hoitamiseksi tu-

lee tukea. Päihdehaitoista suurimman osan aiheuttaa alkoholi. Tämän vuoksi alkoholin käytön testaaminen on sisällytetty työryhmän lakiehdotukseen. Alkoholin toteamiseksi tehtävää testausta käsitellään lakiehdotuksessa siten, että se tulee nykyisiä, toimivia työpaikan toimintatapoja.

- 2) Työryhmä on kokoonpanonsa huomioon ottaen käsitellyt huumausainetestaukseen liittyviä kysymyksiä lähinnä opiskeluun liittyvän työharjoittelun osalta. Työryhmä katsoo, että koulujen ja oppilaitoksen huumetestaukseen liittyvien kysymysten käsittely muutoin olisi edellyttänyt, että työryhmässä olisi ollut edustettuna myös koulutuksen järjestäjien, opettajien, koulu- ja opiskelijaterveydenhuollon, sosiaalihuollon ja opiskelijajärjestöjen edustus. Kouluissa ja oppilaitoksissa tapahtuva testaaminen poikkeaa työryhmän käsityksen mukaan siinä määrin työssä tapahtuvasta testaamisesta, työharjoittelua lukuun ottamatta, että työelämän sääntöjen rinnastaminen suoraan koulutukseen ei ole mahdollista. Tämä johtuu muun muassa alaikäisten opiskelijoiden testaukseen liittyvistä erityiskysymyksistä, kuten suostumuksen antaminen, tietosuoja, hoitoonohjaus ja mahdolliset lastensuojelulliset toimenpiteet. Nuorten syrjäytymisen ehkäisyyn liittyvät näkökulmat tulee myös voida ottaa huomioon.

Koulutusta koskevan lainsäädännön mukaan opiskelijoilla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Tämä tarkoittaa muun muassa päihdeettömää opiskeluympäristöä. Koulutuksen järjestäjä vastaa siitä, että oikeus turvalliseen ympäristöön toteutuu. Oikeuskansleri (4.10.2000 dnro 8/50/00) ja eduskunnan apulaisoikeusasiamies (21.6.2000 dnro 1097/4/98) ovat todenneet ratkaisuisaan, että huumetestien järjestämisestä oppilaitoksissa tulisi säätää lailla. Heidän mukaansa nykyistä käytäntöä, jossa eri oppilaitokset noudattavat osin erilaisia käytäntöjä, ei voida pitää oppilaiden ja opiskelijoiden oikeusturvan kannalta hyväksyttävänä.

Edellä esitetyt näkökohdat huomioon ottaen työryhmä katsoo, että koulutuksen yhteydessä tapahtuva mahdollinen huumetestaus edellyttää jatkovalmistelua.

- 3) Työryhmä on käsitellyt päihdetestaukseen liittyviä oikeudellisia kysymyksiä ottaen huomioon perustuslailliset, työoikeudelliset ja terveydenhuollon lainsäädännön näkökulmat. Tarkastelun kohteena ovat olleet seuraavat kysymykset:
- työntekijöiden, työnantajien ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden oikeudet ja velvollisuudet suhteessa suoritettavaan päihdetestiin,
 - päihdetestausta säätelevän erityislainsäädännön tarpeellisuus (eri tahoille annettavat suostumukset, työnantajan direktio-oikeus, terveydenhuollon toimintatapa, tietojen käsittely).

Työryhmän käsittelyssä ovat painottuneet terveydenhuollolliset tavoitteet ja ne painottuvat myös työryhmän esittämässä lakiehdotuksessa. Ehdotuksen mukaan testaamisen perusteena olisivat työtehtävistä ja työturvallisuudesta johtuvat sekä päihdeettömään työyhteisöön sidoksissa olevat testaamistarpeet silloinkin kun testaamismahdollisuutta tarjottaisiin työntekijän tietoisella suostumuksella tapahtuvaksi. Velvoittavissa testeissä perusteena tulisi olla työstä hengelle tai ter-

veydelle aiheutuvan vaaran arviointiin perustuva tarve. Näin suunnattuina testit toimisivat samansuuntaisesti työturvallisuuslain ja työterveyshuoltolain toimintaperiaatteiden kanssa.

4) Luotettavuus ja käyttökelpoisuus:

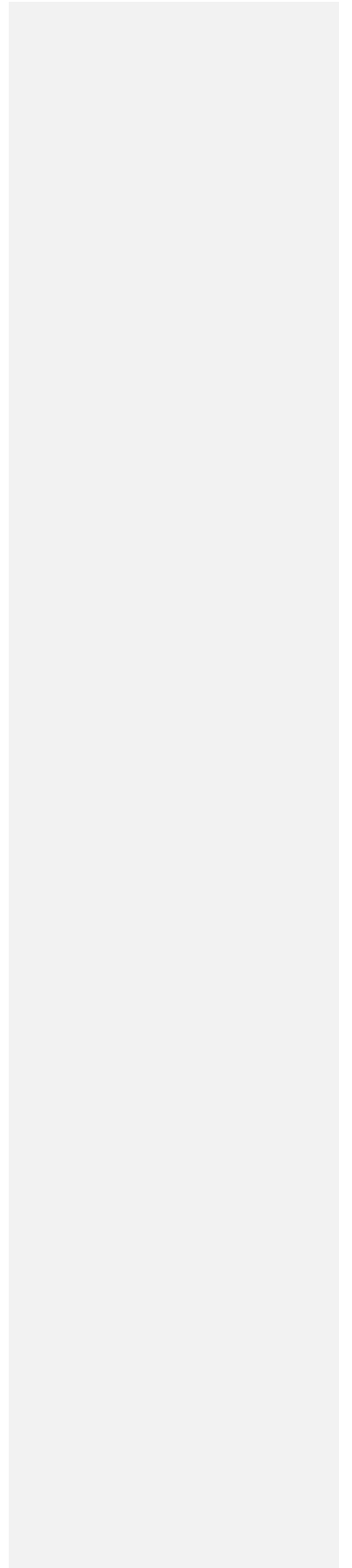
- Työryhmä on kuullut testauksen asiantuntijoita ja asiantuntijalaitoksia. Testaaminen on suoritettavissa teknisesti luotettavasti ja on päihteiden osoittajana käyttökelpoinen, mutta se antaa tiedon vain testin aikaisesta tilanteesta. Testin perusteella on vaikeaa tehdä johtopäätöksiä käytön luonteesta. Tästä syystä on kiinnitetty huomiota päihdetestien hyvän käytännön mukaiseen toteuttamiseen ja niiden oikeaan tulkintaan.
- Huuhausainetestien luotettava tekeminen vaatii, että testaajat ovat asianmukaisesti koulutettuja, kuten kansainväliset suositukset edellyttävät. Testaamisen menettelytapojen sekä koko prosessin on oltava hyvän käytännön mukaisia.
- Testien tulisi olla työpaikan työtehtäviin ja työturvallisuuteen perustuvien tarpeiden mukaisia ja ne tulisi käsitellä yhteistoimintamenettelyssä sekä olla hengen tai terveyden vaaran arviointiin perustuen työturvallisuusriskien mukaisesti suunnattuja.

5) Vaikutukset yksilöiden ja yhteisöjen kannalta:

Päihteiden käytön selvittelyssä puheeksi otto ja ulkoiset merkit päihteiden käytöstä ovat ensisijaisia. Päihdetesteillä voidaan asiaa varmentaa/tarkentaa. Työryhmän mielestä päihdetestien tulisi olla suunnattuja eikä yleisiä seulontoja. Terveys- ja turvallisuusnäkökohdat puoltavat testien tekemistä, mutta käytettävissä olevat tiedot päihdetestien kustannuksista ja hyödyistä eivät tue seulontatestien tekemistä. Oikein suunnattuna ja ajoitettuna testeillä voidaan puuttua varhaisessa vaiheessa päihteiden käyttöön ja ryhtyä tarvittaviin hoito- ym. toimenpiteisiin sekä mahdollisesti jarruttaa päihteiden käytön yleistymistä. Tutkimusten mukaan aikuisväestöstä 10 % on joskus kokeillut kannabista ja viimeisen vuoden aikana huumeita on kokeillut noin 3 %. Varhainen puuttuminen päihteiden käyttöön vähentää mahdollista syrjäytymistä sosiaalisesta - ja työelämästä. Nykytiedon mukaan yli puolet huumeiden käyttäjistä kykenee hoidon jälkeen palamaan työelämään. Päihteetön työyhteisö parantaa työturvallisuutta ja työviihtyvyyttä.

6) Ohjeistaminen:

- Työryhmä on valmistellut jatkotoimeksiantonsa mukaisen lakiehdotuksen päihteiden testaamiseksi työelämässä.
- Työryhmä on niin ikään käsitellyt kansainvälisten suositusten pohjalta laadittua luonnosta ohjeeksi päihdetestien suorittamisesta. Lakiehdotukseen sisältyy valtuutus antaa sosiaali- ja terveysministeriön asetus päihdetestien hyvän käytännön mukaisesta toteuttamisesta terveydenhuollossa. Asetus ja siihen liittyvä sosiaali- ja terveysministeriön ohje tulisi valmistella yhdessä työmarkkinajärjestöjen kanssa.

YKSITYISKOHTAISET PERUSTELUT

1 §. *Lain tarkoitus.* Lain tarkoituksena olisi edistää työympäristön terveellisyttä ja turvallisuutta sekä tukea päihteettömyyttä työelämässä. Päihteiden käyttö lisää ongelmatilanteita työpaikoilla. Lisäksi se heikentää selviytymistä työelämässä ja lisää syrjäytymistä. Tämä laki tukisi turvalliseen työympäristöön tähtäviä päihteiden käytön vähentämistä ja päihdetilanteiden hallintaa edistäviä toimenpiteitä.

Lain tarkoituksen toteutuessa turvattaisiin hoidollisen näkökulman huomioon ottaminen päihdetestejä tehtäessä. Perustuslain 19 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan on edistettävä väestön terveyttä, minkä vuoksi hoidollisen näkökulman huomioon ottaminen päihdetestejä tehtäessä on tärkeää.

Lain tarkoituksen toteutuessa turvattaisiin myös yksityisyyden suoja ja muut perusoikeudet päihdetestejä tehtäessä. Yksityisyyden suojaan kuuluu yksityiselämän suoja, josta säädetään perustuslain 10 §:ssä. Jokaisen yksityiselämä on tämän mukaisesti turvattu perusoikeutena. Henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla. Perustuslain perustelujen mukaan yksityiselämään kuuluu muun muassa oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.

Muita perusoikeuksia, joita tällä lailla olisi tarkoitettu suojata, ovat perustuslain 6 §:n yhdenvertaisuus, 7 §:n oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen sekä perustuslain 18 §:n mukainen oikeus työhön. Viimeksi mainitun säännöksen mukaan julkisen vallan on huolehdittava työvoiman suojelusta.

2 §. *Lain yleinen soveltamisala.* Lakia sovellettaisiin terveydenhuollon ammattihenkilön tekemiin päihdetesteihin silloin, kun testattaisiin henkilöä (työntekijää), joka työskentelee työ sopimuksen perusteella tai on virkasuhteessa tai siihen verrattavassa julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa. Koska laissa säädettäisiin terveydenhuollon tekemistä päihdetesteistä, tämä laki toteuttaisi terveydenhuollollisia periaatteita potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992) säännöksiä kunnioittaen.

Työsopimuslain (55/2001) 1 §:n mukaan työ sopimuksella tarkoitetaan sopimusta, jolla työntekijä tai työntekijät yhdessä työkuntana sitoutuvat henkilökohtaisesti tekemään työtä työnantajan lukuun tämän johdon ja valvonnan alaisena palkkaa tai muuta vastiketta vastaan.

Laki koskisi valtion, kunnan ja kirkon virkamiehiä sekä itsenäisten julkisoikeudellisten laitosten palveluksessa olevia. Virkamiehiä koskevat samalla myös tietyt erityissäännökset, joita on mm. valtion virkamieslaissa (750/1994), laissa kunnallisen viranhaltijan palvelussuhdeturvasta (484/1996) ja kirkkolaisissa (1054/1993). Valtion virkamies on virkamieslain 19 §:n mukaan velvollinen asianomaisen viranomaisen pyynnöstä antamaan tälle tehtävän hoitamisen terveydellisiä edellytyksiä koskevia tietoja. Virkamies voidaan myös määrätä hänen terveydentilansa toteamiseksi suoritettaviin tarkastuksiin ja tutkimuksiin, jos se on tarpeen tehtävän hoitamisen edellytysten selvittämiseksi. Kunnan ja kirkon viranhaltijoilla on sama velvoite. Viranhakija on valtion virkamieslain 8 b §:n perusteella viranomaisen pyynnöstä velvollinen antamaan tehtävän hoidon terveydellisiä edellytyksiä koskevia tietoja ja osallistumaan lisäksi tarvittaessa asian selvittämiseksi suoritettaviin tarkastuksiin ja tutkimuksiin.

Erityissäännöksiä on myös merimieslaissa (423/1978) ja laissa kotitaloustyöntekijän työsuhteesta (951/1977).

Laissa säädettäisiin työnantajan ja työntekijän oikeuksista ja velvollisuuksista. Yksityisyyden suojasta työelämässä annetun lain 6 §:ssä on säädetty, että työntekijöiden terveydentilaa koskevien tarkastusten ja testien suorittamiseen sekä näytteiden ottamiseen, mukaan lukien alkoholi- ja huume testit, tulee käyttää terveydenhuollon ammattihenkilöitä, asianomaisen laboratoriokoulutuksen saaneita henkilöitä ja terveydenhuollon palveluja siten kuin terveydenhuollon lainsäädännössä säädetään. Tässä laissa täsmennettäisiin terveydenhuollon ammattihenkilön sekä testin tekemiseen osallistuvan laboratoriohenkilökunnan velvollisuuksia silloin kun nämä te-

kevät päihdetestejä työntekijöille.

Lakia ei sovellettaisi urheiluun. Ammatillaisiksi katsottavat urheilijat voivat olla työsuhteessa edustamaansa seuraan tai urheilutoimintaa harjoittavaan yritykseen. Tällä perusteella tämä laki voisi tulla sovellettavaksi myös heihin. Urheilijoiden doping-testausta koskevat kuitenkin omat kansainväliset säännöt eikä tällä lailla ole tarkoitus puuttua niihin. Siten on tarkoituksenmukaista rajata urheilu lain soveltamisalan ulkopuolelle.

3 §. *Soveltamisalan laajennukset.* Lain 2 §:n yleisen soveltamisalan lisäksi lakia sovellettaisiin eräissä tässä pykälässä tarkemmin määritellyissä tapauksissa.

Päihdetestejä voitaisiin tehdä myös työnhakijalle, sillä lain mukaan se mitä laissa säädettäisiin työntekijästä, koskisi myös työnhakijaa soveltuvin osin. Esimerkiksi 8 §:n 1 momentin 2 kohdan mukainen velvollisuus osallistua päihdetestiin ei voi koskea työnhakijaa, koska tämä ei vielä ole työssä.

Työpaikoilla tapahtuvan päihdetestauksen yhtenä tavoitteena on työympäristön terveellisyyden ja turvallisuuden edistäminen. Tämän vuoksi kaikkien työhön kiinnostuksensa osoittaneiden henkilöiden testaamista osana hakuprosessia ei voida pitää tarkoituksenmukaisena, sillä kaikilla hakupaperit lähettäneillä ei ole edellytyksiä tulla valituksi tämän työnantajan palvelukseen. Useiden kymmenien ja jopa satojen henkilöiden testaaminen merkitsisi myös huomattavia kustannuksia työnantajalle. Työnhakijan testaamisen tulisi siten tapahtua pääsääntöisesti vasta siinä vaiheessa, kun henkilön periaatteellinen valinta tehtävään on jo tehty. Luontevimmin testaus tapahtuisi osana työntekijälle tehtävää terveystarkastusta. Hyvän terveystarkastuskäytännön mukaisesti terveystarkastus tehdään vasta kun henkilön periaatteellinen valinta on jo tehty.

Tällä lailla ei olisi tarkoitus puuttua työnantajan vapaaseen työhönotto-oikeuteen. Käytännössä työnhakijan kieltäytyminen testistä tai positiivinen testitulokseksi voisi johtaa siihen, että työsopimus jää solmimatta. Testistä kieltäytyminen rekrytoimatta jättämisen ainoana syynä on kuitenkin ongelmallinen 7 §:n mukaisen työntekijän suostumukseen perustuvan päihdetestiin osallistumisen kannalta, jos siitä seurauksena on jääminen ilman

työpaikkaa. Positiivisen testituloksen antaneiden työnhakijoiden osalta on olemassa toimivia käytäntöjä, joiden mukaan työnhakijalle asetetaan tietty karenssi-aika (esimerkiksi 6 kk), jonka jälkeen tämä voi pyrkiä uudelleen saman työnantajan palvelukseen. 8 §:n mukaisessa testauksessa menettely on samanlainen kuin muissa työturvallisuustilanteissa, joissa työntekijä ei ole sopiva kyseiseen työtehtävään, eikä häntä myös työhakutilanteissa voitaisi sellaiseen tehtävään sijoittaa.

Lakia olisi velvollinen noudattamaan myös se, joka oman johtonsa ja valvontansa alaisena käyttää toisen palveluksessa olevaa työvoimaa (vuokratyö). Vuokratyöllä tarkoitetaan tilannetta, jossa työn vastaanottaja käyttää toisen palveluksessa olevia työntekijöitä oman johtonsa ja valvontansa alaisina.

Pykälän 3 momentin 1)- kohdan mukaan lakia sovellettaisiin testaamiseen työpaikalla koulutuksen ja harjoittelun yhteydessä. Ammatillisena peruskoulutuksena suoritettavaan tutkintoon sisältyy ammatillisia opintoja ja niitä tukevaa työssäoppimista 90 opintoviikkoa, joista työssäoppimista on vähintään 20 opintoviikkoa. Työssäoppiminen on oppilaitoksesta työpaikoille siirrettyä, opetussuunnitelman mukaista tavoitteellista oppimista, jota koulutuksen järjestäjä ja työpaikan edustajat ohjaavat ja arvioivat yhdessä. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 16 §:n mukaan muuten kuin oppisopimuskoulutuksena järjestettävä työpaikalla tapahtuva koulutus järjestetään siten, että opiskelija ei ole työsuhteessa työnantajaan, tai erikseen niin sovitussa, laatimalla työsopimus. Opiskelija suorittaa työssäoppimisen pääsääntöisesti työelämässä oppilaitoksen ulkopuolella. Oppilaitoksessa tapahtuva työssäoppiminen on mahdollista poikkeustapauksissa ja vastaavin järjestelyin.

Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 19 §:n mukaan työnantaja vastaa työpaikalla käytännön työtehtävien yhteydessä järjestettävässä koulutuksessa opiskelijan työturvallisuudesta siten, kuin siitä työntekijöiden osalta säädetään ja määrätään, myös silloin kuin opiskelija ei ole työsuhteessa työnantajaan. Koulutuksen järjestäjä ei ole kuitenkaan omalta osaltaan vastuusta vapaa. Ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 28 §:n mukaan opiskelijalla on oikeus turvalliseen ym-

päristöön. Oikeus turvalliseen ympäristöön kattaa fyysisen ja psyykkisen ympäristön. Koulutuksen järjestäjällä on velvollisuus osaltaan toimia niin, että oikeus turvalliseen ympäristöön toteutuu myös työssäoppimisjaksojen aikana.

Ammattikorkeakoulututkintoon johtaviin opintoihin kuuluu muun ohella ammattitaitoa edistävää harjoittelua (ammattikorkeakouluopinnoista annetun lain 4 §). Harjoittelun tavoitteena on perehdyttää opiskelija ohjatusti erityisesti ammattiopintojen kannalta keskeisiin käytännön työtehtäviin sekä tietojen ja taitojen soveltamiseen työelämässä.

Myös erilaisiin yliopistoissa suoritettaviin opintoihin sekä työvoimapoliittisesta aikuis-koulutuksesta annetussa laissa (763/1990) tarkoitettuun koulutukseen sisältyy harjoittelua.

Opiskelija kuuluisi lain soveltamisalaan osallistuessaan koulutukseen kuuluvaan käytännön opetukseen, työssäoppimisjaksolle tai harjoittelujaksolle. Käytännön opetusta ja harjoittelua tulkittaisiin laajasti. Ne sisältäisivät koulutusmuodosta ja -asteesta riippumatta kaikenlaisen harjoittelun ja harjoitteluun rinnastettavan käytännön opetuksen, joka kuuluu opintoihin pakollisena tai vapaaehtoisena ja joka tapahtuu oppilaitoksessa tai työelämässä oppilaitoksen ulkopuolella.

Testaamisen yhteydessä on varmistuttava siitä, että alaikäinen testattava ymmärtää antamansa suostumuksen ja testin tekemisen merkityksen.

Opiskelijan asema on myöhemmin 8 §:ssä säädetyissä tapauksissa täysin työntekijään verrattava.

Pykälän 3 momentin 2)- kohdan mukaan lakia sovellettaisiin työvoimapoliittiseen toimenpiteeseen osallistuvaan henkilöön. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi työvoimaviranomaisen työllisyyslain (275/1987) tai sen nojalla annettujen säännösten perusteella työelämävalmennukseen työpaikalla osoittaman henkilön työtä sekä työmarkkinatuesta annetun lain (1542/1993) mukaista työharjoittelua.

Pykälän 3 momentin 3) -kohdan mukaan lakia sovellettaisiin kuntouttavaan työtoimintaan ja työllistymistä edistävään toimintaan osallistuvaan henkilöön. Lainkohta tulisi yleisen sanamuotonsa vuoksi kattamaan erilaiset ammatillisen ja lääkinnällisen kuntou-

tuksen tilanteet, joihin liittyy osana työn tekemistä, työtoimintaa, työkokeilua tai muuta työhön osallistumista, vaikka kyseistä toimintaa koskevassa erityislaissa ei olisikaan asiasta nimenomaista mainintaa.

Kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain (189/2001) mukaan kuntouttava työtoiminta on sovitettava henkilön työ- ja toimintakyvyn sekä osaamisen mukaan niin, että se parantaa henkilön elämänhallintaa ja luo edellytyksiä jatkossa työllistyä avoimille työmarkkinoille tai osallistumiselle työhallinnon toimenpiteisiin. Laissa on säädetty tarkemmin kuntouttavan työtoiminnan toteuttamistavoista ja rajoituksista mm. pituuden, jaksotuksen ja työajan suhteen. Kuntouttavaa työtoimintaa voi järjestää kunta itse tai kunta voi sopia siitä, että järjestäjänä on toinen kunta tai kuntayhtymä, rekisteröity yhdistys, säätiö, valtion virasto tai rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta.

Eduskunta on 28.11.2001 hyväksynyt hallituksen esityksen (HE 168/2001) vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymistä edistäväksi lainsäädännöksi. Laki tulee voimaan 1.4.2002. Tavoitteena on parantaa vammaisten ja vajaakuntoisten henkilöiden työllistymisedellytyksiä ja nostaa heidän työhön osallistumisensa lähemmäs muun väestön työllisyysastetta. Sosiaalihuoltolain, samoin kuin kansaneläkelain ja työllisyyslain eräitä säädöksiä tältä osin uudistettiin. Työllistymistä tukevassa toiminnassa ja työtoiminnassa kumpaankin voi liittyä työn tekemistä.

Ehdotettavan 4 momentin 3)-kohdan perusteella lain soveltamisalaan tulisi kuulumaan kuntoutukseen liittyvä työ, työkokeilut ja työhön valmennus, joista säädetään esimerkiksi kansaneläkelaitoksen järjestämästä kuntoutuksesta annetussa laissa (610/1991) ja sen nojalla annetussa asetuksessa (1161/1991), sekä työvoimapalvelulaissa (1005/1993) tarkoitettu ammatilliseen kuntoutukseen liittyvä työ.

Pykälän 3 momentin 4)-kohdan mukaan lakia sovellettaisiin siviilipalvelusta suorittavan työskennellessä.

Pykälän 3 momentin 5)-kohdan mukaan lakia sovellettaisiin sopimuspalokuntaan kuuluvan pelastustoimintaan vapaaehtoisesti osallistuvan henkilön työskennellessä. Koh-

dassa ehdotetaan, että pelastustoimilain (561/1999) tarkoittamissa pelastustoimeen avustamaan määrätyn ja kunnan sopimuspa- lokuntaan kuuluvan pelastustoimintaan va- paaehtoisesti osallistuvan henkilön työhön sovellettaisiin lakia silloinkin kun henkilö ei ole työ- tai virkasuhteessa kuntaan tai sopi- muspaikokuntaan.

Pykälän 4 momentin mukaan 3 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa työnantajalla tar- koitettaisiin sitä, jonka johdon ja valvonnan alaisena työ tehdään. Työnantajan määritte- leminen tässä kohdassa on tarpeen sen vuoksi, että rangaistussäännös voisi kohdistua oi- keaan henkilöön. Lisäksi on syytä korostaa sitä, että työnantajalla on korvausvastuu päihdetestien suorittamisesta. Myöskin 3 momentissa mainituissa tapauksissa työnan- tajan tulisi kantaa korvausvastuu päihdetesti- en järjestämisestä.

4 §. *Määritelmät.* Laissa määriteltäisiin päihteet ja päihdetestit. Päihteellä tarkoitetaisiin alkoholiuomaa, huumausainelain 2 §:ssä määriteltyä huumausainetta sekä muuta päihdyttävää ainetta. Huumausainelain 2 §:ssä säädetään, että huumausaineena pide- tään vuoden 1961 huumausaineyleissopi- muksessa (SopS 43/65) tarkoitettuja aineita ja valmisteita sekä psykotrooppisia aineita koskevassa yleissopimuksessa (SopS 60/76) tarkoitettuja aineita ja valmisteita siten kuin sosiaali- ja terveysministeriön päätöksellä tarkemmin määrätään. Asetuksella voidaan lisäksi säätää, että huumausaineiksi luetaan siinä mainitut kasvit, jotka sisältävät edellä mainituissa kansainvälisissä sopimuksissa tarkoitettua ainetta. Muulla päihdyttävällä ai- neella tarkoitettaisiin esimerkiksi tinneriä ja liimoja sekä huumaavia ominaisuuksia sisäl- täviä lääkkeitä, joita ei käytettäisi lääkinnäl- lissä tarkoituksessa. Huumausaineiksi luoki- teltavien lääkkeiden lääkinnällinen käyttö voidaan varmentaa hyvän käytännön mukai- silla testaamisen ja lääkinnällisen arvioinnin menettelytavoilla.

Päihdetestillä tarkoitettaisiin sellaista testiä tai koetta, joka tehdään työntekijän käyttä- män päihteen toteamiseksi. Alkoholin mää- rän toteamiseksi tehtävään puhallutustestiin sovellettaisiin vain lain 5 §:n 1 momenttia sekä 7, 8 ja 9 §:ää. Puhallutustesti jätettäisiin joidenkin lain pykälien soveltamisalan ulko-

puolelle siksi, että työpaikoilla on olemassa vakiintuneita ja toimivia käytäntöjä koskien puhallutustestejä. Lisäksi puhallutustesteissä ei puututa samalla tavalla henkilön ruumiilli- seen koskemattomuuteen kuin muissa päih- detesteissä.

5 §. *Työntekijän asema.* Työnantajan tulisi huolehtia siitä, että 7, 8 ja 9 §:n mukaisessa päihdetestauksessa toimitaan puolueettomas- ti. Työntekijöitä tulisi kohdella puolueetto- masti siten, että ketään ei saisi asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, ter- veydentilan, vammaisuuden tai muun henki- löön liittyvän syyn perusteella. Puolueeton kohtelu tarkoittaa myös sitä, että työpaikalla eri asemassa olevia henkilöitä kohdellaan samalla tavalla.

Työnantaja ei saisi puuttua työntekijöiden oikeuksiin enempää eikä kenellekään saisi aiheuttaa suurempaa haittaa tai vahinkoa kuin päihdetestin tekemisen suorittamiseksi voitaisiin pitää perusteltavana. Tällä tarkoi- tettaisiin esimerkiksi sitä, ettei työnantaja voisi fyysistä tai henkistä pakkoa käyttäen velvoittaa työntekijää testiin tai tällaista pak- koa käyttäen ottaa päihdetestiä, kuten puhallutustestiä.

Päihteen vastaisessa ohjelmassa päihde- testeistä sovittaessa olisi arvioitava työnteki- jöihin kohdistuvien vaikutusten ja testien muiden vaikutusten suhdetta testeillä tavoiteltavaan hyötyyn. Lakia sovellettaessa olisi noudatettava suhteellisuusperiaatetta. Tämä tarkoittaa sitä, että olisi arvioitava toisaalta työntekijälle aiheutuvia haittoja ja toisaalta testauksen hyötyä turvallisen työympäristön kannalta tai työntekijän oman turvallisuuden ja terveyden kannalta. Päihdetestiä ei välttä- mättä tarvittaisi silloin, kun päihteen käyttö on muuten todettavissa eikä asiasta ole eri- mielisyyttä.

Työntekijän oikeuksien turvaamiseksi työnantajan tulisi käyttää terveydenhuollon palveluita siten kuin siitä on säädetty yksityi- syyden suojasta työelämässä annetun lain 6 §:ssä. Säännöksen mukaan ”Työntekijöiden terveydentilaa koskevien tarkastusten ja tes- tien suorittamiseen sekä näyttöiden ottami- seen tulee käyttää terveydenhuollon ammat- tihenkilöitä, asianomaisen laboratoriokoulu- tuksen saaneita henkilöitä ja terveydenhuol-

lon palveluja siten kuin terveydenhuollon lainsäädännössä säädetään. Työntekijän velvollisuudesta osallistua terveydentilaa koskeviin tarkastuksiin ja testeihin säädetään erikseen. Mitä 1 momentissa säädetään, koskee myös alkoholi- ja huumeetestejä”.

6 §. *Testaamisen laatuvaatimukset.* Terveydenhuollon ammattihenkilöiden ja testin tekemiseen osallistuvan laboratoriohenkilökunnan tulisi suorittaa päihdetestit hyvää ammattikäytäntöä ja luotettavia menetelmiä käyttäen. Hyvän ammattikäytännön mukaisesti päihdetestistä saatu positiivinen testitulos olisi aina varmistettava. Verestä tai virtsasta otettava varmistustesti on välttämätön työntekijän oikeussuojan kannalta. Varmistustesti tulisi aina tehdä laatuvalvotussa laboratorioissa. Laboratorioiden laadunvalvonta tapahtuu terveydenhuollossa käytössä olevien laadunvalvontaperiaatteiden mukaisesti. Tällä hetkellä laadunvalvonnasta huolehtii mittatekniikan keskus (FINAS). Päihdetestaus on lisääntymässä. Laatuvalvottuja laboratorioita, jotka pystyvät takaamaan testauksen oikeellisuuden on toistaiseksi vain muutama. Edellä mainitusta syystä lakiin on syytä sisällyttää testauksen hyvän käytännön mukaiset laatuvaatimukset.

Terveydenhuollon ammattihenkilön ja testin tekemiseen osallistuvan laboratoriohenkilökunnan hyvään ammattikäytäntöön kuuluu tiettyjä velvollisuuksia, joista on säädetty terveydenhuollon lainsäädännössä. Potilaan tiedonsaantioikeudesta, itsemääräämisoikeudesta ja alaikäisen potilaan asemasta on säädetty potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992) 5, 6 ja 7 §:ssä. Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa (559/1994) on säädetty muista kuin tämän lain mukaisista terveydenhuollon ammattihenkilön oikeuksista ja velvollisuuksista.

Päihdetestien hyvän käytännön mukaisesta toteuttamisesta terveydenhuollossa voitaisiin säätää tarkemmin sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella. Asetus sisältäisi säännökset näytteiden ottamisesta, analysoinnista ja tulokinnasta. Tarkoituksena olisi mahdollisimman luotettava testitulos ja työntekijän oikeuksien turvaaminen.

7 §. *Päihdetestin tekemisen yleiset edellytykset.* Säännöksen mukaan päihdetestin te-

kemiselle tulisi olla työtehtävään, työturvallisuuden tai päihhteettömään työyhteisöön liittyvä perusteltu tarve. Työtehtävään ja työturvallisuuden liittyvä perusteltu tarve voi olla sellaisissa tehtävissä, joihin ei välttämättä sisälly 8 §:n tarkoittamaa vaaraa työntekijän, muiden työntekijöiden tai muun henkilön hengelle tai terveydelle, mutta jotka muuten edellyttävät erityistä tarkkuutta. Työtehtävään ja työturvallisuuteen liittyvä perusteltu tarve ei näin ollen ole yleistä työntekijän luotettavuuden testaamista.

Päihhteettömällä työyhteisöllä pyritään päihteiden käytön hallintaan ja päihhteistä aiheutuvien haittojen ehkäisemiseen työpaikalla. Silloin kun päihhteiden vastaiseen ohjelmaan perustuen tehdään testejä, suunnatut päihdetestit (seulonnat) voivat olla eräs väline. Suunnatuilla seulonnoilla tarkoitetaan testejä, jotka kohdistuvat sellaisiin työtehtäviin, joiden osalta testaaminen on työpaikalla on harkittu ja todettu tarpeelliseksi. Testaamisen perustuessa päihdeohjelmaan liittyen työtehtävään ja työturvallisuuteen, niin testituloksesta saatu johtopäätöstieto tai testistä kieltäytyminen voidaan toimittaa työnantajalle. Tällä halutaan painottaa testien suuntaamista tarveharkinnan perusteella myös näissä tapauksissa.

Sen sijaan yleisiä seulontatestejä ei tulisi tehdä, sillä kaikille työntekijöille tehtävillä seulontatesteillä ei ole yhteyttä työtehtäviin tai työturvallisuuteen. Seulontatestejä harkittaessa on varmistettava, ettei toimita perustuslain 6 §:n syrjintäkiellon vastaisesti.

Päihdetestin tekemiselle tulisi olla perusteltu tarve myös silloin kun se perustuu testattavan suostumukseen. Jos päihdetestin tekemiselle ei olisi 1 momentissa säädettyä perustetta, olisi työntekijän antama suostumus mitätön.

Päihdetestin tekemisen tulisi perustua työntekijän jokaisen testauskerran osalta erikseen antamaan nimenomaiseen, tietoon perustuvaan suostumukseen. Päihdetesteillä puututaan yksilön perusoikeuksiin, minkä vuoksi niiden tulisi pääsääntöisesti olla vapaaehtoisia. Työntekijän suostumuksella tarkoitettaisiin potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain mukaista suostumusta. Suostumus annettaisiin testaustilanteessa. Työntekijälle tulisi kertoa hänen oikeuksistaan, mitä testataan ja

mitä siitä voi seurata. Terveysthuollon ammattihenkilö ei voi ottaa päihdetestiä ilman työntekijän potilaslain mukaista suostumusta.

8 §. *Velvollisuus osallistua päihdetestiin.* Työntekijällä olisi velvollisuus osallistua päihdetestiin tietyissä laissa erikseen määritellyissä tapauksissa. Velvollisuus osallistua päihdetestiin olisi silloin kun työtehtävän suorittamiseen liittyy vaara työntekijän, muiden työntekijöiden, työnantajan tai muun henkilön hengelle tai terveydelle. Vaara hengelle tai terveydelle voidaan johtaa työturvallisuuslaista tai se voi ilmetä tapauskohtaisesti muutenkin.

Tehtäviä, joissa vaaran aiheuttaminen olisi mahdollista, voisi olla esimerkiksi liikenneammateissa niin maanteillä, rautateillä, merillä kuin lentoliikenteessäkin, puolustusvoimain ja poliisin tehtävissä sekä palo- ja pelastustoimen ammateissa, kuten myös ydinvoimaloiden käyttöhenkilöstöllä. Teollisuustyöhön, esimerkiksi kemiantehtaissa tai lääketeollisuudessa sisältyy vaaratekijöitä. Lisäksi räjähteiden kanssa työskentelevät aiheuttavat vaaraa hengelle ja terveydelle. Pannostajien lisäksi tällaisia työntekijöitä voi olla esimerkiksi ruutitehtaissa, ammusvälinevastoissa ja -varikolla. Ilotulitteiden sesonkiaikaan urheiluvälinekaupoissakin saattaa olla potentiaalista riskiä. Rakennusalalla on tehtäviä, joiden tekemiseen voi liittyä vaara hengelle ja terveydelle. Myös trukilla ajaminen on katsottava sellaiseksi työtehtäväksi, että siinä vaaran aiheuttaminen on mahdollista. Terveysthuollon ammattihenkilöstön tehtäviin voi niin ikään liittyä vaaran aiheuttaminen potilaille. Sellaisten tehtävien, joihin liittyy vakava vaara, kattava ammattikohtainen määrittäminen ei ole mahdollista lakisalla. Tämän vuoksi tarvitaan työpaikalla tapahtuvaa hengen ja terveyden vaaran arviointia.

Työntekijällä olisi velvollisuus osallistua päihdetestiin myös silloin, kun olisi perusteltua aihetta epäillä, että hän esiintyy päihtyneenä työssä. Työsopimuslain mukaan työnantaja voi purkaa työsopimuksen muun muassa silloin kun työntekijä esiintyy työpaikalla päihtyneenä tai siellä vastoin kieltoa käyttää päihdyttäviä aineita. Epäily työntekijän työkyvystä voi johtua myös sairaudesta tai

lääkärin määräämästä lääkityksestä. Tällöin on työntekijän oman edun mukaista se, että hän pystyy näyttämään todeksi työnantajalle sen, ettei hän ole esiintynyt työpaikalla päihtyneenä eikä hän ole päihdeiden väärinkäyttäjä. Jos työntekijällä on todettu päihdeongelma, hänen kanssaan tehdään nykyisen käytännön mukaan usein hoitoonohjaussopimus. Työnantaja yleensä pidättäytyy katkaisemasta työsuhdetta, jos työntekijä on osallistunut hoitoon ja siihen sisältyvään testaamiseen. Sen sijaan, jos hoito on keskeytynyt, siitä ilmoitetaan työnantajalle, joka harkitsee uudestaan työsuhteen pysyvyyden.

Lisäksi velvollisuus osallistua päihdetestiin olisi silloin, kun muu lainsäädäntö sitä nimenomaisesti edellyttää. Velvollisuudesta osallistua päihdetestiin on säädetty pakkokeinolain (450/1987) 6 luvun 3 §:ssä. Säännöksen mukaan poliisimies voi määrätä moottorikäyttöisen ajoneuvon kuljettajan tai muussa rikoslain 23 luvussa tarkoitettussa tehtävässä toimivan henkilön kokeeseen, joka tehdään tämän mahdollisesti nauttiman alkoholin tai muun huumaavan aineen toteamiseksi. Kokeesta kieltäytynyt on velvollinen alistumaan henkilönkatsastukseen. Tullin ja rajavartiolaitoksen sekä ilmailu-, merenkulku- ja rautatiehallituksen liikennettä valvomaan määräämällä virkamiehellä on tehtävässä sama toimivalta kuin poliisilla.

Työnantajan tulisi arvioida 1 momentin 1 kohdassa mainittu vaara siten kuin työterveyshuoltolaissa ja työturvallisuuslaissa vaaran arvioinnista on säädetty.

Tässä pykälässä säädetään niistä tilanteista, jolloin työntekijällä on velvollisuus osallistua päihdetestiin. Työnhakijaan ei voida soveltaa pykälän 1 momentin 2 kohtaa, koska tämä ei vielä ole työssä.

9 §. *Alkoholipuhallutustestit.* Alkoholipuhallutustestin voisi suorittaa myös muu kuin terveysthuollon ammattihenkilö. Yksityisyyden suojasta työelämässä annetun lain perusteluissa on myös katsottu, ettei ole tarpeen edellyttää puhallutustestin tekemistä terveysthuollon ammattihenkilöiden toimesta. Työntekijän pyynnöstä työnantajan tulisi järjestää mahdollisuus positiivisen testituloksen varmistamiseen asianmukaisia menettelytapoja noudattamalla. Jos testituloksesta syntyy erimielisyyttä asianmukainen varmennus ta-

pahtuisi veren alkoholipitoisuuden määrittämisellä. Työnantajan tulisi puhallutustestejä tehtäessä varmistaa, että testausmenetelmät ja -laitteet ovat luotettavia, niiden suorittajat asiantuntevia ja testauksella saatavat tiedot ovat virheettömiä.

10 §. *Päihteiden vastainen ohjelma.* Työnantaja, joka järjestää päihdetestejä, olisi velvollinen laatimaan työpaikalla päihteiden vastaisen ohjelman.

Päihteiden vastainen ohjelma voitaisiin liittää työterveyshuollon toimintasuunnitelmaan tai työsuojelun toimintaohjelmaan.

Päihteiden vastaiseen ohjelmaan tulisi sisällyttää yleiset päihteiden käytön ehkäisytoimenpiteet työpaikalla, kuvaus 7 ja 8 §:n mukaiseen testaamiseen liittyvistä perusteista ja käytännöistä sekä toimenpiteet työntekijän tukemiseksi. Kansainvälisen työjärjestön (ILO) alkoholi- ja huumeasiasioiden hallintaa työpaikalla koskevan ohjeiston mukaan työpaikan päihdeohjelmassa tulisi ottaa huomioon mm. ohjelman kattavuus, varhainen väliintulo, osallistumisen vapaaehtoisuus, henkilötietojen luottamuksellisuus, koulutus ja tiedotus, hoitoonohjaus, työntekijän uudelleensijoittaminen ja ohjelman säännöllinen arviointi.

Työntekijän tukemiseen kuuluisi mm. hoitoonohjaus. Hoitoon ohjaamisesta työntekijän päihteidenkäyttötapaüksissa on olemassa työmarkkinaosapuolten suosittelemat hoitoonohjausjärjestelmät. Tällä lailla ei pyritä vaikuttamaan näihin järjestelmiin. Nämä hoitoonohjausjärjestelmät eivät koske työnhakijaa. Kuitenkin, jos työhöntulon hyväksymistarkastuksessa hoitamaton huumeongelma katsottaisiin esteeksi työnhakijan työkelpoisuudelle, olisi työnhakijaa kehotettava haakeutumaan hoitoon ja informoitava terveyspalvelujärjestelmästä ja mahdollisista hoitopaikoista. Käytännössä tämän neuvonnan antaa terveydenhuollon ammattihenkilö.

Keskustelu alkoholin käytöstä on jo nyt osa muuta työntekijöiden terveystarkastuksissa tapahtuvaa elintapojen luontevaa selvittelyä ja neuvontaa. Tähän tulisi entistä painokkaammin lisätä huumeita koskeva neuvonta. Valtioneuvoston periaatepäätöksessä huumeusainepolitiikan tehostamisessa valtioneuvosto on päättänyt ennaltaehkäisyä, hoitoa ja valvontaa tehostavista toimenpiteistä. Yksi

niistä on ollut hoidon saatavuuden ja seurannan parantaminen.

Jos päihteiden vastaisen ohjelman laatiminen olisi kohtuutonta ottaen huomioon yrityksen vähäinen henkilöstön määrä, tukiohjelmista ja hoitoon ohjaamisesta voitaisiin sopia erikseen työterveyshuollon kanssa. Erityisesti tällainen tilanne voi olla muutaman henkilön työllistävissä pienyrityksissä.

11 §. *Yhteistyö.* Päihteiden vastainen ohjelma tulisi valmistella yhteistoiminnassa työntekijöiden kanssa siten kuin yhteistoiminnasta yrityksissä annetussa laissa (725/1978) ja yhteistoiminnasta valtion virastoissa ja laitoksissa annetussa laissa (651/1988) säädetään.

Myös 7 §:n mukainen perustellun tarpeen määrittely ja 8 §:n mukainen vaaran arviointi tulisi käsitellä yhteistoimintamenettelyssä.

Muissa kuin yhteistoimintalain piiriin kuuluvissa yrityksissä ja julkisoikeudellisissa yhteisöissä työnantajan olisi ennen päihdeohjelman hyväksymistä, 7 §:n mukaisen perustellun tarpeen määrittelemistä ja 8 §:n mukaisen vaaran arvioimista varattava työntekijöille tai heidän edustajilleen tilaisuus tulla kuuluksi.

12 §. *Tietojen käsittely ja salassapito.* Päihdetestin tekeminen tarkoittaa terveydentilan selvittämistä koskevan tiedon hankkimista. Päihdetestistä saatu tieto olisi siten terveydentilatieto ja sitä koskisi salassapitovelvollisuus niin kuin siitä on säädetty erikseen. Potilasasiakirjoihin sisältyvien tietojen salassapitovelvollisuudesta on säädetty potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 13 §:ssä. Säännöksen mukaan potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassapidettäviä eikä niitä saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle. Terveydenhuollon ammattihenkilön salassapitovelvollisuudesta on säädetty terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 17 §:ssä. Säännöksen mukaan terveydenhuollon ammattihenkilö ei saa sivulliselle luvatta ilmaista yksityisen tai perheen salaisuutta, josta hän asemansa tai tehtävänsä perusteella on saanut tiedon. Salassapitovelvollisuus säilyy ammatinharjoittamisen päättymisen jälkeen.

Työnantajalla olisi salassapitosäännösten estämättä oikeus saada kirjallinen johtopäätöstieto päihdetestistä sekä tieto työnteki-

jän osallistumisesta päihdetestiin. Johtopäätöstieto tarkoittaisi tietoa siitä, onko työntekijä sopiva, rajoituksin sopiva vai ei sopiva työtehtäviinsä. Silloin kun työpaikalla on päihneiden vastainen ohjelma ja ohjelman tavoitteena on yleinen päihneiden käytön ehkäisy eikä testi perustu 7 §:ssä määriteltyyn perusteltuun tarpeeseen liittyen työtehtävään ja työturvallisuuteen, testitulokset voidaan antaa työntekijälle, joka voi selvittää tilannetta yksityisyyden suojasta työelämässä annetun lain 8 §:n 1 momentin perusteella. Mainitun säännöksen mukaan työnantajalla on oikeus käsitellä työntekijän terveydentilaa koskevia tietoja myös silloin kun työntekijä nimenomaisesti haluaa selvitetävän työkykyisyytensä terveydentilaa koskevien tietojen perusteella. Terveydenhuollon ammattihenkilön on hyvän käytännön mukaisesti arvioitava, onko kysymys satunnaisesta, säännöllisestä vai lääkinällisestä käytöstä, ja suoritettava sen mukaisesti arvio sopivuudesta tarkoitettuun työhön.

13 §. *Valvonta.* Työnantajan päihdetestaukseen liittyvää toimintaa valvoisivat työsuojeluviranomaiset. Työsuojeluviranomaisten

tehtävistä säädetään työsuojelun valvonnasta ja muutoksenhausta työsuojeluasioissa annetussa laissa (131/1973).

Terveydenhuollon ammattihenkilöiden valvonnasta on säädetty terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa. Valvontaviranomaisia ovat lääninhallitukset ja terveydenhuollon oikeusturvakeskus.

14 §. *Rangaistussäännökset.* Pykälässä ehdotetaan, että työnantaja tai 3 §:n 4 momentissa tarkoitettu henkilö taikka näiden edustaja, joka tahallaan tai törkeästi huolimattomuudesta järjestäisi päihdetestejä työntekijöille ilman 7 §:ssä tai 8 §:n 1 momentissa säädettyjä edellytyksiä taikka jättäisi noudattamatta, mitä 5 §:n 1 momentissa, 8 §:n 2 momentissa, 9 §:ssä tai 10 § 1 tai 11 §:ssä 1 tai 3 momentissa säädetään, olisi tuomittava, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, päihdetestauksesta työelämässä annetun lain rikkomisesta sakkoon.

Säännös olisi uusi ja saattaisi rangaistavuuden piiriin myös sellaiset työnantajan laiminlyönnit, jotka merkitsevät laissa ehdotettujen menettelytapojen rikkomista.

Laki

päihdetestauksesta työelämässä

1 §

Lain tarkoitus

Tämän lain tarkoituksena on edistää työympäristön terveellisyyttä ja turvallisuutta ja tukea päihteettömyyttä työelämässä ottaen huomioon hoidollinen näkökulma päihdetestejä tehtäessä sekä yksityisyyden suoja ja muut perusoikeudet.

2 §

Lain yleinen soveltamisala

Tätä lakia sovelletaan terveydenhuollon ammattihenkilön ja laboratoriohenkilökun-

nan tekemiin päihdetesteihin testattaessa henkilöä (työntekijä), joka työskentelee työ-sopimuksen perusteella tai on virkasuhteessa tai siihen verrattavassa julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa.

Tämä laki velvoittaa työnantajaa, työntekijää ja terveydenhuollon toimintaa siten kuin jäljempänä tässä laissa säädetään.

Lakia ei sovelleta urheiluun.

3 §

Soveltamisalan laajennukset

Mitä tässä laissa säädetään työntekijästä, sovelletaan myös työnhakijaan soveltuvien osin.

Lakia sovelletaan myös työssä, jossa työnantaja oman johtonsa ja valvontansa alaisena käyttää toisen palveluksessa olevaa työvoimaa (vuokratyö).

Tätä lakia sovelletaan myös muuhun kuin työntekijään soveltuvin osin seuraavissa tapauksissa:

- 1) testaamiseen työpaikalla koulutuksen ja harjoittelun yhteydessä;
- 2) työvoimapoliittiseen toimenpiteeseen osallistuvan henkilön työskennellessä;
- 3) kuntouttavaan työtoimintaan ja työllistymistä edistävään toimintaan osallistuvaan henkilöön;
- 4) siviilipalvelusta suorittavan työskennellessä; ja
- 5) sopimuspalokuntaan kuuluvan pelastustoimintaan vapaaehtoisesti osallistuvan henkilön työskennellessä.

Edellä 3 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa työnantajalla tarkoitetaan sitä, jonka johdon ja valvonnan alaisena työ tehdään.

4 §

Määritelmät

Tässä laissa tarkoitetaan:

- 1) päihtellä alkoholi- ja huumeainelain 2 §:ssä määriteltyä huumeainetta sekä muuta päihdyttävää ainetta; sekä
- 2) päihdetestillä sellaista testiä tai koetta, joka tehdään työntekijän käyttämän päihteen toteamiseksi. Alkoholin määrän toteamiseksi tehtävään puhallutustestiin sovelletaan vain lain 5 §:n 1 momenttia sekä 7, 8 ja 9 §:ää.

5 §

Työntekijän asema

Työnantajan on huolehdittava, että 7, 8 ja 9 §:n mukaisessa testaamisessa toimitaan puolueettomasti. Työnantaja ei saa puuttua työntekijän oikeuksiin enempää eikä aiheuttaa kenellekään suurempaa haittaa tai vahinkoa kuin päihdetestin tekemiseksi voidaan pitää perusteltuna.

Työntekijän aseman turvaamiseksi päihdetestien tekemisessä on käytettävä terveydenhuollon palveluita niin kuin siitä on säädetty yksityisyyden suojasta työelämässä annetun

lain (477/2001) 6 §:ssä.

6 §

Testaamisen laatuvaatimukset

Terveydenhuollon ammattihenkilön ja testin tekemiseen osallistuvan laboratoriohenkilökunnan on tehtävä päihdetestit hyvän ammattikäytännön mukaisesti ja luotettavia menetelmiä käyttäen. Positiivinen testitulos on aina varmistettava laatuvalvotussa laboratorioissa.

Sosiaali- ja terveysministeriö voi antaa aseuksella tarkempia säännöksiä päihdetestien hyvän käytännön mukaisesta toteuttamisesta terveydenhuollossa.

7 §

Päihdetestin tekemisen yleiset edellytykset

Päihdetestin tekemiselle tulee olla työtehtävään, työturvallisuuteen tai päihdeettömään työyhteisöön liittyvä perusteltu tarve, joka määritellään siten kuin myöhemmin 11 §:ssä on säädetty.

Päihdetestin tekemisen tulee perustua työntekijän jokaisen testauskerran osalta erikseen antamaan nimenomaiseen, tietoon perustuvaan suostumukseen. Jos päihdetestin tekemiselle ei ole 1 momentissa säädettyä perustetta, on suostumus mitätön.

8 §

Velvollisuus osallistua päihdetestiin

Työntekijällä on velvollisuus osallistua päihdetestiin jos:

- 1) työtehtävän suorittamiseen liittyy vaara työntekijän, muiden työntekijöiden, työnantajan tai muun henkilön hengelle tai terveydelle;
- 2) on perusteltua aihetta epäillä, että hän esiintyy päihtyneenä työssä; tai
- 3) muu lainsäädäntö sitä nimenomaisesti edellyttää.

Työnantajan tulee arvioida 1 momentin 1 kohdassa mainittu vaara siten kuin työterveyshuoltolaissa ja työturvallisuuslaissa on vaaran arvioinnista säädetty.

9 §

Alkoholipuhallutustestit

Alkoholipuhallutustestin voi suorittaa myös muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö. Työntekijän pyynnöstä työnantajan on järjestettävä mahdollisuus positiivisen testituloksen varmistamiseen asianmukaisia menettelytapoja noudattamalla.

10 §

Päihteiden vastainen ohjelma

Työnantaja, joka järjestää päihdetestejä, on velvollinen laatimaan työpaikalla päihteiden vastaisen ohjelman.

Päihteiden vastaiseen ohjelmaan tulee sisällyttää työpaikan yleiset toimenpiteet päihteiden käytön ehkäisemiseksi, 7 ja 8 §:n mukaiset testaamisen perusteet ja käytännöt sekä toimenpiteet työntekijän tukemiseksi.

Jos päihteiden vastaisen ohjelman laatiminen on kohtuutonta ottaen huomioon yrityksen vähäinen henkilöstön määrä, ohjelmasta ja hoitoon ohjaamisesta voidaan sopia erikseen työterveyshuollon kanssa.

Edellä 8 §:n 1 momentin 2 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa työntekijän saa testata tämän pykälän säännösten estämättä.

11 §

Yhteistoiminta

Päihteiden vastainen ohjelma tulee valmistella yhteistoiminnassa työntekijöiden kanssa siten kuin yhteistoiminnasta yrityksissä annettussa laissa (725/1978) ja yhteistoiminnasta valtion virastoissa ja laitoksissa annettussa laissa (651/1988) säädetään.

Myös 7 §:n mukainen perustellun tarpeen määrittely ja 8 §:n mukainen vaaran arviointi tulee käsitellä yhteistoimintamenettelyssä.

Muissa kuin yhteistoimintalain piiriin kuuluvissa yrityksissä ja julkisoikeudellisissa yh-

teisöissä työnantajan on ennen päihdeohjelman hyväksymistä, 7 §:n mukaisen perustellun tarpeen määrittelyä ja 8 §:n mukaisen vaaran arvioimista varattava työntekijöille tai heidän edustajilleen tilaisuus tulla kuulluksi.

12 §

Tietojen käsittely ja salassapito

Päihdetestistä saatu tieto on terveydentilatieto. Terveydentilatietojen salassapitovelvollisuudesta on säädetty laissa potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992).

Terveydenhuollon ammattihenkilö voi luovuttaa työnantajalle kirjallisen johtopäätöksen päihdetestistä. Työnantajan oikeudesta käsitellä työntekijän terveydentilatietoja on säädetty laissa yksityisyyden suojasta työelämässä.

13 §

Valvonta

Tämän lain mukaista työnantajan toimintaa valvovat työsuojeluviranomaiset. Terveydenhuollon ammattihenkilöiden valvonnasta on säädetty terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa (559/1994).

14 §

Rangaistussäännökset

Työnantaja tai 3 §:n 4 momentissa tarkoitettu henkilö taikka näiden edustaja, joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta

1) järjestää päihdetestejä työntekijöille ilman 7 §:ssä tai 8 §:n 1 momentissa säädettyjä edellytyksiä taikka

2) jättää noudattamatta, mitä 5 §:n 1 momentissa, 8 §:n 2 momentissa, 9 §:ssä tai 10 § 1 tai 11 §:ssä 1 tai 3 momentissa säädetään, on tuomittava, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, päihdetestauksesta työelämässä annetun lain rikkomisesta sakkoon.